

**T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**DEMOKRASİ KURAMLARI AÇISINDAN TÜRK
DEMOKRASİSİNE İLİŞKİN BİR İNCELEME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Umut BEKCAN**

**Danışman
Prof. Dr. İnan ÖZER**

Denizli, 2005

TEZ SINAV SONUÇ FORMU

Bu tez tarafımızdan okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. İnan ÖZER
(Başkan)

Prof. Dr. Hamza UYGUN
(Üye)

Doç. Dr. Muhammet KÖSECİK
(Üye)

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun .....tarih ve
..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Nazım K. EKİNCİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

Türk demokrasisinin bugün içinde bulunduğu koşullar, demokrasi kuramları açısından ne tür bir modelle örtüştüğü sıkça tartışılan bir konudur. Bu konuyu derinlemesine analiz ederek, Türk demokrasisinin demokrasi kuramları açısından bir değerlendirmesini yapmak, siyaset bilimi açısından olumlu katkılar yapan sonuçlar elde etmeye yarayacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde, araştırmanın amacı, konusu ve kapsamıyla ilgili genel bilgiler verilecek, ikinci bölümde, demokrasi kavramının tanımı, ortaya çıkışı, gelişimi ve nasıl uygulandığı üzerinde durulacaktır. Üçüncü bölümünde, şu ana kadar ortaya atılmış liberal temsili demokrasinin eleştirisi üzerine kurulmuş, demokrasi kuramları tanıtılacak, savundukları düşünceler üzerinde durulacaktır. Demokrasi kuramlarının kavramsal çerçevesinin ardından Türk demokrasi hayatının incelenmesine Türkiye'deki ilk demokrasi hareketlerinden söz edilerek bir giriş yapılacaktır. Beşinci bölümde ise tezin asıl konusu olan cumhuriyet dönemi demokrasi tarihi ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Son bölümde ise Türk demokrasisinin pratikteki uygulamalarından, cumhuriyetin ilanından bu yana deneyimlerinden yola çıkılarak literatürde yer alan demokrasi kuramlarından (liberal, güçlü, düşük yoğunluklu kuramlar v.s.) hangisi ya da hangilerine yakın olduğu veya hangisi ya da hangileriyle örtüştüğü analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler : Demokrasi, Demokrasi kuramı, Türk Demokrasi Hayatı

Umut BEKCAN

ABSTRACT

The subject of which democracy theory or theories are similar to the Turkish Democracy Model is frequently discussed. To evaluate Turkish Democracy from the angle of democracy theories, by deeply analyzing this subject will give positive additions to the science of politics.

In the first chapter of the thesis, general information will be given subject, aim and contents of the research. In second chapter it will be dwelled upon the definition, arise, development and how it is practiced of democracy concept, In third chapter, democracy theories which are based on criticism of liberal representative democracy will be introduced. After the conceptual limitation of democracy theories, examination of Turkish Democracy Life will be started with mentioning first democracy actions in Turkey. In the fifth chapter, Republic of Turkey's democracy history which is basic subject of the thesis will be taken up in a detailed way. And in the last chapter, it will be analyzed that which democracy theory or theories (liberal, strong, low-density theories etc.) are similar or closer to Turkish democracy, by examining the experiences of Turkish democracy from the proclamation of republic till now.

Key Words : Democracy, Democracy theory, Turkish democracy life

Umut BEKCAN

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT	II
İÇİNDEKİLER	III
ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

1.1. Araştırmanın Konusu.....	2
1.2. Araştırmanın Amacı.....	2
1.3. Araştırmanın Önemi.....	2

İKİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ KAVRAMI

2.1. Tanım.....	4
2.2. Tarihçe.....	6
2.3. Demokrasinin Uygulanması.....	14
2.4. Demokrasi Anlayışları	16
2.4.1. Çoğulcu demokrasi.....	16
2.4.1.2. Temel ilkeleri.....	16
2.4.1.3. Çoğulcu demokrasinin uygulandığı rejimler.....	18
2.4.2. Marksist demokrasi.....	21

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRASİ KURAMLARI

3.1. Demokrasi Kuramlarına Giriş	24
3.1.1. Liberal demokrasi kuramı	29
3.1.2. Sosyal demokrasi kuramı.....	33
3.1.3. Çoğunlukçu demokrasi ve oydaşmacı demokrasi kuramları.....	36
3.1.4. Güçlü (katılımcı) demokrasi kuramı.....	37
3.1.5. Düşük yoğunluklu demokrasi kuramı.....	39
3.1.6. Seçkin demokrasi kuramı.....	41
3.1.7. Ekonomik demokrasi kuramı.....	42
3.1.8. Eleştirel demokrasi kuramı.....	43

3.1.9. Bütünlükçü demokrasi kuramı.....	44
3.1.10. Birleştirici demokrasi kuramı.....	45
3.1.11. Radikal demokrasi kuramı.....	46

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İLK DEMOKRASİ HAREKETLERİ

4.1. Giriş.....	49
4.2. Osmanlı Devleti Dönemi.....	50
4.2.1. Sened-i ittifak.....	50
4.2.2. Tanzimat fermanı.....	52
4.2.3. Islahat fermanı.....	54
4.2.4. I. Meşrutiyet.....	55
4.2.5. II. Meşrutiyet.....	58
4.3. Milli Mücadele Dönemi.....	60
4.3.1. Amasya genelgesi.....	61
4.3.2. Erzurum kongresi.....	62
4.3.3. Sivas kongresi.....	63
4.3.4. Türkiye büyük millet meclisi'nin açılması.....	63
4.3.5. 1921 Anayasası.....	64
4.3.6. Saltanatın kaldırılması.....	65
4.3.7. Halk fırkası'nın kurulması.....	66
4.3.8. Cumhuriyetin ilanı.....	67

BEŞİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ DEMOKRASİ TARİHİ

5.1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Dönemi (1923).....	69
5.1.1. Hilafetin kaldırılması.....	69
5.1.2. 1924 Anayasası.....	69
5.1.3. Terakkiper cumhuriyet fırkası'nın kurulması.....	71
5.1.4. Şeyh sair isyanı ve tahrir-i sükun kanunu.....	72
5.1.5. Atatürk'e suikast girişimi.....	73
5.1.6. Serbest cumhuriyet fırkası.....	74
5.1.7. Menemen olayı.....	77
5.1.8. Devrimi benimsetme çabaları.....	77

5.1.8.1. Kadro dergisi.....	77
5.1.8.2. Halkevleri.....	78
5.1.9. Bursa olayı.....	79
5.1.10. Wagon-Lits (yataklı vagonlar) mitingi.....	79
5.1.11. Razgrad mitingi.....	80
5.1.12. Atatürk'e II. suikast girişimi.....	80
5.1.13. Kadınlara siyasal hakların verilmesi.....	80
5.1.14. Dersim isyanı.....	80
5.1.15. Başbakanın değişmesi.....	81
5.1.16. İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesi.....	82
5.1.17. Milli korunma kanunu.....	83
5.1.18. Köy enstitülerinin korunması.....	84
5.1.19. Varlık vergisi.....	85
5.1.20. Toprak yasası.....	86
5.1.21. Çok partili hayata geçiş.....	87
5.1.21.1. Milli kalkınma partisi'nin kurulması.....	88
5.1.21.2. Demokrat parti'nin kurulması.....	88
5.1.22. Tan baskını.....	89
5.1.23. İlk çok partili seçim.....	89
5.1.24. Sendika kanunu.....	90
5.1.25. 1950 Seçimleri.....	91
5.2. Demokrat Parti Dönemi(1950-1960).....	91
5.2.1. 1950-1954 Dönemi.....	92
5.2.2. 1954-1957 Dönemi.....	93
5.2.3. 1957-1960 Dönemi.....	96
5.3. Hürriyetçi Anayasa Dönemi (1960-1980).....	98
5.3.1. 1961 Anayasası.....	100
5.3.2. İnönü koalisyonları (1961-1965).....	101
5.3.3. AP iktidarından 12 mart muhtırası'na.....	103
5.3.4. 12 Mart'tan 12 eylül'e.....	106
5.4. Yasakçı Anayasa Dönemi (1980'den Günümüze).....	112
5.4.1. 1982 Anayasası.....	113

5.4.2. 1983 Seçimleri.....	114
5.4.3. ANAP dönemi.....	115
5.4.4. 1991'den Sonraki gelişmeler.....	118

ALTINCI BÖLÜM

DÖNEMLERİN DEĞERLENDİRMESİ VE DEMOKRASİ KURAMLARI

AÇISINDAN İNCELENMESİ

6.1. Cumhuriyet Halk Partisi Dönemi.....	125
6.2. Demokrat Parti Dönemi.....	129
6.3. Hürriyetçi Anayasa Dönemi.....	132
6.4. Yasakçı Anayasa Dönemi.....	135
SONUÇ.....	139
KAYNAKÇA.....	142
ÖZGEÇMİŞ.....	149

ÖNSÖZ

Akademik hayata atılmamda ve tezimin yazımında bana verdiği destekten dolayı Pamukkale Üniversitesi rektör yardımcısı ve fakültemiz dekanı değerli hocam Prof. Dr. İnan Özer'e, tüm bölüm hocalarıma, yine benim gibi tezlerini bitiren, çalışmalarımızda birbirimize yardımcı olduğumuz arkadaşlarım Rezzan ve Pınar'a, kaynak toplamadaki desteğiyle Ferihan'a, şu an vatani görevini yapmakta olan arkadaşım Özhan'a ve yurtdışında eğitimini devam ettiren Yaman'a ve pek tabii engin kütüphanesinden yararlandığım felsefe öğretmeni Hasan Eviş'e sonsuz teşekkür ederim.

Beni bugüne kadar büyük bir özveriyle yetiştiren ve hep yanımda olan anneme, babama ve tabii ki kardeşime çok şey borçluyum.

GİRİŞ

Demokrasi kavramı ortaya çıktığı andan itibaren uygulanışı ya da uygulanamayışı itibariyle sıkça tartışılmıştır. Demokrasinin daha iyi nasıl uygulanacağı, ideal demokrasiye nasıl ulaşılacağı sorusu birçok demokrasi kuramının öne sürülmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, çalışmada demokrasi kavramı ayrıntılı bir şekilde açıklandıktan sonra demokrasi kuramlarından yaygın olarak benimsenen liberal demokrasi kuramı ve ardından bu kuramın eleştirisi üzerine kurulan sosyal, güçlü, çoğunlukçu, oydaşmacı, düşük yoğunluklu, seçkinci, ekonomik, eleştirel, birleştirici, bütünlükçü ve radikal kuramlar ana hatlarıyla tanıtılmıştır. Devlet yönetiminde halkın iradesini üstün kılan demokrasi ideolojisi -ilk faaliyetler Osmanlı'nın son döneminde görülmekle birlikte- Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcından itibaren tüm dünyayı olduğu gibi Türkiye'yi de etkisi altına almıştır. Sened-i İttifak'tan başlayarak yönetimin sürekli yönetilenler lehine sınırlandırıldığı süreç 1961 Anayasası ile doruk noktasına ulaşmış daha sonra ise sınırlandırma yönetim lehine gelişmeye başlamıştır. Çalışmanın ana konusu olan Türkiye Cumhuriyeti'nin demokrasi hayatı Cumhuriyet Halk Partisi Dönemi, Demokrat Parti Dönemi, Hürriyetçi Anayasa Dönemi ve Yasakçı Anayasa Dönemi olmak üzere dört ayrı dönemde incelenmiş böylelikle cumhuriyetin ilanından sonra demokrasinin gidişatı üzerinde durulmuştur. Son bölümde ise, her bir dönemde uygulanmaya çalışılan demokrasinin ikinci bölümde tanıtılan demokrasi kuramlarından hangisi veya hangilerine yakın durduğu ya da örtüştüğü tartışılmaya ve saptanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın amacı, Türk demokrasi hayatına ışık tutmak, sıkça tartışılan Türkiye Cumhuriyeti demokrasisinin hangi demokrasi kuramına yakın olduğu sorusuna cevap aramak ve bu çerçevede siyaset bilimine olumlu katkılar yapan sonuçlar elde etmektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

1.1. Araştırmanın Konusu

Yakınçağ'ın önde gelen siyasal akımlarından biri olan demokrasi ideolojisi, insanlar ve toplumlar üzerinde algılanışı, uygulanışı ya da uygulanamayışı açısından büyük etkiler uyandırmıştır. Özellikle Batı dünyasının üzerinde çok düşündüğü bu ideoloji, halkın iradesini siyasal iktidara yansıtma amacı gütmesi ve bir kişinin keyfi idaresi yerine halkın istek ve ihtiyaçlarına cevap aramaya çalışması açısından uygulanması gereken bir siyasi anlayış olarak görülmüştür. Bu anlayış temelinde uygulamada görülen farklılıklar, bu farklılıkların benimsenmesi veya benimsenmemesi ya da daha iyi verim elde edebilmek ve kavrama işlerlik kazandırmak amacı, demokrasi ile ilgili yeni düşüncelerin yani demokrasi kuramlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Öte yandan batılılaşmayı kendine hedef seçen Türkiye'nin de demokrasinin etkisi altında kalması kaçınılmaz olmuştur. Bu açıdan bakıldığında araştırmamızın konusu, Türkiye'de demokrasi kavramının nasıl uygulama alanı bulmaya başladığı, bu süreç içerisinde hangi olayları tecrübe ettiği ve hangi noktalara ulaştığıdır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, demokrasi fikrinin Türkiye'de yerleşmeye başlamasıyla uygulanan demokrasinin, ortaya atılan demokrasi kuramlarından (liberal, sosyal, güçlü, çoğunlukçu, oydaşmacı, düşük yoğunluklu, seçkinci, ekonomik, eleştirel, birleştirici, bütünlükçü ve radikal kuramlar) hangisi ya da hangileriyle örtüştüğünü veya hangisi ya da hangilerine yakın olduğunu tartışmak ve bir sonuca ulaşmaya çalışmaktır. Bu bağlamda öncelikle demokrasi kavramı ve demokrasi kuramlarını inceleyen, ardından Türk demokrasi tarihinin geçirdiği evreleri ve Türk siyasal hayatında yaşanan olayları araştıran kitap, dergi, makale, süreli yayınlar v.s. taranmış ve amaç gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Bu çalışma, Cumhuriyetin ilanından bu yana Türk demokrasisinin geçirdiği tecrübelerin demokrasi kuramları açısından incelenip değerlendirilmesi, Türk demokrasi hayatına ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinin siyasal olaylarına ışık tutması bu

çerçeve de siyaset bilimine olumlu katkıları yapan sonuçları elde etmeye çalışması ve Türk demokrasi hayatı ile ilgili yapılabilecek benzer çalışmalar için yol gösterici ve aydınlatıcı bir kaynak olması açısından son derece önemlidir.

İKİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ KAVRAMI

2.1. Tanım

Demokrasi kavramı, Eski Yunanca'da "halk" anlamına gelen "demos" kelimesiyle "otorite" anlamına gelen "kratos" kelimelerinin birleştirilmesinden oluşur, halkın kendi kendini yönetmesi, yönetim düzeninde halk iradesinin ağır basması veya yönetimin halk tarafından denetlenmesi¹ şeklinde açıklanmaktadır. Bir başka deyişle siyasal denetimin doğrudan doğruya halkın ya da düzenli aralıklarla halkın seçtiği temsilcilerin elinde bulunduğu, toplumsal ve ekonomik durumu ne olursa olsun tüm yurttaşların eşit sayıldığı yönetim biçimi demektir. Touraine'ye göre ise en çok sayıda bireye en büyük özgürlüğü veren, olası en büyük çeşitliliği tanıyan ve koruyan siyasal yaşam biçimidir.² Demokrasiyi tanımlayan yalnızca bir kurumsal güvenceler bütünü ya da çoğunluğun egemenliği değil, her şeyden önce bireylere ve topluluklara ait tasarımlara saygıdır; öyle ki, bu saygı kişisel özgürlüğün kesinleşmesiyle toplumsal ulusal ya da dinsel bir toplulukla özdeşleşmeyi bağdaştırır. Demokrasi yalnızca yasalara değil, daha çok bir siyasal ekine dayanır.³ Özer ise farklı şekillerde yorumlanmakla birlikte, demokrasi kavramından; siyasal iktidarın kaynağının halkta olması, devlet yetkilerini kullananların halkın tercihlerine ve denetimine bağlı bulunmasının anlaşılması gerektiğini belirtmektedir.⁴ Kışlalı da demokrasiyi, azınlıkta olanların haklarına saygı gösterildiği ve onlara bir gün çoğunluğa dönüşebilme yollarının açık tutulduğu özgürlükçü bir çoğunluk yönetimi biçiminde tanımlamaktadır.⁵ Bugüne kadar kullanılan farklı demokrasi tanımlarından şu şekilde örnekler verilebilir:⁶

-Yoksulların ve yığınların yönetimi;

¹ Meydan Larousse, (1987). İstanbul: Meydan Gazetecilik ve Neşriyat Ltd. Şti., c. 3, s. 514.

² Alain Touraine, (2002). Demokrasi Nedir?, Çev: Olcay Kunal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 25.

³ Touraine, a.g.e., s. 26.

⁴ İnan Özer, (1996, Temmuz). *Siyasal Kültür, Demokrasi ve Demokratik Değerler*, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, cilt 14, sayı 1, s. 72.

⁵ Ahmet Taner Kışlalı, (2003). *Siyasal Sistemler, Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, Ankara: İmge Kitabevi, s. 238.

⁶ Mümtaz'er Türköne, vd, (ed.) *Siyaset*, (2003). İstanbul: Lotus Yayınevi, s. 188-189.

-İnsanların kendilerini, profesyonel politikacılara ve kamu görevlilerine ihtiyaç duymadan doğrudan ve sürekli olarak yönettikleri sistem;

-Hiyerarşi ve ayrıcalıklar yerine liyakat ve fırsat eşitliğine dayanan bir toplum modeli;

-Sosyal eşitsizliklerin üstesinden gelmeyi amaçlayan bir refah ve yeniden dağıtım sistemi;

-Çoğunluğun yönetimi ilkesine dayanan bir karar alma sistemi;

-Çoğunluğun iktidarına sınırlamalar getirerek azınlıkların hak ve çıkarlarını koruyan sistem;

-İnsanların, siyasal hayata katılımına bakmaksızın çıkarlarına hizmet eden hükümet biçimi.

Demokraside egemenliğin gerçek sahibi “birey” ve nihayetinde bir devlet sınırları içinde yaşayan “halk”tır. Demokrasi, sadece yönetilenlerin yönetenleri belirlediği bir sistem değildir. Genel kabul gören bir takım ilkeleri vardır:⁷

-Kişi-Toplum ilişkilerinin belirlenmesi sürecine halkın tümüyle katılması;

-Azınlık haklarına saygılı bir çoğunluk yönetiminin sağlanması;

-Kişiye ait hak ve özgürlüklerin korunması;

-Toplumun tüm üyelerine fırsat eşitliğinin sağlanması;

Bunların yanına; adayların özgürce belirlendiği düzenli seçimler, evrensel insan haklarının tanınması, karşıt görüşlere sahip siyasal parti kurma özgürlüğü, yargının bağımsızlığı, düşünce ve basın özgürlüğü ilkeleri de eklenebilir.

Demokrasi, tüm otoriter rejimlere karşıdır. Eski çağlardan günümüze hep halkın değil, bir kişinin yönetimi ve egemenliği (monarşi, despotizm, tiranlık, imparatorluk, krallık, diktatörlük vs.) veya bir grubun ya da zümrenin yönetimi ve egemenliği (oligarşi, teokrasi, aristokrasi, plütokrasi, timokrasi vs.) söz konusu olmuştur. Eski antik çağlardan günümüze değin “güç” her zaman “güçlünün” elinde olmuştur. Eski Mısır Teokrasisi’nde tanrı kimliğindeki Firavun halkın sesi olduğunu iddia etmiştir. Atina Şehir Devleti’nde köleler siyasal toplumdaki haklarda dışlanmış, sömürülmüş ve soyluların egemenliği (aristokrasi) söz konusu olmuştur. Tarih içerisinde kralların, sultanların, imparatorların ve diktatörlerin egemenliği

---

⁷ Esat Çam, (1995). Siyaset Bilimine Giriş, Ankara: Der Yayınları, s. 388.

varolmuştur. Oysa, demokrasi için, halkın gerçek iradesini temsil eden bir yönetimin iktidarda bulunması önemlidir.⁸

Demokrasi toplumdaki farklılığı ve çeşitliliği, siyasi hayata aktarmaya izin veren bir mekanizmadır, her derde deva olan ve sorunları çözen bir sistem değil, sorunların tartışılmasına ve çözümlenmesine yardımcı olan bir yöntemdir.⁹ Demokrasilerde bütün kişi ve kuruluşlar hukuk kurallarına bağlıdır ve hukuk herkesin ve her şeyin üstündedir. Bu özellik günümüzde “hukuk devleti” kavramıyla ifade edilmektedir. Hukuk devleti polis devletine karşılık bir uygulamadır. Buradaki “polis” sözü zabıta anlamında değil Eski Yunan’daki Kent Devleti’nin ismi olan “polis”ten gelmektedir. 17. ve 18. yüzyıllardaki vatandaşların bütün işine karışmak ve haklarını kısıtlamak yetkisine sahip olan mutlak hükümdarlıklar için kullanılmıştır. Daha sonra sınırsız yetkilerle donatılmış, devlet gücünün keyfiliğe kaydığı, vatandaşlarına hukuksal bir güven vermeyen, zorba rejimler için kullanılmaya başlanmıştır. Demokrasiyi klasik “Halk İktidarı” anlamından arındırıp, onun daha gerçekçi bir tanımını yapan Duverger; gerçek demokrasinin, daha mütevazı fakat daha gerçekçi bir şey olduğunu, bunun; herşeyden önce, devrim sonrası Fransa’sının 1793 Kurucu Meclisi’nde denildiği gibi “halk için ve halkın her kesimi için özgürlük” olarak tanımlanabileceğini belirtmiştir.¹⁰

Bütün bu tanımlardan sonra demokrasi; yönetenlerin halka dayanan meşruluğu ve halk karşısındaki sorumluluğu, yönetilenlerin yöneticileri seçme, denetleme ve devlet yönetiminde görev alabilmeleri erki, hukukla düzenlenmiş çevre, haklar ve özgürlüklerden oluşan bir bütün olarak görülebilir.

2.2. Tarihçe

Demokrasi kavramının Yunanca kökenli olmasından da tahmin edilebileceği gibi, tarihte ilk olarak “demokratik yönetim” anlayışını uygulayanlar M.Ö. 5. yüzyılda Yunanlılar olmuşlardır. Onlara göre demokrasi olabilmesi için kanunların herkes için aynı olması (İsonomia) site işlerine katılmada ve siyasal iktidara katılmada eşitlik (İsegoria ve İsokratia) olması gerekir.¹¹ Yunan siyasal düşüncesinde demokrasiye yatkın ilk düşünce M.Ö. 700’lerde Hesiodos’la görülmüştür. Hesiodos, çalışma ve kol işçiliğini ayıp sayan aristokratik önyargılara

⁸ “...Demokrasi”, <http://www.canaktan.org/yeni-trendler/global-gercek/demokrasi.htm>, 28.06.2004

⁹ Türk Demokrasi Vakfı (1992), Demokrasi Nedir?, Ankara: TDV Yayınları, s. 9.

¹⁰ Maurice Duverger, (1993). Siyasal Partiler, Çev: Ergun Özbudun, Ankara: Bilgi Yayınevi, s. 538.

¹¹ Saım Sezen, (1994). Seçim ve Demokrasi, Ankara: Gündoğan Yayınları, s. 36.

karşı çıkmış ve çalışmayı yüceltmıştır. Hesiodos'tan bir yüzyıl sonra Solon, yazılı kanunlara bağlı, keyfi olmayan yönetim tarzını savunmuştur. Solon salt belirli bir sınıfın değil, tüm vatandaşların zeki ve temyiz gücüne sahip olduklarını savunmuştur. Bu anlayış da demokrasi açısından ileri bir adım olmaktadır.¹² Demokrasi ile ilgili ilk yazılı kaynağa Herodot Tarihi'nde rastlanmıştır. Bu eserde demokrasi; halkın yönetimi, yasalar önünde eşitlik, sorunların açık tartışmaya sunulması, yöneticilerin yaptıkları işlerden sorumlu olmaları olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca eserde, haksız bir şekilde İran tahtında oturan Mag'ları öldüren yedi Pers soylusunun, yönetim uygulamalarının nasıl olacağına ilişkin tartışmaları anlatılmaktadır.¹³

Demokrasi çarpuk çarpuk, parçalı düzenin zorunlu sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bir zaman sonra hemen hemen bütün sınıflar gittikçe canavarlaşan soylular sınıfına karşı birleşme eğilimi göstermişlerdir. Karmaşık ve çatışan bir toplum ancak kapsamı iyi belirlenmiş, sınırları iyi çizilmiş yasalarla ayakta tutulabilirdi ve bu dönemde Timuçin'in de dediği gibi demokrasi inancıyla birlikte yazılı yasalar ihtiyacı söz konusu olmuştur.¹⁴

Eski Yunan'da uygulanan demokrasiden bahsetmek gerekirse, özellikle Atina sitesinde uygulanan demokratik yönetimde iki önemli siyasal kurum söz konusuydu: Beşyüzler Meclisi ile Eglezya.

Beşyüzler Meclisi otuz yaşını bitirmiş olan ve halkın bir yıl için kur'a ile seçtiği yurttaşlardan kurulu, daha çok bir yürütme organı niteliğindedir. Eglezya yani Halk Meclisi ise yirmi yaşını doldurmuş olan tüm yurttaşlardan oluşuyordu. Halk Meclisi, sitenin Agora denilen alanında yılın her otuzbeş, otuzaltı gününde bir kez toplanır; savaş ilanı, barış akdi, iç ve dış politikanın belirlenmesi ve özellikle kanunların yapılması gibi temel egemenlik haklarını kullanırdı. Yasama meclisi niteliğindedir. Halk egemenlik hakkını temsilciler yolu ile değil, bizzat kendisi kullandığı için de temsili bir demokrasi değil, doğrudan demokrasi niteliğini taşıyordu.¹⁵ Ne var ki, Atina demokrasisinin günümüzdeki demokrasilerden farklı bir

¹² Bu konuda bkz: Alaeddin Şenel, (1968). Eski Yunanda Siyasal Düşünüş, Ankara: AÜ. SBF Yayınları No:258, s. 251-260.

¹³ Bu konuda bkz: Herodotus, (1973). Herodot Tarihi, Çev: Müntekim Ökmen, Yunanca Aslıyla Karşılaştıran ve Sunan: Azra Erhat, İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 201-203.

¹⁴ Afşar Timuçin, (1992). Düşünce Tarihi, 1.kitap, İstanbul: BDS Yayınları, s. 87.

¹⁵ Server Tanilli, (1992). Uygurluk Tarihi, İstanbul: Say Yayınları, s. 22.

yanı vardı, gerçekte bir azınlığın demokrasisi idi. Çünkü halkın ancak belli bir bölümü demokratik haklardan yararlanabiliyordu. “Metek” denilen yabancılar ile köleler ve kadınlar bu haklardan yararlanamıyorlardı ama halkın çoğu da bunlardan oluşmaktaydı.¹⁶

İnsanı düşünen bir varlık olarak ele alan ilk düşünce akımı Eski Yunan’da ortaya çıkmıştır. Eski Yunan’da kişi, herhangi bir tanrısal ilişkinin dışında, bağımsız ve aklı (ratio) olan bir birey olarak ele alınmıştır. Kurulan veya kurulması düşünülen siyasal ve sosyal düzenler, tanrısal değildir. Yunan düşüncesi bu bakımdan önemlidir. Bununla birlikte Eski Yunan’ın demokrasi anlayışı ve uygulanışı, günümüz anlayışına ve uygulanışına pek benzememektedir. Ancak Yunan siyasal düşüncesi konuyu ele alış ve yönetimde “insan”a verdiği yer ve değer açısından günümüz siyasal düşüncesine ışık tutacak niteliktedir.¹⁷ Yunan demokrasisi sonrasında demokrasi uzun süre gündemden düşmüştür. Roma yönetimi ise demokrasiden ziyade otokratik bir sistem ve aristokrasi rejimi olarak nitelendirilmektedir. Bu anlamda yunan demokrasisi günümüz elitçi teorilere ilham veren bir nitelik arz etmektedir.¹⁸

Eski Yunan’dan çağdaş demokrasi anlayışına ulaşılması sürecinde; Ortaçağ’da, sınırlı da olsa bazı gelişmeler gözlenmiştir. Ortaçağ’ın feodal, sosyal ve ekonomik yapısı, sanayi devrimini hazırladığı gibi; düşünsel ortamı da, Rönesans ve Reform hareketlerinin getirdiği özgür düşünce ortamı sağlamıştır. Feodal düzene karşı halk tabakalarının yükselen sesi ise, demokratik sürecin toplumsal tabanını oluşturmuştur. Ticaretin gelişmesiyle birlikte yükselen orta sınıflar, yönetimde söz sahibi olma taleplerini ortaya koymaya başlamıştır. “Kararların alınmasına katılma hakkı verilmeyenler, bu kararlara uymak zorunda değildir” görüşü güç kazanmaya başlamıştır, bu da gösteriyor ki sosyal şartlar sağlandığı takdirde tepkide bulunma, imtiyazlara karşı bir protesto şeklini almaktadır. Modern demokrasinin tohumu da Ortaçağda tartışılan bu görüşün içinde saklıdır.¹⁹

---

¹⁶ Server Tanilli, (1992). a.g.e., s. 22-23.

¹⁷ Toktamış Ateş, (1994). Demokrasi, Ankara: Ümit Yayıncılık, s. 34.

¹⁸ Aytekin Yılmaz, (2000). Modern Demokrasi: Gelişimi ve Sorunları, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 7, s. 62

¹⁹ Harold J. Laski, (1962). Demokrasi Nedir, der:Necati Hersek, İstanbul: Evren Yayınları, s. 9-12’den, Savaş Büyükkaragöz, Şahin Kesici, (1998). Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitimi, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayını, s. 20.

Ortaçağ'da demokrasi süreci açısından ilk önemli tarihsel adım 1215 yılında, İngiltere'de "Magna Carta Libertatum" (Büyük Özgürlük Fermanı) ile atılmıştır. İngiliz kralı John Lackland (Yurtsuz John) ve kralın tabiyetindeki İngiliz Bey'leri (Barons) arasında Runnymede²⁰ çayırında, kaleme alınan ve mühürlenmiş bu antlaşma gereğince İngiliz kralı John, kişisel nedenlerle Bey'lerinin mal ve mülklerine el uzatmayacağına söz vermiştir. Magna Carta'yı oluşturan 63 madde, İngiliz feodal toplumunun çeşitli sınıf, katman ve kurumlarının geleneksel olarak sahip oldukları hak ve özgürlükleri güvenceye bağlamıştır. Bu sınıflar içinde en önemlisi baronlardır. Baronların yanı sıra hakları korunan diğer bir önemli toplumsal sınıf, özgür köylülerdir. Hiçbir insanın yürürlükteki kanunlara başvurulmaksızın; tutuklanamayacağı, hapsedilemeyeceği, mülkünün elinden alınamayacağı, sürülemeyeceği ve herhangi bir şekilde yok edilemeyeceği bu fermanla belirtilmiştir. Ayrıca, geleneksel uyruk hakları da anımsatılıp açıkça tanınmıştır. Kilise'nin tam özerk olmasını sağlayan temel ayrıcalıklar burada yinelenmiştir.²¹ Bu ferman, birey hak ve özgürlükleri ile adalet anlayışının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Rönesans ve Reform hareketleriyle Yeniçağ'da mutlak monarşi anlayışı gittikçe zemin kaybederken, demokrasinin nüvesi niteliğindeki fikirler toplumsal tabakalarda filizlenmeye, sosyal gelişmenin sözcüsü ve liderleri konumunda olan filozoflar tarafından dile getirilmeye başlanmıştır. Özellikle reform hareketleri sonucunda ortaya çıkan Protestanlık mezhebi ve bu mezhebe inanan toplumda kapitalist ve iktisadi büyüme büyük gelişme fırsatını bulmuş ve varlığı demokratik bir devlet için gerekli olan "şehirli sınıfı"nı yaratmıştır. Protestanlığın özellikle bireysel sorumluluk üzerinde oldukça teşvik edici rolü sayesinde, özellikle şehirli sınıf ile monarşinin zıtlaşmasına neden olmuş, demokrasinin korunması ve tutucu tabakalarda kabul edilmesine yol açmıştır.²²

Magna Carta'dan sonra 1295 yılında 1. Edward tarafından parlamento²³ toplanmış, görece olarak daha geniş bir temsile dayandığı için "örnek" diye

---

²⁰ İngiltere'de, Londra yakınlarında, Thames nehri kenarında bir kasaba.

²¹ Cem Eroğul, (2000). *Anatüzeğe Giriş*, Ankara: İmaj Yayınevi, s. 38-39.

²² Seymour Martin Lipset, (1986). *Siyasal İnsan*, Çev: Mete Tunçay, Ankara: Teori Yayınları, s. 54.

²³ Parlamentosunun genel yapı bakımından bugünkü görünümünü elde etmesi ondördüncü yüzyılda olmuştur.

nitelendirilmiş ve bu kurum artık İngiliz devlet yapısının ayrılmaz bir parçası durumuna gelmiştir.²⁴

Sonraki dönemlerde, Ortaçağ'da ve Yeniçağ'da demokrasinin gelişimi açısından birkaç önemli olay olsa da bunlar dünya çapında önemli bir etki yaratmamışlardır. Bu olaylardan birincisi İngiliz Parlamentosu'nun 1628 yılında yayınladığı Haklar Bildirisi (Petition of Rights) belgesidir. Kral I.Charles'ın parlamentoya danışmadan İspanya ve Fransa'ya savaş ilan etmesi ve bunu finanse etmek için vergileri artırması üzerine gerçekleşmiştir. Bildiride kralın yetkileri sınırlandırılmış bunun üzerine kral da parlamentoyu dağıtmıştır. Ancak vergi izni alabilmek için 1640'ta parlamentoyu tekrar toplantıya çağırmak zorunda kalmıştır.²⁵ İkincisi ise, Habeas Corpus Yasası'dır. (Habeas Corpus Act) Kişi özgürlüklerinin çiğnenmesini önlemek için tutuklanmaların yasallığını, yargı kararına bağlamıştır. Temel olarak, yargıç tarafından çıkarılan çağrılara (celp), tutukluların belli bir yere nakli ya da belli bir yerde bulundurulması ile ilgili yargı emirlerine tüm bürokrat ve soyluların uymasını, aksi halde cezalandırılmasını yasal hale getirmiştir. Yine yasa; başvuruların haksız yere reddedilmesini, adam kayrılmasını, ve haksız yere davaların düşürülmesini ya da davaların haksız yere ertelenmesini kanun dışı saymıştır. Ayrıca haksız uygulama nedeniyle zarara uğrayan tarafların şikayetinin suçluluk duyurusu için yeterli olacağı, suçun tekrarı halinde suçluların cezalandırılacağı belirtilmiştir. Üçüncüsü ise yine İngiliz Parlamentosu'nun 1689'da yayınladığı egemenliğin artık parlamentonun eline geçtiğini bildiren Haklar Yasası'dır. (Bill of Rights) Bu yasada; parlamentonun sık sık toplanacağı, seçimlerinin serbest olacağı, tam bir söz özgürlüğüne sahip olacağı, kabul edilen yasaların kral dahil herkesi bağlayacağı ve izinsiz vergi toplanamayacağı belirtilmiştir.²⁶

Demokrasi açısından tarihsel dönüm noktaları, eski dönemden yeni döneme kesin bir geçişi ortaya koyan, 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve 1789 Fransız Devrimi olmuştur. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin ve Fransız Devrimi'nin insan hakları, özgürlük ve eşitlik anlayışı, demokrasi anlayışının gelişmesinde kilometre taşı teşkil etmiştir. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin yayımlanmasına

---

²⁴ Cem Eroğul, (2000). a.g.e., s. 40

²⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Janko Musulin, (1983). Hürriyet Bildirgeleri-Magna Carta'dan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne, Çev: Necmi Zeka, İstanbul: Belge Yayınları, s. 42-46

²⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Janko Musulin, a.g.e. s. 55-58., Ayferi Göze, (1987). Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, İstanbul: Beta Yayınları, s. 449-452.

kadar giden sebepler zinciri Yedi Yıl Savaşları'ndan dünyanın en büyük sömürge ve deniz devleti çıkarak, sömürge imparatorluğuna bir çeki düzen vermek, bağlarını güçlendirmek isteyen ve vergi yükünü hafifletmek isteyen İngiltere'nin savaşın giderlerini kolonileriyle paylaşmak istemesiyle başlamıştır. Yeni vergiler şeklinde ortaya çıkan baskı 13 koloniyi huzursuzluk ve direnişe itmiştir. 1774'te başlayan Amerikan bağımsızlık hareketi, Yedi Yıl Savaşları'ndan yenik çıkan Fransa'nın da yardımıyla 1776 yılında resmen bağımsızlık ilanı ile sonuçlanmıştır. İngiltere, George Washington komutasında savaşan kolonilerle başa çıkamayacağını anlayınca, 1782 yılında ABD'nin bağımsızlığını tanımıştır.²⁷ Bildirinin hazırlanması görevi Philadelphia'da toplanan Kongre tarafından 7 Haziran 1776'da John Adams, Benjamin Franklin ve Thomas Jefferson'un denetimindeki bir kurula verilmiş, kurulun hazırlayıp Jefferson'un kaleme aldığı belge 4 Temmuz 1776'da kabul edilmiştir.²⁸ Bildirgede; bütün insanların özgür doğduğu ve özgür yaşadığı, devletin ancak bu özgürlükleri korumak ve bunlardan herkesin eşit derecede yararlanmasını sağlamak için var olduğu, bu özgürlüklere dokunan devletin kendi varlık nedenini yitireceği, böyle bir devlete karşı ayaklanmanın hem bir hak hem de bir ödev olduğu vurgulanmış, ayrıca İngiltere hükümetinin, Amerikalıların özgürlüklerini çiğneyerek onları kendisine bağlayan temel sözleşmeyi bozduğu ve bu suretle serbest kalan Amerikan halkının yeni bir hükümet kurmaya karar verdiği belirtilmiştir.²⁹ Amerikan Devrimi gerçekten önemli sonuçlar doğurmuş bir olaydır. Fransa, Yedi Yıl Savaşları'nın öcünü almak amacıyla Amerikan bağımsızlık mücadelesine yardım ederken büyük ekonomik yük altına girmiştir. Bunun doğurduğu ekonomik sıkıntı 1789 Fransız Devrimi'nin en önemli nedenlerinden biridir. 18.yüzyılda Fransa'da yetişen filozoflar, düşünceleri ve eserleriyle devrimin gerçekleşmesi yönünde Fransız halkını etkilemişlerdir. Bu aydınlar içinde etkili olanları, Montesquie, Voltaire, Diderot ve Jean Jaques Rousseau'dur. Monteskiyö, "İran Mektupları" adlı eserinde, bir İranlının ağzından Fransa'daki devlet rejimini, memleket yönetimini, sosyal durumu eleştirerek, hükümetin uygulamalarını ve soyluların yaşayışlarını halka göstermeye çalışmıştır. "Kanunların Ruhu Üzerine" adlı eserinde, devlet rejimlerini

²⁷ Oral Sander, (1995). Siyasi Tarih-İlkçağlardan 1918'e, Ankara: İmge Kitabevi, s. 116.

²⁸ Söz konusu Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, Virginia İnsan Hakları Bildirisi olarak da anılır.

²⁹ "...Kütüphane-Uluslar arası İlişkiler Sözlüğü, Siyasi Tarih, (A-K)-Dördüncü Bölüm" <http://www.mfa.gov.tr/turkce/gruph/ha/ha01htm/01.htm>

inceleyerek, en iyi devlet rejiminin, kanunları yapan kuvvetle, yürütme kuvvetlerinin birbirlerinden ayrıldıkları rejimler olduğu fikrine ulaşmıştır. Voltaire, felsefe, tarih, edebiyat, sosyoloji, din alanlarında eserler yazmış, eserlerinde özgürlük ve vicdan özgürlüğü üzerinde durarak, genellikle kilise ve papazları eleştirmiştir. Diderot, Fransa'nın en büyük ansiklopedistlerindendir. Fransızları kültür yoluyla yükseltmeye çalışmış, devlet yönetimini eleştirerek, rejimin değişmesi gerektiğini söylemiştir. Jean Jaques Rousseau ise düşünceleriyle Fransız halkını en çok etkileyen düşünürdür. "Toplumsal Sözleşme" (Contract Social) adlı eserinde, insanın hür doğduğunu, fakat her yerde, zincire vurulmuş bulunduğunu, hakları çiğnenen insanların, bu haklarını geri almaları için, ihtilalin meşru bir araç olduğunu, hükmetme hakkının yalnız millette bulunması gerektiğini söylemiştir.³⁰ Rousseau Avrupa'nın edebiyat sahnesinde belirmeden önce, mevcut düzenin eleştiricileri, halkı reform tasarıları içine alacak şekilde ilgi yörüngelerini yavaşça genişletiyorlardı. Fakat "halk" denilince öncelikle zengin ve saygıdeğer tüccarlar, hukukçular ve aydınlardan oluşan seçkin Üçüncü Tabaka anlaşılıyordu. Rousseau halktan gelen ilk modern siyaset yazarıydı ve halkı; adı anılmayan, karanlıkta kalmış küçük burjuvazinin, yoksul zanaatkarların ve işçilerin, küçük çiftçilerin, mevcut düzen içinde yeri olmayan, ümidi olmayan köksüz ve istikrarsızların yığını olarak görmüştür. Rousseau'nun toprağın feodal aristokratlardan alınıp topraksız halka dağıtılmasını savunması da onun görüşlerinin benimsenmesinde ve kitlelerin ihtilale sürüklenmesinde etkili olmuş, bunlara ek olarak fikirlerini kendisi kadar hararetle savunan ve halka maletmeye çalışan; Marat, Robespierre, Saint-Just gibi ateşli devrimcilerin de yetişmesini sağlamıştır. Böylece Rousseau ihtilalcileri yetiştiren bir düşünür olarak da görülmektedir.³¹ Mali zorluklardan ve vergilerin ağırlığından bunalan halk, 14 Temmuz 1789'da ayaklanarak despotizmin simgesi haline gelen Bastille hapishanesini yakıp yıkmıştır, sonrasında oluşturulan ve toplanan Kurucu Meclis, ABD'deki çizgiyi izleyerek "İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi"ni yayınlamıştır. Bu bildiri; özgürlük, yasalar önünde eşitlik, herkese memur olabilme hakkı, söz ve basın özgürlüğü, özel mülkiyetin dokunulmazlığı ve vergilerin toplumda dengeli bir biçimde dağıtılması gibi temel hak ve özgürlükleri

---

³⁰ "...Fransız İhtilali (1789-1804)", http://www.tarihdersi.com/Osmanlitarihi/fransiz_ihtilali.htm 04.08.2004

³¹ William Ebenstein, (2001). Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri, İstanbul: Şule Yayınları, s. 201.

içermekteydi. Kurucu Meclis sonra ulusal egemenlik ilkesine dayanan bir anayasa hazırlayarak kralın yetkilerini sınırlandırmış ve siyasal iktidarı, halkın seçeceği bir parlamento ile kral arasında paylaşmıştır. Eylül 1791’de anayasanın yürürlüğe girmesiyle Kurucu Meclis kendini feshetmiştir.³² Bildiri, 1789’daki Fransız vatandaşlarının haklarını açıklamakla yetinmeyip, tüm devirlerin ve tüm ülkelerin insanlarını göz önünde tutmasıyla evrensel; salt ilkeler ortaya koyduğu bunların nasıl gerçekleşeceği konusunda bir şey getirmedığı için soyut; sosyal ve siyasal yaşamın tüm kötülüklerinin tek nedeni olarak insan haklarının unutulmasını, bunlara gereken saygının gösterilmemesini öne sürmesi itibarıyla de iyimserdir.³³ 1789 ihtilali ile toplumların siyasal düzeni yıkılmaya başlamış, hükümdarın sınırsız otoritesine karşı, kişinin varlığı ve bu varlığın insan olmak haysiyeti dolayısıyla sahip olunduğu temel hak ve hürriyetler sınırlayıcı bir unsur olarak çıkmıştır. Siyasal düzen hükümdarın otoritesiyle kişinin insanca yaşama ilkesi arasında kurulan bir dengeye dayandırılmak istenmiştir. Fransız ihtilalcileri 18 Ağustos 1789’da yayınladıkları ve Avrupa’da insanların ilk defa duyduğu ve gördüğü birşey olan “İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi” ile bu dengeyi açıkça ilan etmişlerdir.³⁴

19. yüzyıldan II. Dünya Savaşı’nın bitimine kadar olan dönemde bir yandan imparatorluklar çözümlenip ulus devletler kurulurken, diğer taraftan ideolojiler gelişmiş ve ideoloji tartışmaları başlamıştır. Anti-demokratik ideolojiler, bazı ülkelerde iktidara gelmiştir.³⁵ Avrupa’da ve Dünya’da demokrasi mücadelesi, aynı zamanda bir insan hakları mücadelesi halini almıştır. İnsan hakları kavramı, en basit ve en temel tanımıyla insanın sadece ve sadece insan olarak doğmuş olmasından dolayı sahip olduğu hakları ifade etmektedir. İnsan hakları, her insanla ilgili bazı gerekleri dile getirirler. Bu gerekler, insanın değerini tanıma ve koruma istemleri olarak, yani insanları yalnızca insan oldukları için koruma istemleri olarak ortaya çıkmaktadır.³⁶

Dünya Savaşları’ndan sonra insan hakları ve dolayısıyla demokrasi konusunda en önemli girişim Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu’nun 10 Aralık

³² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Oral Sander, a.g.e., s. 118-128.

³³ İlhan Akın, (1968). Temel Hak ve Özgürlükler, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, s. 36’dan Toktamış Ateş, a.g.e., s. 72-73.

³⁴ Fahir Armaoğlu, (1996). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (cilt 1-2: 1914-1995), İstanbul: Alkım Yayınevi, s. 5-8.

³⁵ Örneğin, totaliter rejimler, Çarlık Rusyası’nda 1917’de, Almanya’da 1933’te, İtalya’da 1936’da iktidara gelmiştir.

³⁶ İonna Kuçuradi, (1996). İnsan Haklarının Felsefi Temelleri, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, s. 49.

1948’de kabul ettiği “İnsan Hakları Evrensel Bildirisi” ile gerçekleşmiştir. İnsanlık topluluğunun bütün bireyleriyle kuruluşlarının bu bildiriye her zaman göz önünde tutarak eğitim ve öğretim yoluyla bu hak ve özgürlüklere saygıyı geliştirmeye çalışmış, giderek artan ulusal ve uluslararası önlemlerle gerek üye devletlerin halkları ve gerekse bu devletlerin yönetimi altındaki ülkeler halkları arasında bu hakların dünyaca etkin olarak tanınmasını ve uygulanmasını sağlamaya çaba göstermeleri amacıyla tüm halklar ve uluslar için ortak ideal ölçüleri belirlemiştir.³⁷ Bu bildiri o tarihte düşünülen insan hakları anlayışını büyük oranda içermekteydi ve uluslararası insan ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bildiride tüm haklar ve uluslar için geçerli insan haklarıyla ilgili ortak ölçütler getirilmiş, bireysel haklar yanında örgütsel, ekonomik ve kültürel haklar da kabul edilmiştir. Bildiri, hukuksal açıdan bağlayıcı olmasa da, etik yönden tüm uluslar için bağlayıcı ve yol gösterici niteliktedir, insan haklarıyla ilgili yapılan tüm çalışmalara ve daha sonraki anayasalara esin kaynağı olmuştur.³⁸

İlkçağlardan günümüze bu şekilde bir gelişme gösteren demokrasi, sadece bir yaşam biçimi veya bir ideoloji çağdaş dünyanın hakim siyasi doktrini olmuştur. Demokrasi, liberalizmin³⁹ siyasi boyutunun nasıl olması gerektiğini tespit eden ve gösteren bir yöntem biçimidir. Demokrasinin teorik temeli veya ilham kaynağı liberalizmdir.

2.3. Demokrasinin Uygulanması

Demokrasiyi üç büyük kategoride toplamak mümkündür:

- Doğrudan Demokrasi
- Yarı Doğrudan Demokrasi
- Temsili Demokrasi

Doğrudan demokrasi; halkın egemenliğini bizzat ve doğrudan doğruya kullandığı demokrasi tipidir. Devlet için gerekli olan bütün kararlar, yurttaşlar topluluğu tarafından aracısız ve temsilcisz olarak bizzat alınır. Doğrudan demokrasi halkın halk tarafından yönetilmesini öngörmektedir dolayısıyla demokrasinin ideal

³⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: <http://www.un.org/Overview/rights.html>, 19.08.2004.

³⁸ Yılmaz Aliefendioğlu, İnsan Hakları ve Sivil Toplum Örgütleri, <http://www.tihak.org.tr/yaliefel.html>, 20. 08. 2004

³⁹ Liberalizm; kelime anlamı olarak, devlet, toplum ve birey arasındaki ilişkilerde önceliğin bireyin hak ve özgürlüklerinde olması gerektiğini savunan iktisadi ve siyasi düşünce akımı olarak tarif edilir.

anlamına en yakın olan sistemdir.⁴⁰ Az nüfusun ve basit ihtiyaçların bulunduğu, sınıf ve servet farkının olmadığı bir topluluğun olduğu yerlerde uygulanabilir. Bu anlamda doğrudan demokrasi ancak İsviçre'nin birkaç küçük kantonunda uygulanmaktadır. Bu kantonlar 25-30 bin nüfuslu dağlık bölgelerdir ve yapılan işler de azdır.⁴¹

Yarı doğrudan demokrasi; egemenliğin kullanılmasının halk ile temsilcileri arasında paylaştırıldığı demokrasi tipidir. Temsili demokrasi ile doğrudan demokrasinin bir birleşimidir. Yarı doğrudan demokrasi sisteminde egemenliğin kullanımı esasen halkın seçtiği temsilcilere verilmiştir. Ancak bazı durumlarda, referandum gibi araçlarla seçmenler de egemenliğin kullanılmasına doğrudan doğruya katılırlar. Bu bakımdan yarı doğrudan demokrasi, halkın egemenliğin kullanılmasına zaman zaman doğrudan doğruya katılabildiği bir temsili demokrasidir.⁴² Yarı doğrudan demokrasi, temsili demokrasinin birtakım sakıncalarını önlemek ve halkla temsilciler arasında bir işbirliği meydana getirerek yurttaşların millet egemenliğinin uygulanmasına daha geniş bir ölçüde iştirakini sağlamak amacını güden hükümet şeklidir. Yarı doğrudan demokrasinin uygulanması üç şekilde ortaya çıkmaktadır: Referandum, halkın vetosu, halkın kanun teklifi.⁴³ (Örn: İsviçre, İtalya)

Temsili demokrasi; halkın egemenliğini kendi seçtiği temsilcileri aracılığıyla kullandığı demokrasi tipidir. Diğer bir ifadeyle temsili demokraside “temsilci” denen kişileri halk seçmekte ve bu kişiler ise egemenliği kendi adlarına değil, halk adına kullanmaktadırlar.⁴⁴ Temsilciler sürekli halka hesap vermek durumunda ve her zaman değiştirilebilir olduklarının farkındadırlar, aksi halde eğer halk, temsilcilerini seçtikten sonra onların işine hiç karışmazsa, halkın gene bizzat kendisinin seçerek oluşturduğu belirli dönemler için tek kişinin kesin söz sahibi olduğu biçimlerde krallıklar, bir grubun hakim olduğu biçimlerde de oligarşik yönetim modelleri oluşur ki, bu tür yönetimler mutlak monarşilerden (krallıklardan) daha tehlikelidir.⁴⁵ Egemenlik hak ve yetkilerini halk adına kullananlar prensip itibariyle seçilmiş olan ve kurul halinde çalışan organlardır. Kanun yapmakla görevli olan ve genel olarak

⁴⁰ Kemal Gözler, (2002). *Anayasa Hukukuna Giriş*, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, s. 115.

⁴¹ Arif Özsağır, (2000). *İnsan Hakları ve Demokrasi*, Demokrasi Dosyası, Haz. K. B. Raif, B. J. Mollaoğlu, Ankara: TDV/DİHEP Yayını, s. 235.

⁴² Kemal Gözler, (2002). a.g.e., s. 120.

⁴³ Arif Özsağır, a.g.e., s. 235.

⁴⁴ Kemal Gözler, (2002). a.g.e., s. 117

⁴⁵ Ali Öztekin, (2003). *Siyaset Bilimine Giriş*, Ankara: Siyasal Kitabevi, s. 64.

yasama organı adını alan bu organlar tek veya çift meclisten oluşur. Bu iki meclisten birincisine genellikle “temsilciler meclisi”, ikincisine de “senato” ismi verilir ve her iki meclis bir arada “parlamento” adını alır.⁴⁶ (Örn: Almanya, İngiltere, Türkiye, ABD)

2.4. Demokrasi Anlayışları

Çağımızın en önemli özelliklerinden biri, kuşkusuz, demokrasi düşüncesinin yayılması ve geniş bir uygulama alanı bulmasıdır. Bu durum, demokrasi konusunda bir görüş birliği bulunduğu anlamına da gelmemektedir. Birbirine karşıt rejimlere demokratik rejim adı verilmesine karşın, herkes demokrasiye inanmış görülmektedir.

Demokrasinin amacına ulaşması için izlenecek yolda, birbiri ile bağdaşmayan, birbirine zıt iki ayrı demokrasi anlayışı ortaya çıkmaktadır. Kavram karışıklığını önlemek için, bunlardan birine “klasik demokrasi”, “çoğulcu demokrasi” veya “batı demokrasisi”, diğerine de, “marksist demokrasi” ya da “sosyalist demokrasi” denilmektedir. Kısaca belirtmek gerekirse, çoğulcu demokrasi, ideal özgürlüğe, yine özgürlük yolu ile ulaşmak isteyen bir rejimdir. Bu sistemde özgürlük hem amaç hem de araçtır. Marksist demokraside ise, özgürlük bir araç değil, sadece ulaşılması gereken bir amaçtır. Bu amaca özgürlük yolu ile değil, ancak proletarya diktatörlüğü yolu ile ulaşılabilir.⁴⁷

2.4.1. Çoğulcu demokrasi

Demokrasinin zaman itibarıyla ilk ortaya çıkanı, en eski ve klasik olanı, çoğulcu demokrasidir. Bu tür demokrasinin, batı dünyasının tüm sanayileşmiş büyük ülkelerinde uygulandığı ve farklı yönetim sistemlerine, örneğin, parlamenter sisteme, başkanlık sistemine, meclis hükümeti sistemine uyum sağlayabildiği görülür.

Çoğulcu demokrasinin egemen olduğu ülkelerde, bir uygulama birliğine rastlanmaz. Her ülkenin toplumsal, siyasal ve ekonomik koşulları birbirinden farklıdır. Bunlar da, demokratik yaşamı yakından etkileyen olgulardır. Uygulamada bir birlik görülmesi de, çoğulcu demokrasinin ulaştığı bir düzeyin altına da düşülemez. Tersine bir uygulama, toplumdaki gereken tepkiyi görür. Demokrasinin koruyucusu, toplumun kendisidir.⁴⁸

1.4.1.2. Temel ilkeleri

⁴⁶ Arif Özsağır, a.g.e., s. 236.

⁴⁷ Şeref Gözübüyük, (1997). Anayasa Hukuku, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, s.19.

⁴⁸ Şeref Gözübüyük, a.g.e., s. 20.

Siyasal Çoğulculuk: Çoğulcu demokraside, tüm düşünce ve inanışlar açıkça ortaya konabilir; kişiler ve topluluklar birbirleri ile ve siyasal iktidarla diyaloga girebilirler; seslerini duyurma olanakları vardır. Çoğulcu sistem içinde, iktidarı eleştirme, karşıt görüşler ileri sürme ve seçim yolu ile iktidarı elde etme oyununun kuralıdır.⁴⁹ Demokrasinin en temel özelliği, karar verme hakkını herkesin eşit olarak paylaşmasıdır. Çoğunluğun kararı ise tartışma, değiştirme, uzlaşma gibi diğer yollar tükendiği zaman anlaşmazlığı çözümleyici bir usul aracıdır.⁵⁰

Temsil: Toplumların üzerine yayıldığı coğrafya çok genişlediğinden ve toplumsal ilişkiler karmaşıklaştığından halkın devlet işleri konusunda doğrudan karar alması mümkün değildir. Zaten onlar da bilgi ve kavrayışlarını aşan bu sorunlar üzerinde doğrudan doğruya karar almaya çağrılmamakta, sadece karar alacak olanları seçmekle yetinmektedirler. Temsilciler de halk adına karar almaktadır.⁵¹

Seçim: Demokratik rejimlerde yönetim yetkisinin, meşruiyetin temeli seçimlerdir. Çok partili demokrasilerde genel seçimlerin amacı, belirli bir süre için, bir seçim dönemi, bir yasama dönemi için hükümeti hangi partinin kuracağını, yani hangi partinin iktidar olacağını, hangi partinin muhalefet olarak denetim görevini yapacağını belirlemektir. Her vatandaş eşit ağırlıkta bir tek oya sahiptir. Siyasi gücün halktan kaynaklandığını ve siyasetçilerin hareketlerinin hesabını halka vermeleri gereğini seçimler gösterir. Çoğu demokrasi teorisyeni, bireylerin demokratik sürece önemli ölçüde ilgileri olmadan demokratik sürecin amaçlarına ulaşabilmesinin mümkün olmadığını ileri sürerler. Seçimlere bireylerin katılımı ve ilgisi, aynı zamanda demokratik meşruluk duygusunu güçlendirir ve bu da şiddeti sınırlayıp düzenli yarışma yollarını ortaya çıkarır.⁵² Son olarak görevden halk tarafından alınma ihtimali, seçilmişlerin güvene layık olmalarını, kamu görevinin standartlarına sadık olmalarını sağlar, değişen şartların gerektirdiği hükümet politikalarının ve personelin değişimini garanti eder.⁵³

Siyasal Partiler: Demokratik rejimleri, demokratik olmayan rejimlerden ayıran en önemli unsur, örgütlenmiş muhalefetin varlığıdır. Seçim serbestliğinin

⁴⁹ Şeref Gözübüyük, a.g.e., s. 21.

⁵⁰ David Beetham, Kevin Boyle, (1998). Demokrasinin Temelleri, Çev: Vahit Bıçak, Ankara: Liberte Yayınları, s. 21.

⁵¹ Münci Kapani, (2000). Politika Bilimine Giriş, Ankara: Bilgi Yayınevi, s. 138.

⁵² J.R. Powell, G.Bingham, (1990). Çağdaş Demokrasiler-Katılma, İstikrar ve Şiddet, Çev: Mehmet Turhan, Ankara: S Yayınları, s. 17-18.

⁵³ David Beetham, Kevin Boyle, a.g.e., s. 38.

gerçek bir anlam taşıması, seçmenlerin çeşitli alternatifler arasında serbest bir seçme yapabilmelerine bağlıdır. Çağdaş demokratik devlette bu alternatifler siyasal partiler tarafından oluşturulur. Modern demokrasi, partiler demokrasisidir.⁵⁴

Çoğunluğun Yönetme Hakkı: Çoğunluk, özgür ve düzenli seçimlere göre halkın en fazla oyunu alan grup veya görüştür. Çoğunluk kavramı zamana ve yere göre değişik anlamlara gelebilir de azınlığa göre daha fazla olanı ifade eder. Çoğunluğun durduğu yerde azınlığa yönetme hakkı vermek demokrasinin en önemli ilkesi olan eşitliğe aykırıdır. Çoğunluğa yönetim hakkının verilmesi ile demokratik sistemin meşruluğu pekişir.⁵⁵ Siyasal iktidarı denetlemek azınlık temsilcileri olan muhalefetin görevidir.

Muhalefet Etme Özgürlüğü: Çoğulcu demokrasinin en belirgin özelliklerinden biri, iktidara muhalefet edebilme, iktidara karşı, iktidara aday olmak üzere değişik görüş ve düşünceleri ileri sürebilme özgürlüğüdür. Çoğulcu demokrasilerde serbest ve devamlı muhalefet esastır. Azınlığın çoğunluğu denetlemesi ve iktidar olmak için çalışması doğal hakkıdır.⁵⁶

Temel Hak ve Özgürlüklerin Korunması: Temel hak ve özgürlükler, daha geniş bir ifadeyle insan hakları, özü itibariyle devlete yönelik özgürlük talepleridir.⁵⁷ Çoğulcu demokraside iktidarın keyfi davranışlarına karşı bireyi koruma esastır.

Yasa Önünde Eşitlik: Dil, din, ırk, sınıf farkı gözetilmeksizin herkes yasalar önünde eşittir. Hiçbir kimseye her ne sebeple olursa olsun ayrıcalık tanınamaz.

2.4.1.3. Çoğulcu demokrasinin uygulandığı rejimler

Çoğulcu demokrasi Batı Dünyasında geniş bir uygulama alanı bulmaktadır. Çoğulcu demokrasinin, farklı yönetim sistemlerine örneğin, parlamenter sisteme, başkanlık sistemine ve meclis hükümeti sistemine uyum sağladığı görülür.

a) Parlamenter Sistem ve Özellikleri⁵⁸

Batı demokrasinin gelişmesinde, parlamenter sistem denilen yönetim biçiminin etkisi büyük olmuştur. Parlamenter sistem, ilk olarak, İngiltere'nin toplumsal koşulları içinde, geleneklerle oluşarak kurumlaşmıştır. Bu nedenle İngiltere, parlamenter sistemin beşiği sayılır. Parlamenter sistemin ayırıcı özelliği,

⁵⁴ Ergun Özbudun, (2004). Türk Anayasa Hukuku, Ankara: Yetkin Yayınları, s. 87.

⁵⁵ Mustafa Erdoğan, (1996). Anayasal Demokrasi, Ankara: Siyasal Kitabevi, s. 221.

⁵⁶ Şeref Gözübüyük, a.g.e., s. 23.

⁵⁷ Mustafa Erdoğan, (1998). Liberal Toplum Liberal Siyaset, Ankara: Siyasal Kitabevi, s. 127.

⁵⁸ Şeref Gözübüyük, a.g.e., s. 26-27., Hayati Hazır, (1991). Anayasa Hukuku, Konya: Literatür Ltd. Şti. Yayınları, s. 148-151.

seçime dayalı ve temsil niteliği olan parlamentoya karşı sorumlu bir hükümetin bulunduğu, yasama-yürütme ilişkisinin esnek kuvvetler ayırımına dayandığı bir siyasal mekanizma olmasıdır.

Parlamente sistem, sadece parlamentosu olan rejim demek değildir. Bir ülkede parlamento olsa bile, her zaman parlamente sistem olmayabilir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde bunun örneğini görmek mümkündür.

Parlamente sistemin özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir :

-Parlamente sistemde yürütme iki başlıdır. Yürütmenin sorumsuz başını devlet başkanı, sorumlu başını da başbakan oluşturur.

-Devlet başkanı sorumsuzdur. Bu siyasal bir sorumsuzluktur. Bu nedenle, devlet başkanının işlemlerine sorumlu başbakan ve ilgili bakanlar katılır. Devlet başkanı, parlamente rejimde, uzlaştırıcı ve uyarıcıdır.

-Yürütmenin ikinci kanadını oluşturan Bakanlar Kurulu, meclise karşı sorumludur. Devlet başkanı, başbakan ve bakanları atarken tam olarak serbest değildir. Ülkenin içinde bulunduğu siyasal koşulları, meclis çoğunluğunu dikkate alarak, meclisten güvenoyu alabilecek bir hükümeti görevlendirmekle yükümlüdür.

-Parlamente sistemde, genel olarak, hükümetin meclis çoğunluğuna dayanması, mecliste çoğunluğu sağlayan parti başkanının başbakan olması, parti mekanizması yolu ile yürütme ve yasama arasında uyumun sağlanmasında etkili olmaktadır.

-Parlamente sistemde hükümet her şeyden önce, meclise karşı sorumludur. Hükümet zamanla devlet başkanına karşı sorumlu olmaktan kurtulmuş ve yalnız meclise karşı sorumlu olmuştur.

-Parlamente sistem iki meclisli olabileceği gibi, tek de olabilir. Ancak ikinci meclise hükümeti düşürme yetkisi tanınmaz.

-Parlamente sistemde, yasama ile yürütme arasındaki ilişki, işbirliği ve karşılıklı etkileme mekanizmasına dayanır.

b) Başkanlık Sistemi ve Özellikleri⁵⁹

Çoğulcu demokrasinin gelişmesinde, başkanlık sisteminin etkisi çok büyük olmuştur. Bu sistemin doğduğu ve geliştiği ülke ABD'dir. Bu sistemin ayırıcı

⁵⁹ Şeref Gözübüyük, a.g.e., s. 31., Hayati Hazır, a.g.e., s. 147-148.

özelliği, halk tarafından seçilen başkanın, yürütme gücünü tek başına elinde bulundurması ve güçler ayrımı ilkesinin katı bir biçimde uygulanmasıdır.

Başkanlık sisteminin özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

-Başkanlık sistemi, katı bir güçler ayrımı ilkesine dayanır. Yasama ve yürütme güçleri birbirinden kesin olarak ayrılmıştır. Yürütme, halkın seçtiği başkan, yasama ise, kongre tarafından yerine getirilir.

-Başkan, yürütme görevini tek başına elinde tutar, başkan hem devlet başkanı, hem hükümet başkanı görevini yürütür.

-Parlamentar sistemdeki aksine, bu sistemde yürütmenin yasamayı dağıtması, yasamanın da yürütmeyi düşürmesi olanağı yoktur.

-Yasama ile yürütme arasındaki ilişkilerde kopukluğu gidermek üzere, bir “denetim ve denge” sistemi geliştirilmiştir. Yürütmenin bazı işlemleri, örneğin üst düzey yöneticilerinin atanması, senatonun onayını gerektirir. Buna karşılık, başkanın da yasamadan geçen yasaları veto etme yetkisi vardır.

c) Meclis Hükümeti Sistemi ve Özellikleri⁶⁰

Çoğulcu demokrasilerde uygulanan sistemlerden birisidir. Bu sistem, 1921 Anayasası döneminde Türkiye’de de uygulanmıştır. Halen, İsviçre’de uygulanmaktadır.

Meclis hükümeti sisteminin özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir :

-Meclis hükümeti sistemi, meclisin üstünlüğu ilkesine dayanır; yasama ve yürütme yetkisi mecliste toplanmıştır. Bu sistemde, yürütme, ayrı bir erk sayılmaz.

-Yürütme görevini üstlenen kurul, meclis tarafından seçilir; meclisin emirleri doğrultusunda, meclis adına bu görevi yerine getirir.

-Yürütme görevini üstlenen kurul üyeleri, bakanlıklar dikkate alınarak, tek tek meclis tarafından seçilir. Ayrıca bir başbakan yoktur. Her bakan, meclise karşı yalnız kendi etkinliklerinde sorumludur. Ortak sorumluluk söz konusu değildir.

-Yürütmenin, yasama üzerinde meclisi dağıtma gibi herhangi bir yetkisi yoktur. Tersine yürütme, yasamanın bir memuru gibi, saptanan politika doğrultusunda görev yapar. Meclisle yürütme arasında görüş ayrılığı olduğuunda, yürütme, meclisin aldığı karar doğrultusunda görevine devam eder.

⁶⁰ Şeref Gözübüyük, a.g.e., s. 35., Hayati Hazır, a.g.e., s. 145-146.

-Devlet başkanı görevi, meclis tarafından seçilen bir kişi tarafından, yine meclis adına yerine getirilir. Devlet başkanının görevleri daha çok sembolik görevlerdir.

2.4.2. Marksist demokrasi

Marksist Demokrasi'ye geçmeden önce sosyalizm kavramı üzerinde durmak gerekir. Sosyalizm kimi zaman dar, kimi zaman da geniş anlamda kullanılmaktadır. Genel anlamda sosyalizm, liberal demokrasinin ve kapitalizmin doğurduğu düzeni yetersiz ve adaletsiz bulan ve onu değiştirerek, yerini almak isteyen, sosyal ve ekonomik bir düzendir. Sosyalizm, üretim araçlarının özel mülkiyet konusu olduğu, piyasa ekonomisine ve özel kara dayanan bu düzeni, adaletsiz ve çağdışı bulmaktır. Buna karşılık sosyalist düzen, üretim araçlarının topluma mal edilmesini, üretimin insanların gereklerine göre yapılmasını ve bunların tümünün demokratik bir yöntemle gerçekleştirilmesini öngören bir düzendir.

Marksizm, 1917 yılına gelinceye kadar, politik bir sistem olarak uygulama alanı bulamamış bir düşünce sistemidir. Marksizmi kuramsal alandan uygulama alanına geçiren Lenin'dir. Lenin, klasik demokrasi ve karma ekonomi sistemi içinde marksizmi düzeltme yoluna gidilmesi akımına karşı çıkmış, Marksizmi yeniden rayına oturtma çabasına girmiştir. Marksizm, Sovyet-Rusya uygulamasından sonra, Marksizm-Leninizm adını almıştır. Marksizm-Leninizm de uygulamada zaman ve uygulandığı ülkenin koşullarına göre değişik yorumlara uğramıştır. Fakat Marksizm-Leninizm, değişik yorumlara uğrasa da, özde, proletarya diktatörlüğünü, sınıfların yok olacağı aşamaya kadar sürdürme düşüncesine dayanır.

İşçi sınıfının iktidar olduğu rejimler ve toplum örgütlenmeleri 1871'de Fransa'da 70 gün gibi kısa ömürlü, başarısız "Paris Komünü" deneyimden sonra ilk kez 1917 yılında Çarlık Rusya'sında kurulmaya başlanmıştır. Daha sonra özellikle II. Dünya Savaşı sonrası Doğu Avrupa'da yeni sosyalist ülkeler ilan edilmiştir. 1989 yılına gelinceye kadar dünya nüfusunun yaklaşık üçte birinin yaşadığı bu toplumlarda Marksist ve Leninist doktrin temel alınarak bir toplumsal örgütlenme geliştirilmiştir. Marksist demokrasilerde sınıf çelişkilerinin üretim araçlarının özel mülkiyetine son verilerek işçi sınıfı lehine çözülmesi ve böylece sınıfsız topluma ulaşılması, artı değer sömürüsünün ortadan kaldırılması ve toplumda sınıf hakimiyetlerinin giderek yok edilmesiyle de "gerçek demokrasi"nin getirilmesi

öngörölmüş, ancak uygulamada geçici olarak başvurulduğu ileri sürölen “proleterya diktatörlüğü” ve “devletçilik” ağırlık kazanmıştır.⁶¹

*Marksist Demokrasinin Özellikleri*⁶²

Marksist demokrasinin en belirgin özelliğı tek ve bir ideolojiye dayanmasıdır. Marksist demokraside iktidar, marksizm ideolojisinin uygulayıcısıdır. Bunu gerçekleştirmek için yönetilenleri zorlar.

Marksist demokrasinin dayandığı temeller şöyle sıralanabilir :

-Marksist demokrasinin egemen olduğu ölkelere Marksist ideoloji, zaman içerisinde bir gelişmenin sonucu olarak değil, bir devrim ile yerleştirilmiştir. Devrim, komünist partisine, proleterya egemenliğini kurmak ve komünist aşamaya varmak için yapılmıştır.

-Marksist düşünceye göre, toplum gelişmelerinin itici gücü ve yaratıcısı, maddi koşullardır; başka bir deyişle üretim biçimidir, temel yapıdır. Tüm toplumsal gelişme koşullarını ve yasalarını, insanların üretim güçleriyle, üretim ilişkilerinden doğan, üretim biçimleri saptar. Toplumun üst yapısı denem, hukuk düzenini, rejimleri, siyasal kurumları yaratan “temel yapı”dır.

-Marksist demokrasinin geliştirilip yerleştirilmesi, komünist partisinin görevi ve varlık nedenidir. Parti devlet mekanizmasının “dinamosu”dur. Partinin, başka kuruluşlarla çekişip seçimi kaybederek iktidardan düşmesi söz konusu değildir. Tek parti sistemi, sosyalist devlet için zorunlu sayılır.

-Klasik demokraside, kişi haklarına büyük önem verilir. Hatta klasik demokrasi için bir özgürlükler rejimi denir; amaç bireyin yüceltilmesidir. Marksist düşünce sisteminde de, bireyin yüceltilmesi esastır. Marksist demokraside önemli olan “özgürlük” değil insanın “özgürleştirilmesi”dir. Buna göre, ekonomik koşullar, üretim biçimi ve toplum düzeni değıştikçe insanlar özgürleşecektir. Marksist demokraside özgürleşmenin başarılabilmesi için, klasik demokrasinin temelini oluşturan özgürlükler kısıtlanabilir; özgürlük toplumu özgürleştirmenin bir aracı değildir.

-Marksist demokrasinin temel ilkelerinden biri, “üretim araçlarına kamunun sahip olması”dır. Bu vazgeçilmez bir ilkedir. Buna göre önemli olan, toplum yapısını

⁶¹ Şeref Gözübüyük, a.g.e., s. 41-42.

⁶² Şeref Gözübüyük, a.g.e., s. 42-43.

ve toplum içindeki temel ilişkileri etkileyici, sınıf egemenliğine götürücü nitelikteki mülkiyetin ortadan kaldırılmasıdır.

Marksist demokrasi, 1991'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması ve akabinde ona bağlı Varşova Paktı'na üye Doğu Bloku ülkelerin (Macaristan, Romanya, Çekoslovakya, Bulgaristan, Polonya v.s.) sosyalizmi terketmeleriyle büyük yara almıştır. Rejim değişikliği ve parçalanmaların sonucunda bu ülkeler Batı demokrasisinin etkisi altına girmeye başlamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRASİ KURAMLARI

3.1. Demokrasi Kuramlarına Giriş

Çok eski bir kuram olan demokrasi kuramı, vatandaşların kendi sitelerini kendilerinin yönetmesi talebine dayanmaktadır ve site vatandaşlarının çoğunluğunun siteyi yönetmek için yeterli olduğu kabul edilmiştir. Bu varsayım açısından çoğunluğu temsil eden site vatandaşlarının istekleri, toplum iradesi olarak kabul edilmekteydi. Doğrudan demokrasinin bu ilk çağlar uygulamasını Sanayi Devrimi'nden sonra nüfusu milyonlarla ölçülen ticaret ve sanayi toplumlarına uygulamak imkanı söz konusu değildi. Bu yüzden demokrasi teorisini, topluluğunun iradesini temsil eden vekiller eliyle, uygulamaya çalışmak gerekmiş, böylece temsili demokrasi kuramı Fransız Devrimi'nden bu yana temsili demokrasi olarak uygulanmaktadır.

Demokrasi kavramı çok geniş ve çok yönlü bir kavramdır. Demokrasinin bir tek yazarı yoktur.⁶³ Aksine demokrasi kuramı, çok eski çağlara, M.Ö. 5. yüzyıla kadar giden bir ana temelden oluşmaktadır. Normatif anlamda demokrasi, bir ideali, bir olması gerekeni yansıtır. Bu anlamda bir rejimin demokratik olabilmesi için, halkın bütününe arzularına uyması gerekir. Lijphart'a göre böylesine halkın eğilimlerine tam olarak uyan bir yönetim hiçbir zaman olmamıştır ve belki de hiç olmayacaktır.⁶⁴ Normatif anlamda demokrasi kuramı, demokratik rejimlerin ulaşmayı düşündükleri bir idealden başka bir şey değildir. Şüphesiz bu ideal reddedilemez; ancak, demokrasilerin bu idealle tanımlanması doğru olmaz. Zira demokrasi bu şekilde tanımlanırsa, yeryüzünde demokratik rejim kalmaz. O nedenle bir de ampirik demokrasi kuramı ortaya atılmıştır. Ampirik demokrasi kuramı ise, ideal anlamda demokrasiyi değil bu ideale kabataslak yaklaşan gerçek demokrasileri esas alır. Demokrasinin tanımı konusunda olması gerekene değil olana bakar. Demokratik olarak kabul edilen mevcut rejimlerin neler olduğunu ortaya koymaya çalışır. Bu tür demokratik rejimlerin özelliği tam bir demokratik duyarlılık değil

---

⁶³ Bahsedilen, Batı uygarlığının meydana getirdiği demokrasidir. Zira Marksist demokrasi anlayışında sosyalizmi ve komünizmi bir tek yazara, Marx'a bağlamak veya onları Marx'tan sapmalar, Marks'ın uygulamaları veya reddi olarak değerlendirmek mümkündür.

⁶⁴ Arend Lijphart, (1986). Çağdaş Demokrasiler, Çev: Ergun Özbudun-Ersin Onulduran, Ankara: Yetkin Yayınları, s. 1'den Kemal Gözler, (2002). a.g.e., s. 112.

nispeten çokça bir yurttaş grubunun uzun bir zaman boyunca arzularına cevap verebilmesidir.⁶⁵

Demokrasi bir denge ve uzlaşma rejimidir. Denge olmadan uzlaşma zaten olmaz. Ancak birbirlerini dengeleyebilecek güçler, uzlaşmayı zorunlu kılar. Dengelerin en önemlisi ise, para gücüne karşı, sayı ve örgüt gücünün oluşmasıyla kurulabilir. Tarihsel evrim içinde, sendikaların ve kitle partilerinin ortaya çıkışı bu gereksinmeden kaynaklanmıştır.⁶⁶ Demokrasinin varolabilmesi için gerekli toplumsal koşulların başında, ulusal bütünlüğün sağlanmış olması; hiçbir toplumsal sınıfın diğerleri üzerinde kesin bir üstünlüğünün bulunmaması; toplumsal sınıflar arasındaki geçiş akışkanlığının yüksek olması; toplumda çoğunluğun, kitle iletişim araçlarını izleyebilecek bir eğitim düzeyinde bulunması ve insanların eşitlik ve özgürlüğüne, hoşgörü ve uzmanlaşmaya dayalı bir değerler sisteminin, ulusal kültürde egemen olması gelmektedir.⁶⁷

Demokrasi konusunda kafa yoran Robert Dahl mükemmel bir demokratik yönetim için bazı standartlar (kriterler) ortaya koymuş ama bunların sağlıklı bir şekilde uygulanacağına ve mükemmel bir demokratik süreç ve yönetimin gerçekleşeceğine inanmadığını belirtmiştir. Ona göre bu standartlardan ilki “etkin katılım”dır. Bağlayıcı kararların alınması sürecinde vatandaşlar, ortaya çıkacak sonuç hakkında kendi tercihlerini ifade etmek için gerekli ve eşit imkana sahip olmalıdır. Vatandaşlar, gündemin sorunlarını belirlemek ve bir kararı başkalarının yerine benimsemek için hangi nedenlerin olduğunu ifade etmek bakımından gerekli ve eşit imkana sahip olmalıdır. Bir vatandaş için etkili katılım açısından gereken fırsatların dışlanması, tercihleri bilinmeyeceği veya yanlış algılanacağından dikkate alınmayacak anlamına gelmektedir. Fakat, nihai sonuçla ilgili tercihlerinin eşit biçimde değerlendirilmesi ilkesinin ihlali demektir. İkincisi “oy kullanma eşitliği”dir. Ortak kararların karşılaştırılma aşamasında her vatandaş, diğerinin ifade ettiği tercih ile eşit ağırlıklı olarak işleme tabi tutulacak bir tercihi ifade etme konusunda güvence altına alınmış eşit olanağa sahip olmalıdır. Karar alma aşamasında sonuçların belirlenmesinde bu tercihler dikkate alınmalıdır. Bu kriter Eski Yunan’dan bu yana demokratik teori ve pratiğin ana dayanaklarından biri olmuştur. Bu olmadan

⁶⁵ Kemal Gözler, (2002). a.g.e., s. 113., Hayati Hazır, a.g.e., s. 155.

⁶⁶ Ahmet Taner Kışlalı, (1994). *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, Ankara: İmge Kitabevi, s. 208.

⁶⁷ Ahmet Taner Kışlalı, (1994). a.g.e., s. 211.

vatandaşlar, kararlar üzerindeki etkileri bakımından, potansiyel eşitsizliklerin sürekli bir biçimde ortaya çıkmasına yönelik bir beklentiyle karşı karşıya kalacaklardır ve siyasal bakımdan eşit kişiler olarak, kendi çıkarlarının, kendileri tarafından yorumlandığı biçimiyle, eşit ağırlık taşıyıp taşımadığı konusunda karar verebilecekleri bir üst denetleme mekanizması da bulunmamaktadır. Üçüncüsü, “iyi kavrama”dır. Her vatandaş, vatandaşların çıkarlarına en iyi şekilde hizmet edecek biçimde karara bağlanması gereken bir konuyla ilgili tercihini bulup ortaya koymak ve (bir karara duyulan ihtiyacın izin verdiği süre içinde) geçerli kılmak için gereken olanaklara eşit olarak sahip olmalıdır. Bu kriter, o halde, kararların alınmasındaki alternatif yöntemlerin vatandaşlara sağladığı, amaçlarla araçlar, bir kimsenin kendi çıkarları ile bu çıkarlar yönündeki politikaların sadece kendisi için değil, ilgili diğer tüm insanlar için beklenen sonuçları konusunda bir anlayışa sahip olması yönünde sağladığı imkanlara göre değerlendirilmelidir. Vatandaşın iyiliğinin veya çıkarlarının bir kamusal iyiye veya genel çıkara dikkat edilmesini gerekli kılması ölçüsünde vatandaşların, bu konularla ilgili bir anlayışa sahip olma imkanlarının varolması gerekmektedir. Dördüncü kriter, “gündemin izlenmesi”dir. Vatandaşlar, yöneticilerin köreltilmiş demokrasinin aşağılayıcı bir biçimde daraltılmış olan gündeminde kalmasına izin verdiklerinin dışında kalan ve kendilerinin önemli olduğuna inandıkları konularda demokratik bir biçimde karar verememektedirler. Demokratik olmayan yöneticilerin gündem üzerindeki denetimleri daha az belirgin ve daha üstü kapalı olabilir. Bazı ülkelerde, örneğin, askeri önderler seçilmiş sivillerin sözde denetimleri altındadır ama seçilmiş siviller, kararlarını ordunun istekleri doğrultusunda biçimlendirmedikleri takdirde mevkilerini yitireceklerini veya daha kötüsünün başlarına geleceğini bilmektedirler. Bu düşünceler, dördüncü bir kriteri, gündemin nihai olarak halk tarafından denetlenmesini ortaya atmaktırlar. Halk konuların demokratik sürecin araçlarıyla kararlaştırılması gereken gündem maddeleri arasında nasıl yerleştirileceği konusunda karar vermek için başkalarını işin içine karıştırmayan dışlayıcı bir imkana sahip olmalıdır. Son kriter ise “poliarşi”dir. Poliarşi (Çokluk Yönetimi), en genel düzeyde, iki geniş özelliğiyle ayırt edilen bir siyasal düzendir: Vatandaşlık, yetişkinlerin görece geniş bir bölümünü içine alacak denli genişletilmiştir ve vatandaşlık hakları muhalefet etme ve yönetimde en üst düzeyde bulunan görevlileri seçimle işbaşından uzaklaştırma olanağını içermektedir.

İlk özellik, poliarşiyi, muhalefete izin verilmiş olmakla birlikte, yönetimlerin ve onların yasal muhaliflerinin sadece küçük bir grupla sınırlandırılmış olduğu, genel ve eşit oy hakkının kabul edilmesinden önceki İngiltere'de varolan türden daha dışlayıcı yönetim sistemlerinden ayırmaktadır.⁶⁸ İkinci özellik, poliarşiyi, yetişkinlerin çoğu vatandaş olsa bile, vatandaşlığın muhalefet etme ve yönetimi seçime işbaşından uzaklaştırma hakkını içermediği, modern otoriter rejimler gibi rejimlerden ayırmaktadır. Seçilmiş görevliler, özgür ve adil seçimler, kapsayıcı seçme hakkı, mevki için yarışma hakkı, ifade özgürlüğü, alternatif bilgilenme ve örgütsel özerklik poliarşinin kurumlarıdır. Poliarşinin kurumları, geniş-ölçekli, özellikle de ulusal devlet ölçeğindeki bir demokrasi için zorunludur. Konuyu biraz farklı bir biçimde ifade edersek, poliarşinin tüm kurumları, bir ülkenin yönetiminde demokratik sürecin en üst düzeyde gerçekleştirilebilirliğini sağlamak için gereklidir. Buradaki yedi kurumun hepsinin gerekli olduğunu söylemek, bunların yeterli olduğu anlamına gelmemektedir.⁶⁹

Sartori'ye göre demokrasi saydam bir sözcüktür, yani, sözcüğün anlamı, dildeki ilk anlamına kolaylıkla bağlanabilmektedir. Bu yüzden, demokrasiyi sözcük anlamına göre tanımlamak çok kolaydır. Nitekim sözcük anlamına göre demokrasi "halk iktidarı, iktidarın halka ait olması" demektir. Ama bu, o terimin yunancadaki anlamının sözcüğü sözcüğüne çevirisinden başka bir şey değildir. Oysa, demokrasi terimi bir şeyi temsil etmektedir. Demek ki soru yalnızca sözcüğün ne anlama geldiğinden ibaret değildir. Ayrıca o şeyin nasıl bir şey olduğuyla ilgilidir. Demokrasinin sözcük anlamı açık, kesin olmakla birlikte, bu, yine de gerçek demokrasinin ne olduğunu anlamaya yardım etmemektedir. Bununla birlikte demokrasi nedir'i, demokrasi ne olmalıdır'dan ayırmaya imkan yoktur.⁷⁰ Demokrasi

⁶⁸ İngiltere'de genel ve eşit oy hakkının sağlanması, yani, demokrasi mücadelesinde Jakobenlerin etkileri, ilk olarak, 1792-1799 yılları arasında faaliyet gösteren London Corresponding Society (Londra Yazışma Örgütü) bünyesinde görülmüştür. Bu örgütler, Başbakan William Pitt tarafından eşitlikten yana olmak anlamında Jakoben sayıldıklarından kısa sürede kapatılmışlardır. İngiltere'de genel ve eşit oy hakkının sağlanması mücadelesinin başarıya ulaşması, 19.yüzyılın son yarısına yayılan "ya herkese oy, ya herkesten intikam" sloganına sahip Chartist hareketin mücadelelerinin sonucunda mümkün olmuştur. 1832'ye dek yetişkinlerin ancak %5'i seçmen iken, 1832, 1867 ve 1884 düzeltimleriyle bu oran %28'e çıkmış, 1918'de 21 yaşındaki tüm erkeklere ve 30 yaşını dolduran kadınlara oy hakkı vermiştir. 1928'de kadınların seçmenlik yaşı da 21'e indirilmiştir.

⁶⁹ Bu konuda ayrıntılı olarak bkz: Robert A. Dahl, (1993). Demokrasi ve Eleştirileri, Çev: Levent Köker, Ankara: Türk Siyasal İlimler Derneği TDV Yayını, s. 57-66.

⁷⁰ Giovanni Sartori, (1996). Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, Çev: T.Karamustafaoğlu, M.Turhan, Ankara: Yetkin Yayınları, s. 8.

ancak idealleri ve değerleri ona varlık kazandırdığı sürece, varolur. Demokrasiyi tanımlama sorunu iki yönlüdür, deyim yerindeyse, demokrasi için, hem olanı hem olması gerekeni içeren bir tanıma ihtiyaç vardır. Biri olmadan öbürü de olmayacağı gibi, birinin yerine öbürünü koymak da olası değildir. Öyleyse yanlış adım atmamak için şu unutulmamalıdır ki, demokrasi ideali, demokrasi gerçeğini, olgusunu tanımlamaz, veya tersi, gerçek demokrasi ile ideal demokrasi bir ve aynı şey değildir; demokrasi, onun idealleri ile gerçeği arasındaki karşılıklı etkileşimden, olanla olması gerekenin çekişmesinden doğar, ve bunlar tarafından şekillendirilir.⁷¹ Demokrasi her şeyden önce, çoğunluğun baskısı değildir. Bir başka deyişle, önce hangi düşüncenin çoğunluk tarafından benimsendiğine bakıp, sonra, tüm öteki düşüncelerin baskı altına alınmasının, demokrasi ile hiçbir ilişkisi yoktur. Üstelik istibdatların en kötüsü, çoğunluğun istibdatıdır. Çünkü, hem ondan kaçacak yer yoktur, hem de onu yapanlar, haklılıklarına inandıklarından, çok acımasız olurlar. Öte yandan demokrasi, azınlıkta kalan düşüncelerin baskısı demek, hiç değildir. Yani çeşitli mekanizmalar yoluyla belirlenen çoğunluk karşısında, dışarıda kalan düşünceler, “bilimsel doğruluklarını”, “tarihsel haklılıklarını” ya da başka benzer gerçekleri ileri sürerek, çoğunluğun yerine geçme iddiasında bulunamazlar. “Dinsel öğeler” ya da “milli menfaatler” yahut “milliyetçilik” gibi gerekçeler, ancak düşüncelerin başkalarına açıklanmasında kullanılabilirler. Yoksa çoğunluğun tercihlerine karşı iktidara el koymak için kullanılması söz konusu değildir.⁷² Ayrıca demokrasi, muhalifleri susturmak için prensip olarak hukuki kuvveti kullanmaz. Zorlama veya kuvvet kullanma hiçbir siyasi toplumda tamamen dışarıda bırakılamaz fakat demokraside en son başvurulacak çaredir ve pek çok siyasi meselelerin halledilmesinde kullanılmaz. Böylece demokrasi, çatışmaların sulh yoluyla halledilmesini (kurşun yerine oy kullanılmasını ve kafaların kırılması yerine sayılmasını) kurumlaştırmıştır. Bu uzlaşma genel oy hakkı ve siyasi hürriyetler vasıtasıyla çok geniş bir katılımla meydana gelir, empoze edilmiş bir çözüm yolu yerine gönüllü olarak kabul edilen bir yolu tercih edenler için karakteristik bir değer ortaya çıkmış olmaktadır.⁷³

⁷¹ Giovanni Sartori, a.g.e., s. 9.

⁷² Emre Kongar, (1992). Demokrasi ve Kültür, Ankara: Remzi Kitabevi, s. 13.

⁷³ Henry B. Mayo, (1964). Demokratik Teoriye Giriş, Çev:Emre Kongar, Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, s. 187.

Bununla birlikte, Macpherson'un dediği gibi demokrasiye, bir zamanlar kötü gözle bakılırken herkes demokrasinin, halk yönetimi ya da halkın iradesine uygun yönetim anlamında, bireysel özgürlüğü ve uygar yaşamın tüm olumlu yanlarını yok edici, kötü bir şey olduğunu düşünülürken, saygıdeğer çevrelerde kavramın tümüyle kabul görmesi I. Dünya Savaşı'na; batılı bağlaşıklık önderlerin dünyayı demokrasi için daha güvenli bir duruma getirmek için savaştıklarını ileri sürebildikleri bir savaşa rastlamıştır. Bundan sonra demokrasi iyi bir şey olarak kalmış, o kadar ki herkes ona sahip olduğu iddiasında bulunmuştur. Bilinen türden demokrasiye, batılı liberal demokrasilere karşı, “proleterya demokrasisi”, “halk demokrasisi” ve çeşitli biçimleriyle Afrika ve Asya demokrasisi adına devrimler yapılmış ve bu devrimler dünyanın çehresini önemli ölçüde değiştirmişlerdir.⁷⁴

Günümüzde yaygın olarak uygulama alanı bulan temsili demokrasi önemli eleştirilerle karşılaşmış, artık insanları tatmin etmemeye başlamıştır. Kelimenin başına getirilen nitelendirmelerle yeni demokrasi biçimleri aranmaktadır. Bugün temsili demokrasi profesyonelleşmiş parti kadrolarınca yürütülmekte, bu ise halkı politikadan uzaklaştırmaktadır. Sistem işleyişi içinde halkın hesap sorma olanağının ortadan kalkmış olması, siyasetin kendi iç ilişkilerinin ve halka yaklaşımının patronaj ilişkisi biçimi kazanmasını kolaylaştırmaktadır. Böyle ilişkiler içerisinde sürdürülen bir demokrasi pratiği halkı siyasete karşı ilgisizleştirmekte, seçimlerde sandıklara gidenlerin sayısı gün geçtikçe düşmektedir.⁷⁵ Demokrasi kuramları genel olarak, yurttaş tipolojisi kurgulama ve bunu normatif kılma açısından birbirine benzemektedirler. Bir diğer ortak nokta, yukarıda da belirttiğimiz gibi tümünün, liberal temsili demokratik modelin eleştirisi üzerine inşa edilmiş olmalarıdır. Öncelikli hedefleri liberal temsili model içindeki kurumların ve unsurların tanımlarının, hem kendi içlerindeki hem de birbirleri arasındaki ilişkilerin yeniden kurgulanmasıdır. “Demokrasi Kuramı” konusunda kavramsal çerçeveyi çizdikten sonra kuramların tanıtımına geçilebilir.

3.1.1. Liberal demokrasi kuramı

Liberal demokrasiden önce “liberalizm”in tanımı üzerinde durmak gerekir. Liberalizm, kelime anlamı olarak “devlet, toplum ve birey arasındaki ilişkilerde

⁷⁴ Crawford Brough Macpherson, (1984). Demokrasinin Gerçek Dünyası, Çev: Levent Köker, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, s. 5.

⁷⁵ İlhan Tekeli, (2001). Modernite Aşılırken Kent Planlaması, Ankara: İmge Kitabevi, s. 126-127.

önceliğın bireyin hak ve özgürlüklerinde olması gerektiğini savunan iktisadi ve siyasal düşünce akımı” şeklinde tarif edilir.⁷⁶ Adını İspanya’da kurulan “Liberales” adlı siyasal partiden almıştır.⁷⁷ 18. ve 19. yüzyılda, toplumda özgürlüğün asıl amaç ve bireyin asıl varlık olduğunu vurgulayan, “bırakınız yapsınlar” ilkesini de ülke içinde devletin ekonomik rolünü azaltıcı, dolayısıyla bireyin rolünü geliştirici bir araç olarak destekleyen, ülke dışında da serbest ticareti destekleyen, siyasal konularda temsili hükümetin ve parlamenter kurumların gelişmesinden, devletin keyfi gücünün azaltılmasından ve bireyin medeni özgürlüklerinden yana bir akımdır.⁷⁸ Bireyin özgürlüğü ile sahip olduğu doğal hakların üstün değeri üzerinde durarak bireyin akılcı davranacağını varsayarken, liberal devlet ise değerler karşısında tarafsız kalarak, değerlerin izafiliği ve ahlaki çoğulculuk anlayışıyla özgürlüğe önem vermekte ve esas itibarıyla özgürlüğün iyiden önce geldiğini kabul etmektedir.⁷⁹ Liberalizmin hem siyasal hem de iktisadi yönü vardır. Genel olarak John Locke, siyasal yönünü, Adam Smith ise iktisadi yönünü temsil eden düşünürlerin başında gelmektedir.⁸⁰ Bunun yanı sıra J. S. Mill ve Hayek gibi düşünürlerin de önemli katkıları vardır. 18. ve 19. yüzyılın klasik liberalizmi Avrupa orta sınıfının mutlakıyetçi devlet düzenlerine ve teolojik dünya görüşüne karşı mücadelesi içinde biçimlenen dünya görüşünün parçası olarak doğmuştur. Bu dünya görüşü en çok doğal hukuk öğretisiyle faydacılık felsefesinden etkilenmiştir. Doğal hukuk öğretisine göre insanın doğuştan gelen bir takım dokunulmaz hakları vardır. Bunların başında da mülkiyet hakkı gelmektedir. Çağdaş toplum ve devlet düzeninin dayandığı toplumsal sözleşmenin amacı öncelikle bu hakkın istikrarlı bir hukuk sisteminin güvencesi altına alınmasıydı. Özellikle İngiliz filozof John Locke yapıtlarında liberal ideolojiye en uygun biçimde kavuşan bu doğal haklar yaklaşımını felsefi olarak temellendirmiştir. John Locke siyasette ılımlılıktan ve anayasal yönetimden yanaydı. Cromwell’den sonra yeniden tahta geçen Stuart hanedanının bağınaz ve karanlık mutlakçılığına karşı koymuş, hoşgörüye, temsil sistemine, parlamentoya ve demokrasiye inandığı için 1688’deki Kansız Devrimi yürekten

⁷⁶ Ana Britannica, (1992). C. XIV, İstanbul, s. 456.

⁷⁷ Hayat Küçük Ansiklopedi, (1982). İstanbul: Hayat Yayınları, s. 718.

⁷⁸ Milton Friedman, (1988). Kapitalizm ve Özgürlük, (Çeviri), İstanbul, s. 26’dan Aytekin Yılmaz, (2003). Çağdaş Siyasal Akımlar, Ankara: Vadi Yayınları, s. 117.

⁷⁹ Giovanni Sartori, a.g.e. s. 417.

⁸⁰ Atilla Yayla, (1999). Liberalizm, Ankara: Liberte Yayınları, s. 25.

tutmuştur. Locke orta sınıf çıkarlarının, tüccarların ve toprak sahiplerinin, mülkiyet haklarının savunucusudur, yani gerçek bir Whig (liberal)'tir. Eşitlik ve özgürlük anlayışı siyasal ve biçimsel bir düzeyde olup, ekonomik ve sosyal adaleti tutmamıştır. John Locke iktisat, eğitim, din gibi konularda çalışmıştır. Liberal siyaset felsefesinin en iyi işlenmiş ve en etkili olmuş yapıtlarından biri olan “Uygar Yönetim” adlı eseri, Hobbes’un yaptığı gibi siyaset öncesi bir doğa durumunu çözümlenmesi ile başlamaktadır. Locke’a göre devletin kaynağı bir toplum sözleşmesidir. Ancak Hobbes’un doğa durumunda insanları yöneten yasalardan karamsarlıkla söz etmesine karşın, Locke daha uygar bir yönetim olmadan bir arada yaşayan insanların istekli ve gönüllü bir işbirliği ile siyasal düzene geçtiklerini savunmaktadır. Siyasal düzene geçildikten sonra da yönetimin kullanabileceği erkler, toplum sözleşmesinin hükümleriyle sınırlıdır ve son söz halktadır.⁸¹ Zaten insan haklarının anlatımı olan doğal yasalar, başkalarının bir takım temel haklarına saygı gösterilmesini gerektirmektedir.

Liberal demokrasi ise toplumsal sözleşme metni olarak kabul edilen anayasalarda devletin güç ve yetkilerinin sınırlandığı ve bireysel hak ve özgürlüklerin güvence altına alındığı bir yönetim şeklidir. Bir başka deyişle, liberal sosyal düzenin ilkeleri üzerinde toplumsal uzlaşmanın sağlandığı ve siyasal iktidarların anayasanın sınırları içinde güç ve yetkilerini kullandığı yönetim şekli liberal demokrasidir.⁸² Liberalizm, asgari devlet ve birey üzerinden tanımlanmayla, bunlara ihtiyatlı yaklaşım özgürlük bağlamında tanımlanma aralığında gidip gelmektedir. Liberal demokrasi ise demokrasiyi nasıl anladığımızı bağlı olarak bir alışım niteliği almaktadır. Özgürlük, bireysel girişim ve devlet düzeni liberalizm tarafından kodlanırken; eşitlik, refah, toplumsal birlik demokrasi kanadınca kodlanan bir alışımdır ve dolayısıyla liberal demokrasi özgürlük yoluyla eşitlik sağlamaktır.⁸³ Toplumsal yönü bir kenara bırakarak, müteşebbis bireyin hak ve özgürlüklerini temel alır ve devletin bu birey karşısında gücünün sınırlanmasını istemektedir. Çünkü devletin müdahalesi, doğal uyumu ve bütünleşmeyi ortadan kaldıracaktır. Bu ise bireyin özgürlüklerinin kısıtlanması, bir takım bireylerin başkaları üzerine baskı

⁸¹ Bu konuda ayrıntılı olarak bkz: Mete Tunçay, (1986). Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi-2, Yeni Çağ Seçilmiş Yazılar, Ankara: Teori Yayınları, s. 226-238.

⁸² Coşkun Can Aktan, (1999 Ocak-Şubat). Demokrasi, Liberalizm ve Sınırlı Devlet, Yeni Türkiye Dergisi, Yıl 5, Sayı 25, s. 142-145.

⁸³ Giovanni Sartori, a.g.e. s. 417-420.

uygulanması demek olacaktır. Özgürlüğün kısıtlanması ve baskı uygulanması ise toplumsal ahenk yerine toplumsal çatışma ortamının egemenliği demektir.⁸⁴ Liberal ideoloji, bir görüşün salt gerçek, diğerlerinin salt yanlış olduğunu kabul etmez. Çoğulculuk bu bakımdan ideolojik dogmatizme karşıdır. Bir tek gerçek kabul eden otoriter hükümet sistemi, ideolojik alanda dogmatizme ve tekilciliğe dayanır. Yalnız kendi görüşünün doğru olduğunu savunan, kendisi dışındaki görüşlere tahammül ve saygı göstermeyen, onlara karşı cephe alan bir siyasal parti, liberal demokrasi ideolojisine ters düşer. Hele siyasal eğilimleri cephelere ayırıp, kendi cephesi dışındakileri vatan hainliği ile suçlayan siyasal partiler ancak totaliter sistem özlemi içindeki partiler olabilir. Bu tür partilerin ise çoğulcu demokratik sistemle uzlaşmaları imkansızdır.⁸⁵

Liberal demokrasi anlayışının temelinde liberal dünya görüşü yer almaktadır. Buradaki özgürlük anlayışı da girişimciye özgürlük fikrinden doğmuştur. 18. yüzyılda yükselen burjuvazinin, tüccarların herhangi bir devlet müdahalesine uğramadan serbestçe işini yapabilmesi amaçlanmış, devletin ya da otoritenin varlık amacı özel mülkiyeti korumak olarak belirlenmiştir.⁸⁶ Devletin sınırlandırılması, siyasal gücün yasama, yürütme ve yargı organları arasında bölünmesi hayata geçirilir. Siyasal gücün yönetilenlerin rızasına dayanması hususunda çoğunluğun iradesinin dikkate alınması söz konusudur. Ancak çoğunluğun rızası temel hakların çiğnenmesiyle sonuçlanacak bir tahakküme dönüşmemelidir.⁸⁷ Devleti sınırlandırma konusunda etkin ve önemli bir girişim sanayi devriminin sonucunda güçlenen burjuvaziyle gerçekleşmiştir. Bu yeni sınıf devleti eskiden olduğu gibi soy ve toprak esasına göre değil birey temelinde sınırlamak istemiş, “Laissez faire-bırakınız yapsınlar” yaklaşımıyla devlet müdahalesine karşı cephe alabilecek bir güce ulaşmış, imparatorluğun otoritesini sınırlayan din ve kilisenin yanında mutlak iktidarı sınırlayan (ekonomi alanında) ikinci bir güç olmuştur. Ne var ki liberal devlet; servetin, güç ve etki sağlaması, dolayısıyla kişiye ayrıcalık yolunu açması, adalet ve

⁸⁴ Gencay Şaylan, (1994). Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi, Ankara: İmge Kitabevi, s. 27.

⁸⁵ Yaşar Gürbüz, (1980). Siyasal Sistemler, İstanbul: May Yayınları, s. 25.

⁸⁶ Hatta 1215'te İngiltere'de kral ve baronlar arasında imzalanan ve modern anayasanın ilk küçük örneği olarak görülen Magna Carta'da bile asıl olan özgürlük, serbest ticaret yapabilme ve vergi konusunda baronların belirleyiciliğidir.

⁸⁷ Atilla Yayla, a.g.e., s. 45.

kardeşlik gibi değerleri ihmal etmesinden hareketle eleştirilerle karşılaşmıştır.⁸⁸ Eşitlik, özgürlük gibi ilkelerin yasalara geçirilmesinin onları gerçekleştirmeye yetmediği maddi koşulların iyileştirilmesi gerektiği ve maddi koşullar olmadan özgürlüklerin soyut birer kavram olarak kalacağı düşüncesi gelişmeye başlamıştır. Maddi koşullara kavuşulması ise yaşam ve eğitim düzeyinin yükselmesiyle mümkün olmaktadır. İnsanın maddi gelişmesini sağlama amacı güden ekonomik ve sosyal haklar böylece anayasalarda yer almaya başlamıştır. Artık liberal devlet “bırakınız yapınlar” diyen hiçbir işe karışmayan devlet değil, zayıfları korumak için müdahale eden devlettir.⁸⁹ Sosyal güvenlik adı altında, bütün liberal devletlerin benimsediği, ücretlilerin yaşam düzeyini yükseltecek bir kurum oluşmuştur.

3.1.2. Sosyal demokrasi kuramı

Sosyal demokrasi, sanayi devriminin ve onun ortaya çıkardığı güçlü bir işçi sınıfının etkisiyle oluşmuştur. Başlangıçta liberalizm kurulu düzeni sarsmış ve gittikçe büyüyen şehirlerde yaşayan çalışan kesimden (işçiler) büyük ilgi görmüştür. Diğer bir ifadeyle imtiyazlıların hakim olduğu bir dünyada tüm insanların eşit olduğu anlayışı işçilerden de büyük destek bulmuştur. İşçiler kendilerini eşit vatandaş kabul eden demokrasiyi de coşkuyla desteklemişlerdir. Nitekim Avrupa’daki sosyal hareketler, nitelikli işçiler ile küçük iş sahipleri ve esnaftan büyük destek almış, hatta İngiltere’de de 1900’lere kadar sendika liderlerinin çoğu liberal partinin aktif destekleyicisi olmuştur.⁹⁰ Fakat 19. yüzyılın sonuna işçi sınıfının liberalizme duyduğu inanç zayıflamıştır. Eşit vatandaş sayılmanın yeterli olmadığı, sosyal ve ekonomik olarak zayıf durumdaki işçilerin toplumda yeterli düzeyde yer bulamadığı görülmüştür. Böylece liberalizm çalışan kesimlerden aldığı desteği kaybetmeye başlamıştır. İşçiler sorunlarının çözülmediğini görmüşlerdir. Bunun sonucunda işsizlik, hastalık güvencesi, fabrika çalışma koşullarının iyileştirilmesi, çocuk işçilerin çalışmasının yasaklanması ve çalışma saatlerinin düzenlenmesi gibi konularda hükümet düzenlemesinin gereği ortaya çıkmıştır. Bu ortamda “sosyalizm” yeni bir yaklaşım güç ve destek bulmaya başlamıştır. Bu akım liberalizmin vurguladığı; tüm kişilerin eşit olduğu, devlet karşısında eşit muamele görme

⁸⁸ Leslie Lipson, (1986). Politika Biliminin Temel Sorunları, Çev: Tuncer Karamustafaoğlu, Ankara: Birlik Yayınları, s. 223.

⁸⁹ Yaşar Gürbüz, a.g.e., s. 27.

⁹⁰ W.Philippe Shively, (1991). Power and Choice, London, s. 55’ten Aytekin Yılmaz, (2003). a.g.e., s. 57.

haklarına sahip bulunduğu ve bireylerin kendini geliştirme hakkı olduğunu kabul etmekteydi. Ancak bu hakların gerçekleşmesinin liberalizmin varsaydığı gibi bireysel olarak ve devletin nötr kalmasıyla sağlanamayacağını, devletin ve iktidarın aktif ve pozitif kullanımının gerektiğini vurgulamaktaydı. Bu doğrultuda değişik sosyalist yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Artık ezilen kesimlerin durumlarının düzeltilmesi için daha insanca bir yapı yönünde düşünceler öne sürülmeye başlanmıştır. Bunlar arasında en etkili olan ve öne çıkan düşünür Karl Marx'tır. Marx; toplumun sınıflardan oluştuğunu, sanayileşmenin yarattığı işçi sınıfının zengin kapitalist sınıf tarafından sömürüldüğünü ve baskı altında tutulduğunu belirtmiştir. Ona göre, bu sömürücü ilişki üzüntü ve hoşnutsuzluk yaratmakta, çözüm için işçi sınıfının hükümeti ele alması ve hükümetin de sanayiye kontrol altına alması gerekmektedir. Böylece ezen sınıfların baskı aracı olan devlet dönüştürülecek ve proleteryanın yönetimi gündeme gelecekti.⁹¹

Sosyal demokrasi ilk izleri Fransa'da 1848 Anayasası'nda görülen 'sosyal devlet' anlayışının kesin bir biçimde biçimlendiği devletin özlemi ve çabası içindedir. Sosyal demokrasi insan haklarını reddetmez, tam aksine bunların sağlanması için çalışır, liberal demokrasinin dayandığı özgürlükler, sosyal demokraside bir hak olmaktan da ileriye gitmekte, devletin şartlarının sağlamaya zorunlu olduğu talepler şeklinde düşünülmektedir.⁹² Sosyal demokrasi, devletin ödevlerini arttırdığı gibi, halkın ödevlerini de arttırmaktadır. Siyasetin kapsamı genişlemiştir. Devletin tek görevi, aslında var olan özgürlükleri korumak değil; var olması gereken özgürlüklerin gelişmesini engelleyen unsurları saf dışı etmektir. Servetin belirli ellerde toplanması, gelir grupları arasındaki büyük farklar, fırsat eşitliğinin yokluğu, işsizlik, sosyal demokrasinin ortadan kaldırılması gereken ilk hedefleridir.⁹³

Liberalizm, ekonomik bakımdan güçlü bir toplum kesiminin gereksinmelerinden kaynaklanmıştır. Oysa sosyalizm, tam tersine, asıl sorunu ekonomik olan bir sınıfın sorunlarına yanıt olarak doğmuştur. Hukuksal eşitlik ve özgürlük, işçi sınıfı için de anlamlı ve önemliken bu sınıfın ve benzerlerinin

⁹¹ Aytekin Yılmaz, (2003). a.g.e., s. 58.

⁹² Georges Burdeau, (1964). Demokrasi (Sentetik Deneme), Çev: Bülent Nuri Esen, Ankara: A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, No:188, s. 34'den Toktamış Ateş, a.g.e., s. 99.

⁹³ Georges Burdeau, a.g.e., s. 36'dan Toktamış Ateş, a.g.e., s. 100.

ekonomik gücünün zayıflığı, liberalizmin getirdiği hak ve özgürlüklerden yeterince yararlanmasını önlemiştir. 1789 devriminin sonucu olan seçilme hakkı, genel ve eşit oy hakkının elde edilebilmesi, Fransa’da ancak 1848 ihtilallerinden sonra işçi sınıfını da kapsamına almıştır.⁹⁴ Liberal hak ve özgürlükler, devletin yalnızca koruması gereken hak ve özgürlüklerdi. Oysa sosyal hak ve özgürlükler, devletin vermesi, sağlaması, yaratması gereken olanakları içermekteydi. Liberalizmin öngördüğü serbest rekabetin, beklenen olumlu sonucu verebilmesi, başlangıç noktasında koşulların eşit olmasına bağlıydı. Halbuki bazıları yarışa çok önde, bazıları ise çok geride başlamaktaydı. Bundan dolayı, giderek devletin, toplumun tümüne eğitim, sağlık ve kültür olanakları sağlamayı üstlenmesi gerektiği kabul edilmiş, işsizlikle mücadele, devletin görevleri arasına girmiştir. Çalışan toplum kesimlerine, grev ve toplu sözleşme hakkı tanınmış, toplumsal güvenceler (sosyal sigortalar) yaygınlaştırılmış, devlet; liberal devlet anlayışının çok ötesinde görevler üstlenmiştir. Sosyal demokrasi, liberalizm ile sosyalizmin bir sentezi olarak ortaya çıkmıştır.⁹⁵ “Toplumsal adalet” kavramından etkilenen sosyal demokrasi “sosyal devlet” kavramını yaratmıştır. Toplumsal adaletin, dolayısıyla sosyal demokrasinin gerçekleşmesi açısından, çalışan sınıfların örgütlenme özgürlükleri büyük önem taşır. Temel olarak emek-sermaye, işçi-işveren dengesine ulaşabildiği ölçüde gerçeklik kazanır. Sermayedar sınıfların gücü ekonomiktir. Emekçi sınıfların gücü ise sayısaldır, çoklukla ilgilidir. Ama o çokluk, ancak örgütlendiği zaman, gerçek bir güç oluşturur. Toplumda örgütlenme ve toplumsal kararları etkileme olanakları yaygınlaştıkça, kitlelerin her düzeydeki katılımı arttıkça, çoğulcu demokrasi gerçeklik kazanır; demokrasinin "sosyal" yönü güçlenir.⁹⁶ Kapitalizmi ve adil olmayan sonuçları düzeltmek ve daha insani bir yapı oluşturmak amacıyla olan, devletin ve toplumun, devrim veya çelişkilerinin artırılması yoluyla değil halkın rızasıyla, yani tedricen ve demokratik yoldan dönüştürülmesini savunan sosyal demokrasinin ana çizgileri şu şekilde sayılabilir:⁹⁷-Kapitalizmin karşısındadır ve insanların bir avuç kapitalistin egemenliğinden kurtarılması amacını güder. -Sınıf savaşını kabul eder ama ihtilalci değildir. Demokratik anayasa rejimini kabul eder ve

⁹⁴ Ahmet Taner Kışlalı, (2003). a.g.e., s. 262.

⁹⁵ Ahmet Taner Kışlalı, (2003). a.g.e., s. 263.

⁹⁶ Ahmet Taner Kışlalı, (2003). a.g.e., s. 268-269.

⁹⁷ Murat Sarıca, (1977). 100 Soruda Siyasi Düşüncenin Tarihi, İstanbul: Gerçek Yayınları, s. 209-210’dan, Aytekin Yılmaz, (2003). a.g.e., s. 68-69.

proleterya diktatörlüğünü reddeder. -Her çeşit totaliterliği ve dikta rejimlerini reddeder. (komünizm dahil) -Sosyalizmi komünizme götürücü bir araç saymaz, kendi başına bir amaç sayar. -Marksizmi reddetmez ama onun sosyalizm üzerindeki tekelciliğini reddeder.

3.1.3. Çoğunlukçu demokrasi ve oydaşmacı demokrasi kuramları

Çoğunlukçu Demokrasi ve Oydaşmacı (Konsensus) Demokrasi kuramları Arend Lijphart tarafından ortaya atılmıştır. Lijphart “Demokrasiler” (Democracies) adlı eserinde bu iki kuramı karşılaştırmıştır. Çoğunlukçuluk, seçim ve oylama mekanizmasında oy çokluğu ilkesinin geçerli olması demektir. Çoğunluğun arzularına göre yönetimin demokratik ideale azınlığın arzularına cevap veren bir yönetimden daha fazla yaklaşmış olduğu düşüncesiyle çoğunluğun hakimiyetini esas alır. Çoğunlukçu yoruma göre demokrasinin en yalın tanımı halkın çoğunluk tarafından yönetilmesidir. Oydaşmacı demokrasi anlayışı demokrasiyi mutlak ve sınırsız çoğunluk yönetimi olarak kabul etmez. Aritmetik bir çoğunluğun daima kamu iyiliğine yöneleceği ispatlanması mümkün olmayan bir varsayımdır. Bir karardan etkilenenlerin o kararın oluşmasında doğrudan doğruya yada seçilmiş temsilciler aracılığıyla katkıda bulunması demokrasinin ilk amacıdır. Kaybeden grubunu karar verme sürecinden uzak tutmaya sonuna kadar karşı olan bir görüştür. Çoğunlukların yönetmesi, azınlıkların da muhalefet etmesi kabul edilemez. Lijphart, çoğunlukçu demokrasinin ilk unsuru olan yürütme gücünün toplanmasını tek parti ve dar çoğunluk kabineleri şeklinde belirtirken, oydaşmacı demokrasi modeli yürütme gücünün önemli partilerin geniş bir koalisyonu dahilinde paylaşılmasını öngörür. Çoğunlukçu model iktidarların birleşmesi ve kabine üstünlüğü unsurunu içerirken oydaşmacı demokrasi modeli resmi veya gayri resmi kuvvetler ayrılığını gerektirir. Çoğunlukçu demokrasi modeli iki partili sistemi öngörürken oydaşmacı demokrasi modeli hiçbirinin çoğunluk partisi statüsüne ulaşamayacağı çok partili bir sistemi içermektedir. Bununla bağlantılı olarak çoğunlukçu modelde tek boyutlu parti sistemi hakimken oydaşmacı modelde çok boyutlu parti sistemi mevcuttur. Azınlıklara önem veren çoğunlukçu anlayışta dağınık ve ülkenin her kesimine hitap eden bir parti sisteminin ve çoğunluğu egemen kabul eden çoğunlukçu demokrasi modelinde her seçimde tüm ülke çoğunluğuna ulaşacağı inanılan bir çoğunluk partisinin galip geldiği bir sistem oluşturması çok normaldir. Öte yandan oydaşmacı demokrasi modeli “nispi temsil” sistemini öngörürken aksi çoğunlukçu seçim

sistemini temel alır. Seçim sistemi kısaca seçmenlerce verilen oyların parlamento sandalyelerine dönüştürülmesinde uygulanan kurallar anlamına gelir. Seçim sistemleri seçim çevrelerinin büyüklüğüne göre çıkaracağı (milletvekili sayısına göre) liste usulü ve tek isim (dar bölge) usulü olarak ikiye ayrılır. Tek isim usulünde her seçim çevresinden bir milletvekili seçilirken, liste usulünde seçim çevrelerinin nüfuslarına göre değişen sayılarda birden çok milletvekili çıkartılır. Oyların sandalyeye dönüştürülmesinde kullanılan sistemler “çoğunluk sistemi” ve “nispi temsil” sistemidir. İstikrarı hedef alan çoğunluk sisteminin aksine temsilde adaleti hedef alan nispi temsil sisteminde amaç her partinin aldığı oy oranında milletvekili çıkartmasıdır. Çoğunlukçu düşünce doğrultusunda parlamento egemendir ve egemenlik yanılmaz, nihai güçtür ancak oydaşmacı demokrasi hükümet etmenin temel hükümlerini içeren bir yazılı belge vasıtasıyla egemenliği sınırlamak ve aynı belge ile azınlıklara veto yetkisi vermekten yanadır.⁹⁸

3.1.4. Güçlü (katılımcı) demokrasi kuramı

Güçlü demokrasi kuramı, kararların oluşturulma sürecinin karar alma sürecinden daha önemli olduğu temel görüşünden hareket eder ve katılımcı tarzda siyasetle tanımlanır. Schmidt’in bahsettiği “katılımcı demokrasi” kuramı da bu çerçevede değerlendirilirse, oy kullanma hakkına sahip olanlar çerçevesini genişletmek ve oy verenlerin kamusal işler konusunda konuşma, irade oluşturma ve karar vermeye katılımını yaygınlaştırmak ve yoğunlaştırmak amacıyla olan bir kuramdır.⁹⁹ Siyasetin ekonominin artan uluslararasılaşması ve küreselleşmesiyle ortaya çıkan demokratik olmayan düzene karşı bir denge unsuru olduğu ileri sürülmektedir.¹⁰⁰ Güçlü demokrasinin topyekün bir katılım ile gerçekleşebileceği belirtilmektedir, etkin katılımı esas alan bu demokrasi anlayışı; siyasal tarz olarak katılımın, değer olarak eylemliliğin, kurumsal eğilim olarak popülizmin, etkin ve merkezileşen bir yurttaş türünün, yine etkin ama adem-i merkeziyetçi yönetim biçiminin olduğu ve buna karşılık doğal hak, yüce hukuk, görünmez el, kolektif genel irade gibi soyut kılıkların olmadığı bir düzendir.¹⁰¹

⁹⁸ Manfred G. Schmidt, (2001). Demokrasi Kuramlarına Giriş, Çev: M.Emin Köktaş, Ankara: Vadi Yayınları, s. 231-234.

⁹⁹ Manfred G. Schmidt, a.g.e., s. 164.

¹⁰⁰ Robert Dahl, (1994). A Democratic Dilemma: System Effectiveness Versus Citizen Participation, in: Political Science Quarterly 109, s. 23-34’dan Manfred G. Schmidt, a.g.e., s. 165.

¹⁰¹ Benjamin Barber, (1995). Güçlü Demokrasi; Yeni bir Çağ İçin Katılımcı Siyaset, Çev: Mehmet Beşikçi, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 200.

Tam anlamıyla, yurttaşlar adına temsili yönetimden ziyade yurttaşların öz yönetimidir. Burada etkin yurttaşlar, ille de her düzeyde ve her durumda değil; fakat yeterince sık olarak ve bilhassa temel siyasetlere karar verilirken ve önemli bir güç konumlanırken, kendi kendilerini yönetirler. Öz yönetim, gündem oluşturma, tartışma, yasama ve siyaset yapma süreçlerine yurttaşların devamlı katılımını kolaylaştırmak için oluşturulmuş kurumlar yoluyla hayata geçirilir. Güçlü demokrasi bireylerin kendi kendilerini yönetme kapasitelerine sonsuz güven duymaz, fakat sıradan insanların çoğunluğunun, daha küçük bir insan topluluğunun onları yönetmeye çalışırken yaptığından çok daha az hata yapacağını iddia eder.¹⁰² Türdeş çıkarılardan çok yurttaşlık eğitiminin bir araya getirdiği ve diğerkamlıklardan ya da iyiliklerinden çok, yurttaşlığa özgü tutumlarından ve ortaklaşa eylemliklerinden ötürü ortak amaç sahibi olabilme yetisi kazandırılan, kendi kendini yöneten yurttaşlar topluluğu fikrine dayanır. Güçlü demokrasi, çatışma siyaseti, çoğulculuğun sosyolojisi ve özel kamusal eylem alanlarının ayrılması ile uyumludur. Modern toplumun büyüklüğüne de teknolojisine de esasen karşı değildir ve bu nedenle ne eski tip cumhuriyetçiliğe ne de yüz yüze yerelciliğe bağlıdır. Ancak, Batı'da demokrasi maskesi takan elit ve kitleler siyasetine meydan okur ve bunu yaparken de cılız demokrasi olarak adlandırılan biçime karşı -üç eğilimiyle birlikte araçsal, temsili, liberal demokrasiye karşı- geçerli bir alternatif sunar.¹⁰³ Her siyaset, özel çıkar gruplarının rekabetiyle ve bu rekabetin doğurduğu çatışmayla karşı karşıya gelir. Fakat liberal demokrasinin, siyaseti; çatışmayı yok etmenin, bastırmanın ya da hoş görmenin bir aracı olarak anladığı yerde, güçlü demokrasi aynı zamanda, çatışmayı farklı bir yaratıcılık ve keşif siyaseti yoluyla dönüştürmenin peşindedir. Özel çıkar gruplarını kamusal düzenleme karşısında duyarlı olacak şekilde yeniden formüle etmeye yardım edecek bir kamusal dil yaratmaya uğraşır; ve bireyleri soyut kişiler olarak değil yurttaşlar olarak anlamayı amaçlar ki bu şekilde, insan toplumunun belirleyici özellikleri ayrılıktan çok birliktelik ve eşitlik olur.¹⁰⁴ Bütün bu özellikler ve tanımlamalar bir yana katılımcı demokrasi için gerekli olan yurttaşların bilincinde bir değişimin gerçekleşmesi, kendilerini aktif olarak

---

¹⁰² Benjamin Barber, a.g.e., s. 195-196.

¹⁰³ Benjamin Barber, a.g.e., s. 159.

¹⁰⁴ Benjamin Barber, a.g.e., s. 161-162.

görmeleri, bunun için kapasitelerini artırmaya gayret etmeleri ve geliştirmeleridir.¹⁰⁵ Dolayısıyla yurttaş ancak özerk olduğu ve kendini geliştirdiği oranda katılımcı demokrasi gerçekleşebilir.

3.1.5. Düşük yoğunluklu demokrasi kuramı

Düşük Yoğunluklu Demokrasi, özellikle az gelişmiş Üçüncü Dünya ülkelerinin siyasi arayışları karşısında biraz da II. Dünya Savaşı sonrası muhalefet akımlarının bastırılması ana fikrinden eklenerek ABD tasarımı olarak ortaya çıkarılmış, demokrasi yüklemine yeni bir dünya düzeni anlayışı olarak oluşturulmuştur. 1980'lerin başında ABD; birçok Üçüncü Dünya devletinde yıllarca süren askeri yönetimler, sol'un, emeğin ve diğer halk güçlerinin örgütsel gücünü önemli ölçüde kırmışken, koşulların bir "delik"e, demokratik bir açılıma uygun olduğunu kavradı. Carter yönetiminin insan hakları konusundaki politikası, Başkan Reagan yönetiminde izlenen daha açık demokratikleşme politikasının dolaysız önceli olarak görülebilir. ABD, geniş halk güçlerini seçimlere katarak daha radikal değişimlerin önünü alabilen ve bununla birlikte, askeri seleflerinin anti-komünist ve anti-reformist geleneklerinin sürekliliğini garanti edebilen istikrarlı, yaşayabilir "demokratik" rejimler istemekteydi. Yeni demokratik süreçler kontrolden çıkıp sol'un gereğinden fazla toplumsal güç elde etmesine olanak verdiğinde, demokratik "yönetilemezlik"e bir alternatif olarak ordu her zaman hazırda bekleyecekti. ABD'nin tanımladığı demokrasi, gerçekte Düşük Yoğunluklu Çatışma'nın¹⁰⁶ bir bileşenydi. Bu nedenle, bir müdahale aracı olarak kullanılmıştı. Amacı, hem ilerici reformların hem de devrimci değişimlerin önünü almaktı. Halk güçlerini hareketsiz bırakmaya çalışmanın ötesinde, statükoyu meşrulaştırmaya da çalıştı. Böylece otoriterianizm bir tarafa atılıp gayrimeşrulaştırıldı. 1990'lı yıllarda, yaşanan alt-üst oluşlarla birlikte, Düşük Yoğunluklu Çatışma'dan, Düşük Yoğunluklu Demokrasi'ye geçiş biçiminde tabir edebileceğimiz bir konsept devreye girdi. Yeni gelişen dünya düzeninde, eski şiddet ağırlıklı ve tümüyle gözden düşmüş iktidarları ayakta tutmak zordu. Bununla birlikte bu ülkelerde tıkanmanın eşiğine gelen ve giderek kendini

¹⁰⁵ Ali Yaşar Sarıbay, (2000). Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji, İstanbul: Alfa Yayınları, s. 89.

¹⁰⁶ Dünyadaki iki kutuplu siyasal kampaşma yıllarında, yaygınlaşan Ulusal Kurtuluş Hareketleri'ne karşı, Amerikan merkezli karşı saldırı stratejisi, "Düşük Yoğunluklu Çatışma" denen bir konsept çerçevesinde yürütülmüştür. Konseptin içerdiği uygulama esasları ve bunları pratikte hayata geçirme biçimleri, ülkelerin farklı özgünlükleriyle birlikte, genel anlamda benzerlikleri içermekteydi. Konsept ancak faşist diktatörlükler, askeri cuntalar ya da oligarşik yönetimler eliyle devreye sokulmaktaydı.

tekerrür eden ve tarafların birbirlerine üstün gelemediği çatışmalar siyasal çözüm sürecine doğru yönlendirilmiştir.¹⁰⁷ Zamanla artan bir meşruluk kazanan yeni “demokratik” rejimin, geniş halk kitlelerine yeni sıkıntıları dayatan ve ekonomik hükümranlıktan ödünler veren ekonomik ve toplumsal “uyum” politikalarını gerçekten üstlenebileceği düşünülmüştür. Düşük Yoğunluklu Demokrasinin paradoksu, sivilleştirilmiş muhafazakar bir rejimin karşılaşılabileceğinden daha az halk direnişiyile karşılaşarak ve daha fazla zarara uğramadan, acı hatta daha baskıcı toplumsal ve ekonomik politikalar izleyebilmesidir. Bu ülkelerdeki muhafazakar yerel seçkinlerin ve ABD’nin bakış açısından bu nitelik, bu rejimleri geleneksel açık otoriterianizmin ilginç ve yararlı bir seçeneği haline getirmektedir.¹⁰⁸

Düşük yoğunluklu demokrasi kırılğan bir sistemdir. Kırılğanlığı iki kaynaktan gelir. Bir yanda, yeni demokratik düzen halk hareketlenmesi için alanı genişletir ve dolayısıyla düzeni tehdit eden radikal talepler eklenirken toplumsal istikrarsızlığın artma olasılığına neden olur. Diğer yanda, toplum denetiminin azalmasından ve yerleşik çıkarların tehlikeye düşmesinden hep kuşkulanan ordu, Demokles’in kılıcı gibi siyasilerin üzerindedir. Ordu, düşük yoğunluklu demokrasi altında izin verilebilir değişimin ölçüsü üzerinde sessiz bir veto yetkisi kullanır. O halde yeni demokratik düzen hem soldan hem de sağdan istikrarsızlık tehdidi altındadır. Bu nedenle bu muhafazakar rejimlerin kendilerini ılımlı ya da merkezci olarak sunmaları mantıklıdır. Ne var ki eğilimleri açıkça sağdan ve orduyla koalisyondan yanadır. Sivil muhafazakar hükümet, çoğunlukla orduyla gönüllü bir suç ortaklığı içindedir. Muhafazakar yönetim, ordu ve iş dünyasının elitleri hep birlikte hegemonik bir blok oluştururlar. Önceki diktatörlükler ile yeni “demokratik” rejim arasındaki farklılık, bu üç hizip arasındaki ilişkilerde yatmaktadır. Geçmişte ordu açıkça yönetici koalisyonun denetimini elinde tutabilirken, demokratik rejimlerde iş topluluğunun yakın desteğine sahip muhafazakar politikacılar orta sınıf(lar)ın oy desteğiyle öne geçerler. Elitler arası güç bileşimindeki bu değişiklik,

---

¹⁰⁷ El Salvador, Guatemala, Arjantin, Filipinler, Güney Kore, düşük yoğunluklu demokrasiye geçiş yapan ülkelerin başında gelmekteydi. Bu ülkelerdeki demokrasi uygulamaları henüz cılız ve daha çok periyodik seçimler gibi biçimsel bir takım kurumların varlığına dayanmaktaydı. Demokrasi bütün kurumlarıyla işlemediği gibi, çoğulcu bir katılımdan da yoksun bulunuyordu.

¹⁰⁸ B.Gills, J.Rocamora, R.Wilson (1995). *Düşük Yoğunluklu Demokrasi*, Düşük Yoğunluklu Demokrasi: Yeni Dünya Düzeni ve Yeni Politik Güçler, Ed. Samir Amin vd, Çev: Ahmet Fethi, İstanbul: Alan Yayınları, s. 15-16.

aynı zamanda demokratikleşmenin nedenlerinden biridir de; zira iş dünyasının elitleri devletten artan bir özerklik kazanırlar.¹⁰⁹

Düşük yoğunluklu demokrasi, yeni bir siyasi rekabet biçimine zemin hazırlayan halk güçleri ile elit güçler arasındaki uzun süreli konum savaşında hareketlerinin toplumsal gücünün, muhafazakar yönetici koalisyonun hakim olduğu statükoya giderek daha fazla meydan okuyacağı bir evre olarak da nitelenebilir.¹¹⁰ İstikrarı sağlamak için tasarlanır. Ne var ki, düşük yoğunluklu demokrasiye, genellikle ekonomik büyümeyi hedefleyen neo-liberal ekonomik politikalar eşlik eder. Bu durum, daha az ayrıcalıklı olan insanların ekonomik sıkıntısını artırır ve ekonomi, dünya pazarının ve global sermayenin rekabetçi rüzgarlarına daha fazla açıldıkça, ekonomik krizin kısa vadeli yapısal etkilerini derinleştirir. Ekonomik uyum sancılarının, toplumu daha yüksek bir kalkınma düzeyine hazırladığı ve geçici olduğu sanılır. Çoğunluğun geçici ekonomik sıkıntılarının, daha demokratik bir politik kültürün yararlarıyla dengeleneceği de sanılır. Fakat ekonomik sıkıntılar ağır basar ve böylesi koşullarda düşük yoğunluklu demokrasi, kısa vadede siyasi gerilimi azaltma stratejisi olarak işe yarasa da temel ekonomik ve siyasi sorunları halletmedeki yetersizliği nedeniyle, uzun vadede kırılgandır.¹¹¹

3.1.6. Seçkin demokrasi kuramı

Seçkin demokrasi kuramı, “egemen” ile “egemenlik altındaki” arasındaki ilişkiler konusuna, siyasal görevler için rekabet mücadelesine ve siyasal seçkinlerin ya da bir siyasal önderin yapıp ettiklerine yöneliktir. Saf bir elit kuramı değildir, aksine taraftarlık için rekabet mücadelesi bağlamında elit-kitle ilişkilerini tartışan bir kuramdır.¹¹² Kuramın en önemli temsilcisi Max Weber, doğal hukuki nedenlerle kitlesel demokrasi taraftarı değildir; doğal hukuka dayalı eşitlikçi yönden çok Avrupa liberalizminin bireyselci-aristokratik yönü onda daha kuvvetlidir. Böylece liberalizmin çoğunluk prensibinin “kör” biçimde hüküm sürmesinin aksine, ekonomik ve toplumsal olarak bağımsız kişiliklerden oluşan bir elitin bütün ulusu temsilen konuşmasının daha uygun olduğunu düşünmektedir.¹¹³ Weber’e göre demos modernliğe uygun bir büyüklüktür ve bütün yetişkin nüfusu içine almaktadır.

¹⁰⁹ B.Gills, J.Rocamora, R.Wilson a.g.e., s. 31.

¹¹⁰ B.Gills, J.Rocamora, R.Wilson, a.g.e., s. 34.

¹¹¹ B.Gills, J.Rocamora, R.Wilson, a.g.e., s. 37.

¹¹² Manfred G. Schmidt, a.g.e., s. 116.

¹¹³ Manfred G. Schmidt, a.g.e., s. 119.

Egemenlik şekilleri bakımından da demokrasinin, kamusal iradenin oluşmasının kurumlarına ilişkin özellikle siyasal yönetim konumlarının seçimle elde edilmesini ve seçimle terk edilmesini sağlayan belli bir düzen olduğunu açıklamaktadır. Ayrıca ona göre, halk iradesi ve halkın gerçek iradesi gibi inşaların “kuruntu”dan başka birşey olmadığına kuşku yoktur. Kamusal hayatla ilgili pek çok alanda halk değil bürokrasi egemendir. Weber’in egemenlik sosyolojisinin bakış açısından demokrasi, otoriteye dayanan egemenliğin bir alt durumudur, yani örneğin tekelci durumlarda olduğu gibi, çıkarların birleştirilmesiyle sağlanan egemenlikten farklı olarak kendilerine açıklama yapılabilen bir insan grubunda emretme gücü ve itaat ödevi sayesinde belli emirlere (veya bütün emirlere) itaat bulma imkanı sağlayan bir alt durumdur.¹¹⁴ Fakat egemenliğin frenlenmesi bakımından eksiktir. İktidarı seçme hakkına sahip olanların oylarını almak için yapılan rekabet mücadelesi ile kazanan önder tabaka, iktidarı geniş ölçüde engelsiz olarak kullanabilir.¹¹⁵

3.1.7. Ekonomik demokrasi kuramı

Ekonomik demokrasi kuramı, demokrasi kuramına pazar kurumunu yerleştiren bir kuramdır. Anthony Downs önde gelen temsilcisidir. Ekonomi biliminin düşünce dünyasını kendi demokrasi kuramına taşımıştır. Özellikle rasyonel davranan (kendi çıkarlarını maksimize eden) tüketici ve üreticiler anlayışını partiler arası rekabete ve hükümetler, partiler ve seçmenler arasındaki ilişkilere aktarır. Buna göre siyaset karmaşık bir değişim sistemi olarak aynen kendi çıkarını maksimize eden iş adamının (partiler) ve alıcıların (seçmenler) ilişkiye girdikleri bir siyasal pazar olarak ele alınır. Bunun düşünsel inşaya dayanan bir model olduğunu vurgulamak gerekir; bu model yardımıyla siyasetin temel yapılarını ve süreçlerini daha iyi ortaya koyma denmektedir. Bu modele göre aktörler, yalnız fayda-maliyet bilançosunu göz önünde bulundurarak alternatif kararların rasyonel ölçülülüğü temelinde hareket ederler. Downs, ekonomik demokrasi kuramında, eylemde bulunanların özellikle –seçmenler, partiler ve hükümet- karar alternatifleri ve onların sonuçları hakkında hemen hemen tam bilgi sahibi olduklarını varsayar. Ayrıca bir aktörün, daima, davranış alternatiflerinden faydası maliyetinden en geniş ölçüde baskın çıkarını seçtiği kabulüne dayanır. Downs, demokratik siyasal sistemlerde partilerin, kar amaçlı bir ekonomik düzende iş adamlarına benzer olduklarını

¹¹⁴ Manfred G. Schmidt, a.g.e., s. 122.

¹¹⁵ Manfred G. Schmidt, a.g.e., s. 126.

düşünmektedir. Onların siyaseti, siyaset alternatiflerinin en uygun fayda-maliyet ilişkisine uygundur. Onlar için esas olan seçim zaferi kazanmak ya da iktidarı ele geçirmektir. Bu nedenle oyların artırılmasına ağırlık verilir. Bu demektir ki siyaset partiler, kendilerini ifade ettiklerinden veya herhangi bir normatif kuramın salık verdiğinden farklı davranırlar: Siyasal partiler, ticarethaneden başka bir şey değildirler; ürünlerini salt ürün elde etmek için değil, siyaset kazanç elde etmenin aracı olarak üretirler. Parti üyelerinin motivasyonu, özellikle görev elde etme ve iktidarı kazanmada bulunan faydaları elde etmeye yöneliktir. Bu nedenle onlar siyasetlerini belli siyaset projeleri gerçekleştirilmenin aracı olarak değil, görev elde etme ve iktidarı kazanma amacının aracı olarak formüle etmişlerdir. Görevi elde etme ve iktidarı kazanma, siyaset oluşturmaktan daha önce gelir.¹¹⁶

3.1.8. Eleştirel demokrasi kuramı

Eleştirel demokrasi kuramı iki ayak üzerinde durmaktadır. Birinci ayağı, bireysel önceliklerin kollektif kararlara dönüşüm sorununu oluşturur. Minimal talepleri demokrasi sorununa yaklaştıracak ve aynı zamanda itirazla karşılaşmayacak ortak kararlar ve karar teknikleri bulmanın zor olduğunun ispat edilmesi, siyasette istikrarlı çoğunluk oluşturma ve bunu koruma, nesnel olarak sağlam siyasi programlar geliştirme ve uygulama imkanının az olduğu hipotezini akla getirmektedir. Daha önce kararlara ilgili ekonomik kuramın gösterdiği gibi, istikrarlı çoğunluk ve nesnel olarak sağlam programlar bulma imkanları, toplumsal farklılaşma ne kadar büyük ve oy verme hakkına sahip olanlar ne kadar heterojen olursa o kadar az olur.¹¹⁷ Eleştirel demokrasi kuramının ikinci ayağı, kapitalizm ve demokrasi eleştirisine dayanan siyaset kuramı ve yönetim sosyolojisidir. Buna göre, demokrasi, siyasal hakların, bireylerin zümresel ayrıcalıklar düzenini karakterize eden sosyal statüsüne bağlılığını ortadan kaldırır. Demokraside seçme hakkının sınıfsal bağlılığından, siyasal görevlerin kalıtsallığından veya satın alınabilirliğinden çok az söz edilir. Partiler sisteminde kartel oluşması, partilerin siyasal-ideolojik profiline düzleştirilmesi ve onların siyasetinin seçmen oyları pazarına, özellikle sırf bu maksat için şişirilmiş güncel tartışma konularına ağırlık vermesi ve azınlıkta olanlara pek fırsat tanımayan parti içi yapı gibi demokratik irade oluşumu sürecinde

¹¹⁶ Manfred G. Schmidt, a.g.e., s. 136-137.

¹¹⁷ Manfred G. Schmidt, a.g.e., s. 175.

daha önce olduğu gibi disiplin ve sınırlama mekanizmaları etkili olur.¹¹⁸ Eleştirel demokrasi kuramı sadece siyasal olanın girdi yanını ilgi alanına almamaktadır, bunun yanı sıra ödev veya çıktı boyutunu da ilgi alanına almaktadır. Onun değerlendirmesine göre demokrasi, yalnız erişkin nüfusun katılım imkanları ve çıkarların devşirimle ve kümelenmesi niteliğiyle değil, bunun yanı sıra açıkça meşru olmayan egemenliğin etkin biçimde frenlenmesiyle, sosyal ve müdahaleci devletle ilgili değerleri yüksek seviyede sağlamanın hazırlanmasıyla ölçülür.¹¹⁹

3.1.9. Bütünlükçü demokrasi kuramı

Bütünlükçü demokrasi kuramı, ampirik ve normatif kurumların çok katmanlı bağlantısını amaçlar ve hem demokrasinin siyasal sürecinin girdi yanını hem de onun ürün yönünü analiz etme düşüncesinde olan bir kuramdır. Bu nedenle onda siyaset kuramı ve sosyal felsefeyle ilgili tartışmalar ve ciddi ampirik-analitik araştırma faaliyete geçer; ve o, girdi yönelimli katkıların bilgi düzeyine olduğu kadar çıktı yönelimli kuramların bilgi düzeyine de dayanır.¹²⁰ Ayrıca sadece çoğulcu olan ve katılım fırsatları sunan değil, bununla birlikte reform ve yenilenmeye yetenekli olan bir siyasal sisteme ulaşmaya çalışmaktadır. Bunun da iki şartı vardır: İlk olarak, çoğulcu idare oluşum sürecinin dışında “kararların, örgütlenmiş çıkar gruplarının ve onların siyasal kurumlardaki müttefiklerinin baskılarından görece bağımsız olarak alınabilmesi ve uygulanabilmesi”nin güvenceye alınması gerekir. Bundan başka “bu alanda siyasetin çoğulcu karar yapılarında yeteri kadar dikkat edilmemiş olan her ihtiyaç, çıkar, sorun ve çatışmaya tepki vermesinin” garanti edilmesi, başka bir ifadeyle katılmanın artmasına rağmen hükümet ve idarenin görece özerkliğini sağlamak ve onların “aktif siyaset”, yani uzun vadeli planlar yapan, paylaştıran ve bölüştüren bir siyaset yapma yeteneğini geliştirmek gerekir. Buna göre bütünlükçü demokrasi saf bir çoğulcu modelden daha fazla “yüksek seviyede karar alma yeteneğine sahip ve değerlere riayet etme potansiyeli yüksek olan” siyasal bir sisteme ulaşmaya çalışmaktadır.¹²¹

¹¹⁸ Manfred G. Schmidt, a.g.e., s. 187.

¹¹⁹ Claus Offe, (1986). Demokratie und ‘höhere Amoralität’, in: Der Traum der Vernunft. Vom Eleod der Aufklärung. Eine Veranstaltung der Akademie der Künste, Berlin (2.Folge), Darmstnd/Neuwied, 218-232’den Manfred G. Schmidt, a.g.e., s. 188.

¹²⁰ Manfred G. Schmidt, a.g.e., s. 196.

¹²¹ Fritz W. Scharpf, (1970). Demokratietheorie zwischen Utopie und Anpassung, Konstanz, s. 75’den, Manfred G. Schmidt, a.g.e., s. 198-199.

Bütünlükçü demokrasi kuramının güçlü yanı, onun diğer modern demokrasi kuramlarının çoğuna göre demokrasinin karşı karşıya olduğu tehlikeler konusunda açık bir bakışa daha fazla sahip olmasında görülebilir. O, küreselleşme ile ulus devlete dayalı siyaset arasındaki gerilimi gözünde büyütmüş olsa da haklı olarak görüşme sistemleri trendine, onların demokrasiye uygunluğunun kuşkulu olduğuna dikkati çekmiştir.¹²²

Kuram; planlı siyasal eylemler ve kararlarda karşılaşılan tıkanmaları küçümsediği ve siyasal katılma imkanları fazla önemsenmediği için 1970’de pek ikna edici değilken 90’lı yıllarda, demokratik olarak meşrulaştırılmış irade oluşumunun ve karar almanın sınırlarını daha fazla vurgulama eğilimine sahip olmuştur.¹²³

3.1.10. Birleştirici demokrasi kuramı

Birleştirici demokrasi kuramı, devlet, sivil toplum ve piyasanın ortaya çıkan toplumsal sorunları çözmeye işbirliği içinde olmaları gerektiği mantığına dayanır. Toplumun aktüel sorunlarına uygun çözümleri geliştirmek için sivil toplum dünyası ile devlet arasındaki bağlantıları (birliği) oluşturacak düzenlemelerin yapılması birinci hedeftir. Bu çerçevede sivil toplum ile demokratikleşme, iyi yönetim, sosyal sermaye kavramları birlikte incelenmeye, sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerinin politik boyutlarına vurgu yapılmaya başlanmıştır.¹²⁴ Kuram, birey özgürlüğü ve insan refahının birlikte en iyi şekilde -toplum sorunlarının çözümünde olduğu gibi- sivil toplum örgütlerince gerçekleştirileceği konusuna vurgu yapmaktadır. Amacı temsili demokrasiyi yürürlükten kaldırmak değil tersine artan kamu hizmetleri yükü karşısında temsili demokrasiyi biraz olsun rahatlatmaktır.¹²⁵ Üç temel prensip öne sürmektedir. Birincisi, sivil toplum örgütleri aşama aşama ilerleyerek, ekonomik ve toplumsal sorunların demokratik yönetiminin ana yöntemi haline gelmektedir. İkincisi; güç, mümkün olduğunca -bölgesel ya da fonksiyonel- otoritenin farklı alanlarına dağıtılmalı, yetki alt kademelere devredilmelidir. Bu, çoğulculuk ve federalizmin birbirine bağlı prensibidir. Üçüncüsü, demokratik yönetim sadece seçimlerin ve çoğunluğun kararının gücünden değil aynı zamanda yönetenlerle

¹²² Manfred G. Schmidt, a.g.e., s. 204.

¹²³ Manfred G. Schmidt, a.g.e., s. 205.

¹²⁴ Claire Mercer, (2002). NGOs, Civil Society and Democratization: A Critical Review of the Literature, Progress in Development Studies, 2, 1. s. 5-7.

¹²⁵ Paul Hirst, (1994). Associative Democracy, Cambridge: Polity, s. 19.

yönetilenler arasındaki sürekli bilgi akışından oluşur.¹²⁶ Sivil toplum örgütleri, devlet ve ekonomiden özerk olduğundan bireysel gelişmeyi ve demokrasiyi derinleştirirler, katılımcı demokratik yönetimi desteklerler.¹²⁷ Devlet ve vatandaş arasındaki doğal gerilimin birinin diğerine egemenlik kurmasıyla üstesinden gelinebileceği düşünülmekte ve bunun için yerinden yönetilen, gönüllü ve yerel avantajları olan toplum örgütlerine ağırlık verilmektedir.¹²⁸ Birleştiricilik, toplumsal, siyasal ve ekonomik iktidarı merkezi devletten alarak –sivil toplum içindeki- daha küçük gönüllü gruplar arasında dağıtımını içeren bir doktrin olarak betimlenir. Her ne kadar arka planında refah devleti ve liberal sistem eleştirisi bulunsada, sivil toplum kuruluşları birincil yönetim yapıları olarak birleştirici kuramın merkezini oluşturur. Birleştirici modelin, sivil toplum içindeki aktörlerin nasıl davranmaları gerektiğiyle ilgili olarak ileri sürdüğü üç temel önermeden ilki, insanların özgür tercihler temelinde gerçekleştirebilecekleri ortak amaçlar için diğerleriyle ilişkiye girmek zorunda olduklarıdır. İkincisi, bunu mümkün olduğu kadar özgürce kurulmuş ve içişleriyle üyeleriyle ilgili konularda üyelerinin istediği şekilde davranan gönüllü kuruluşlarla yapmak zorunda olmalarıdır. Üçüncüsü, ilk iki önermeye bağlı olarak devlet veya kamu iktidarı tarafından bir birliğin özgürlüğünün sadece ya bireylerin özgürlüklerini korumak ya da diğer birliklerin çıkarlarının veya özgürlüklerinin zarar görmesini önlemek amacıyla sınırlandırabileceğidir.¹²⁹ Birleştirici model refah sistemi; kamusal refahın ve diğer hizmetlerin sağlanmasını kendi kendini yöneten sivil toplum kuruluşlarına bırakmak ve bu kuruluşların üyelerine hizmet sağlamaları için kamu fonlarından yararlanmalarını mümkün kılmak şeklinde iki unsuru temel alır. Bu sosyal yönetim şeması içinde, kamu-özel alan ayrımı dönüştürülerek, modern toplumların yenilenmesi ve demokratikleşmesi amaçlanır.¹³⁰

3.1.11. Radikal demokrasi kuramı¹³¹

Radikal demokrasi kuramı, liberal ve sosyalist kutuplaşmanın sonrasında toplum odaklı bir karışım görünümündedir. Klasik liberalizme ve Marksizme bir alternatif olarak sunulan radikal demokrasi, kişisel hakların daha da artmasını sağlamak ve buna bağlı olarak mülkiyet haklarını ve devlet iktidarının kullanılmasını

¹²⁶ Paul Hirst, a.g.e., s. 20.

¹²⁷ Iris Marion Young, (2000). Inclusion and Democracy, Oxford: Oxford University Press, s. 189.

¹²⁸ Iris Marion Young, a.g.e., s. 191.

¹²⁹ Paul Hirst, a.g.e., s. 44.

¹³⁰ Paul Hirst, a.g.e., s. 167.

¹³¹ Post-liberal kuram olarak da bilinir.

demokratik hesap verme yükümlülüğü içerisinde ele almak amacındadır. Bireysel ve toplumsal ilişkileri, siyasal ilişkiler olarak gören bir anlayıştır. Çünkü post-modern¹³² siyasal koşulların ortaya çıkardığı yeni toplumsal hareketler ve yeni siyaset anlayışı devlet merkezli değil toplum merkezlidir. Radikal demokratlara göre, demokrat yurttaşlardan oluşan cumhuriyetçilik anlayışını (civic republicanism) ilke edinen projenin temel vurgusu sivil toplum alanındaki demokratik mücadeleleri (anti-ırkçılık, anti-cinsiyetçilik, anti-kapitalizm vb.) birbirine eklemeyecek demokratik eşdeğerliliklerin yaratılması için “farklı grupların kimliklerini dönüştürecek yeni bir ortak duyu (common sense)” sağlanması gerekliliğidir.¹³³ Liberal demokrasi, aydınlanmanın varsaydığı gibi işlememiş, bireyin etkinliği ve siyasal alanı yönlendirmesi yerine siyasete ilgisizlik ve yabancılaşma ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda kuram, bireysel özgürlüğü kabul etmekle beraber, cemaat gibi devletten özerk ve tüzel kişiliğe dayalı yeni biçimleri önermekte, böylece birey hakları yanında kültürel ve topluluk haklarını da gündeme getirmekte; liberal demokrasi kuramını, radikal ve çoğulcu bir demokrasi doğrultusunda derinleştirmenin ve genişletmenin mücadelesini vermektedir.¹³⁴ Radikal demokrasi kuramcıları, Marksizmin bu yorumunun dışına çıkarak; anonim özneler yerine tekil özneleri dayanak noktası olarak alan ve hatta özne-nesne ilişkisini reddeden, siyaset gündeminin merkezine farklı kavramlar (kimlik, birey, çoğulculuk vb.) yerleştirirler. Sınıfı reddedişin bir teklik (homojenlik) gösterdiğini iddia etmek doğru bir yaklaşım olmaz, ancak bunlar arasında bazı ortak noktalar saptamak gerekirse bunlar şöyle özetlenebilir: Sınıfın ekonomik konumu buna uygun bir siyasal güce yol açmamıştır ve bu da ekonomi ile politika arasında zorunlu bir tekabüliyet ilişkisi bulunmadığı gerçeğine işaret etmektedir. Yani, ideoloji ve politika, ekonomiden özerktir.¹³⁵

Sonuç olarak, ana hatlarıyla tanıtilen bütün bu demokrasi kuramları, siyaset bilimcilerin demokrasinin daha iyi nasıl uygulanabileceği sorusuna cevap

¹³² Post-modernizm, toplumda ve ekonomide bilginin ve bilgisayarlaşmanın öne çıktığı bir dönemi ifade etmekte; bilgi toplumu, bilgi ekonomisi, kapitalist ötesi, sanayi sonrası ve dijital toplum gibi farklı şekillerde adlandırılmaktadır.

¹³³ Chantal Mouffe, (1994). Radikal Demokrasi: Modern mi, Post-Modern mi?, (der.) M. Küçük, Ankara: Vadi Yayınları, s.192-193.

¹³⁴ Ernesto Laclau, Chantal Mouffe, (1992). Hegemonya ve Sosyalist Strateji, Çev: Ahmet Kardam-Doğan Şahiner, İstanbul: Birikim Yayınları s. 216.

¹³⁵ Ellen Meiksins Wood, (1992). Sınıftan Kaçış, Çev: Şükrü Alpagut, İstanbul: Akış&Dönem Yayınları, s. 9-10.

aramalarının bir ürünü olarak ortaya çıkmış ve demokrasinin “halk iktidarı” anlamına gelmesi itibariyle yönetimde halkın iktidarının daha fazla ve gerçek anlamda nasıl sağlanabileceği, toplumların demokrasi ideolojisini nasıl daha çok benimseyebileceği üzerine tartışmayı amaçlamıştır. Düşük yoğunluklu demokrasi kuramı bir kenara bırakılırsa diğer kuramların demokrasinin ideal uygulayıcısı oldukları iddiasıyla yola çıktıkları söylenebilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE İLK DEMOKRASİ HAREKETLERİ

4.1. Giriş

Daha önce de belirtildiği gibi, demokrasi açısından dönüm noktaları Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve belki de ondan daha büyük bir etkiye sahip Fransız Devrimi’dir. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, Fransız Devrimi’nin gerçekleşmesinde bir itici güç olmasına rağmen, deniz aşırı ve uzak bir coğrafyada gerçekleşmesi; demokrasi ideolojisinin ortaya çıkması ve yayılmasında etkisinin “devrim”e oranla düşük kalmasına sebep olmuştur. Gelişen ve yayılan “hak, eşitlik, özgürlük” gibi kavramlar başta Avrupa olmak üzere tüm dünyayı ve pek tabii Osmanlı Devleti’ni de etkilemiştir. Ama bu etki, halkın demokrasiye olan ihtiyacından değil, Fransız Devrimi’nin getirdiği milliyetçilik akımından kaynaklanmıştır. Osmanlı Devleti, kuruluşundan sona erişine kadar altı yüzyıl boyunca Avrupa’nın bir parçası olmuştur. Devlet, imparatorluk konumuna Avrupa’da ele geçirdiği topraklarla ulaşmış ve başkenti Avrupa’da yer almıştır. Bütün bu yüzyıllar boyunca Osmanlılar, Avrupa ülkeleriyle yakın siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler geliştirmiştir. Çok-dinli, çok-uluslu Osmanlı devleti, çok sayıda farklı kültürün birbirleriyle yan yana yaşadıkları bir toplumsal yapıya sahip olmuştur. Müslüman, Hıristiyan ve Musevi topluluklar, Osmanlı içerisinde barış içinde bir arada yaşayarak kendi dillerini, dinlerini ve kültürel kimliklerini muhafaza etmişlerdir. Buradan hareketle, Osmanlı Devleti’nde dini ve kültürel hoşgörünün, çok ileri bir düzeyde olduğu rahatlıkla söylenebilir.¹³⁶ Çok uluslu ve monarşik bir devlet olan Osmanlı devleti, bütünlüğünü koruyabilmek için, Avrupalı devletlerin de baskılarıyla istese de istemese de, farkında olsa da olmasa da “demokrasi yolunda” diyebileceğimiz bir takım düzenlemelere gitmişlerdir. Ortaylı’ya göre, 18. yüzyılın sonunda, reform girişimlerinin nedeni, Avrupa’ya özellikle Rusya’ya karşı durabilmek için orduyu güçlendirmekten ibarettir.¹³⁷ 19. yüzyıl ıslahatçıları ise daha radikal ve bütüncül bir davranış izlediklerinden, ordunun reformu, eğitimin,

---

¹³⁶ Osmanlı’nın, fethettiği topraklarda yaşayan halkın diline, dinine karışmamasının yanında (İstanbul’un fethinde de olduğu gibi), 1492’de İspanya’dan kovulan ve hiçbir ülkenin kabul etmediği Musevilere, Osmanlı Devleti’nin kucak açması, Osmanlı’nın dini ve kültürel hoşgörüsüne örnek olarak gösterilebilir.

¹³⁷ İber Ortaylı, (2002). İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 42.

maliyenin ve tüm idari sistemin yeniden düzenlenmesiyle paralel olarak ele alınmıştır.¹³⁸ Dolayısıyla, Türk toplumunun demokratikleşme süreci, 19. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bu yüzyıldan başlayarak Osmanlı Devleti'ndeki reform süreci, Avrupa ülkeleriyle çok daha yakın siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkileri de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda reform süreci, devletin yıkılmasını engellemese de Sened-i İttifak ile başlamış, onu sırasıyla Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, I. Meşrutiyet (Kanun-u Esasi'nin yürürlüğe girmesi) ve tekrar 30 yıllık mutlakiyet rejiminin ardından meşrutiyetin bir kez daha ilanı ile devam etmiştir.

4.2. Osmanlı Devleti Dönemi

Osmanlı Devleti'nde demokrasi hareketlerinden önce biraz da bu hareketlerin başlangıcı ya da öncüsü niteliğinde bir takım değişiklikler yapılmaya başlanmıştır. Sosyal ve ekonomik düzenin bozulmaya başlaması savaşlarda alınan yenilgiler ve kaybedilen topraklar devletin varolan sistemiyle daha fazla yaşayamayacağı düşüncesini uyandırmıştır. Bu bağlamda 18. yüzyılda matbaa getirilmiş, İstanbul'da bir itfaiye takımı örgütlenmiş, belediye hizmetlerinde, gemicilik, denizcilik ve en önemlisi askeri alanda yenilikler yapılmıştır.¹³⁹

4.2.1. Sened-i ittifak (birleşme sözleşmesi)

7 Ekim 1808 yılında imzalanan, Ayan Meclisi'nin hükümet içinde kendini resmen kabul ettirdiği Sened-i İttifak her ne kadar yukarıda bahsedilen dönüm noktalarından sonra gerçekleşse de onlardan etkilendiğini söylemek oldukça güçtür. Ama iktidarın ve gücün tek sahibi padişahın yetkilerinin sınırlandırılması açısından önemlidir. Türk tarihinde ilk defa devlet iktidarının sınırlandırılabilceği, devlet iktidarının dokunamayacağı sahalara olduğu bu belgeyle kabul edilmiştir. Devlet iktidarını sınırlandırmayı amaçlayan bir girişim olarak Sened-i İttifak, Türk tarihinde ilk "anayasal belge"dir. O halde Türkiye'deki anayasacılık hareketlerini Sened-i İttifak ile başlatmakta bir yanlışlık yoktur.¹⁴⁰ Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa, devletin durumunu görüşmek üzere devlet ileri gelenlerini toplantıya çağırması ve Anadolu ve Rumeli ayanları, padişah II. Mahmut tarafından Çağlayan Köşkü'nde kabul edilmişlerdir. Sened-i İttifak adıyla tarihe geçen bu sözleşmede; padişah tarafı

¹³⁸ İlber Ortaylı, (2002). a.g.e., s. 44.

¹³⁹ Bernard Lewis, (1993). Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev: Metin Kıratlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 48-49.

¹⁴⁰ Cem Eroğul, (2000). a.g.e., s. 174.

can ve mal güvenliğine saygılı, zulümsüz, sağlam hazineli, yiyicilikten uzak, vergi adaleti olan bir yönetim vaatmekte, buna karşılık ayanlar da devletin işlerinde padişaha sadık kalacaklarına, sadrazamın şeriate uygun emirlerini padişah emri sayacaklarına, vergi ve asker toplamada, düşmana karşı koymada, asker ocaklarındaki isyanları bastırmada yardımcı olacaklarına söz vermektedirler. Böylece, Osmanlı tarihinde ilk kez, görünürde de olsa padişah otoritesi sözleşme niteliğindeki bir belgeyle sınırlandırılmış olmaktadır. Bu nedenle Sened-i İttifak, padişahın, daha doğrusu ona ait yetkileri kullananların keyfi davranışlarını önlemek yolunda ilk yazılı belge olarak bilinir.¹⁴¹ Senet, gecikmiş bir “Magna Charta” niteliğiyle ayanların derebeylik düzenine hukuksal geçerlilik kazandırmış ve bu da modern devlet anlayışına aykırı bir durum oluşmasına sebep olmuştur. Feodal yapıların yıkıldığı bir çağda feodal özellikler taşıyan unsurlarla böyle bir senedin imzalanması padişahın mutlak otoritesindeki zaafı göstermektedir.¹⁴² Server Tanilli, Cem Eroğul, Mümtaz Soysal, Doğan Avcıoğlu da Ortaylı’ya katılmaktadır. Fakat bunların dışında senedi olumlu olarak değerlendiren, mutlak monarşiden meşruti monarşiye geçişin ilk adımı, demokrasiye gidişin ilk çabası olarak gören, Sıddık Sami Onar, Hüseyin Nail Kubalı ve Orhan Aldıkaçtı gibi hukukçular da vardır. Belgenin eksik noktaları; yönetme organı ile ayan arasında çatışma olduğunda padişaha ya da meclise aracılık verilmemesi; padişah emir ve yasakları ile onları uygulayan organları ve devletin yeni sözleşme temelini yapanlar arasındaki hukuksal ilişkilerin belirsiz bırakılması; isyan hakkının hangi koşullarda meşru olabileceğinin, hükümetin padişah iradesiyle, padişahın şeyhülislam fetvasıyla değil, bir temsilci meclis kararıyla olup olmayacağının belirsiz bırakılmasıdır. Bu eksikliklerden dolayı senet, daha baştan ölü doğmuş bir belge olarak kalmıştır.¹⁴³ Ayanın bu sözleşmeyle devlet idaresinde otorite kazanma girişimleri; kendi aralarında birlik olamamaları, saray entrikaları, ocaklı ve ulemanın muhalefeti ve dış tahrikler sonucunda başarıya ulaşmamış ve 15 Kasım 1808 tarihindeki isyanda Alemdar’ın hayatını kaybetmesiyle birlikte Sened-i İttifak tamamen hükümsüz kalmıştır. Ayanın kendini siyasal otorite olarak kabul ettirememesinin altında, bütün bu sebeplerin yanında Padişah’ın hakimiyetine engel teşkil eden ayana olan muhalefeti de yatmaktadır. Padişah

---

¹⁴¹ Mümtaz Soysal, (1987). 100 Soruda Anayasanın Anlamı, İstanbul: Gerçek Yayınevi, s. 26.

¹⁴² İlber Ortaylı, (2002). a.g.e., s. 36.

¹⁴³ Niyazi Berkes, (1973). Türkiye’de Çağdaşlaşma, Ankara: Bilgi Yayınevi, s. 128.

otoritesinin başka herhangi bir güçle ortaklık kabul etmesi mümkün değildi ve Osmanlı idari yapısının hem ruhuna hem de tabiatına aykırıydı. Bu sebeple bu sözleşme yaklaşık bir buçuk ay sürmüş, pratikteki etkisi ve önemi çok sınırlı kalmıştır. Sultan II. Mahmut, kendisi de bir ayan olan ve tahta geçmesinde önemli rol oynayan Alemdar'ın icraatlarına, gücünü pekiştirinceye kadar karışmamış büyük bir gizlilikle ve özenle yürüttüğü politikayla otoritesine rakip olan unsurları ortadan kaldırma yoluna gitmiştir. İdareyi tamamen eline alıp ayanları tek tek ortadan kaldırarak merkezi otoriteyi güçlendirmeye çalışmıştır.¹⁴⁴

4.2.2. Tanzimat fermanı (gülhane hatt-ı hümayunu)

Kelime anlamı olarak “tanzim”; düzenleme, nizamlama, yapılanma demektir.¹⁴⁵ “Tanzimat” kelimesi ise siyasi bir anlam içerir ve Osmanlı Devleti’nde yeni bir dönemi ifade etmek için kullanılır. Bu yeni dönem, 3 Kasım 1839’da Mustafa Reşit Paşa’nın Tanzimat Fermanı’nı, Gülhane Parkı’nda okumasıyla başlamıştır. Devlet ileri gelenlerinin, kalabalık bir halk kitlesinin, Osmanlı tebaasının her din ve sınıftan ahalisini temsil eden ruhani reislerin ve yabancı diplomatların önünde okunan hatt-ı hümayun; imparatorluğun devlet ve toplum hayatında bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Şeriata ve gelenekçi devlet anlayışına saygı göstermekle beraber, kanun ve devlet anlayışında ve idare prensiplerinde modern kavramlar getirmiş, belirli pratik gayelerle idareyi yeni baştan düzenleme amacı gütmüştür.¹⁴⁶ Bundan sonra aydın bürokrat zümre; imparatorluğun işlevini yitirmiş kurumlarını ve sarsılan merkezi otoriteyi yeniden kurmak, devleti mali, idari, adli alanlarda düzenli bir yapıya kavuşturmak için hakimiyeti ele geçirmişlerdir.¹⁴⁷ Üç asırdan beri, tahta çıkan her sultan; tebaasına adaletli bir idare vadeden benzeri hatt-ı hümayunları ilan etmişti. Fermanda adalet ve refah vaat edilen “millet” bütün imparatorluğun tebaası idi. Fermanın evvelki benzerlerinden farklı yönü de buydu.¹⁴⁸ Tanzimatçı devlet adamları¹⁴⁹ tarafından pratik gayelerle benimsenip, ilan ettirilen bu

¹⁴⁴ İlber Ortaylı, (2002). a.g.e., s. 37.

¹⁴⁵ bkz: www.tdk.gov.tr, 23.12.2004.

¹⁴⁶ Halil İnalçık, (1996). Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu, Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları İncelemeler, İstanbul: Eren Yayınları, s. 359.

¹⁴⁷ İlber Ortaylı, (1979). Türkiye İdare Tarihi, Ankara: Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları no:180, s. 264.

¹⁴⁸ Halil İnalçık, (1964). “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, Belleten C.XXVIII, sayı 109-112, Ankara, s. 611’den İlber Ortaylı, (1979). a.g.e., s. 264.

¹⁴⁹ Mustafa Reşit Paşa, Ali Paşa ve Fuat Paşa, tanzimatın ilan edilmesinde başrol oynayan devlet adamlarıdır. Üçü de Hariciye Nazırlığı’nda bulunmuş, yabancı dil bilen, Avrupa’da olan biten hakkında fikir sahibi isimlerdir.

“eşitlik ilkesi” imparatorluk içindeki yapısal dönüşümün yarattığı buhranlara bir çözüm aramak kaygısından doğmuştur. Bu kaygılar ise, 19.yüzyılın başından beri devleti sarsan milli ayaklanmalar, bölgesel başkaldırmalar ve özellikle balkan haklarını kıskırtan dış devletlerin faaliyetleridir. Nihayetinde Gülhane Fermanı, iktisadi bünyesi ve toplumsal kurumları ile endüstri çağına ayak uyduramayan bir imparatorluğun aydın bürokratlarının, bu gibi iç ve dış baskılar sonunda zaruri olarak ilan ettirdikleri bir belgedir.¹⁵⁰ Bu hatt, bir anayasa hatta bir kanun değildir. Avrupa’da hükümdarların kendi yetkileriyle halkın hakları arasındaki ilişkilerde değişiklikler yapacağını vaadeden bir senet (carta) türünden bir belgedir. Buna dayanılarak ya bir yazılı anayasa yapılması yoluna gidilebilir; ya bir dizi yeni kanunlar hazırlanır. Tanzimatta seçilen yan ikincisi olmuştur. Tanzimat bildirisinde, hükümdar yayınladığı bu “carta” ile kendi iradesinin sınırlanmasını kabul etmiş; can, mal, namus korunurluğunu/özgürlüğünü, iradesinin dışına, kanunların yargılarına bırakmış; hükümet yönetiminin kendi iradesine göre değil, “Mevadd-ı Esasiye” (temel ilkeler) olarak nitelendirilen ölçülerle yapılacak kanunlara göre olmasını bildirmiştir. Bu temel ilkelerde ise devlet yönetiminin yeni kanunlara göre düzenleneceği, bu kanunların şeriata uygun olacağı, bu kanunların amacı sayılan üç hakkın (can, mal, namus korunurluğu) dokunulmazlığını sağlamak olacağı, bu kanunların din farkı gözetilmeksizin bütün tebaaya eşitlikle uygulanacağı ve hükümdarın bunlara aykırı eylemde bulunmayacağına söz vereceği belirtilmiştir. Sened-i İttifak’ta görülen boşluk doldurulmuş gibidir. Çünkü yasama görevi yapacak sürekli meclisler öngörülmektedir. Fakat kendine haklar ve eşitlik tanınan halkın temsil edilmesinden, bu temsilin halk iradesinin kendini göstermesi demek olduğundan söz edilmemektedir. Kanun koyucu meclisler, halkı temsil eden meclisler olarak değil, geleneksel devlet direkleri sayılan ulema, bürokrasi ve ordu seçkinlerinin meclisleri olacaktır.¹⁵¹

Yukarıda bahsedilenlerden de açıkça anlaşılacağı gibi, Tanzimat Fermanı’nda tartışmasız bir şekilde devlet iktidarının sınırlandırılması olgusu vardır. Diğer yandan, Tanzimat Fermanı, Osmanlı tebaasına birtakım temel hak ve özgürlükler de tanımaktadır. Bu itibarla Tanzimat Fermanı, tam bir anayasacılık hareketi olarak

¹⁵⁰ İlber Ortaylı, (1979). a.g.e., s. 265.

¹⁵¹ Niyazi Berkes, a.g.e., s. 187-188.

görülebilir.¹⁵² Tanzimat Fermanı'nın devlet iktidarını sınırlandırması, “dıştan bir sınırlandırma” değil, daha ziyade Padişahın “kendi kendini sınırlandırması (auto-limitation)”dır.¹⁵³ Gerçekten de Abdülmecit o zamana kadar Padişahlara tanınan mutlak bir hak olan örfi cezalar verme yetkisinden vazgeçmekte, cezaların şeriata uygun olarak mahkemelerce verileceğini söylemektedir. Keza, o zamana kadar istediği konuda istediği gibi buyruklar çıkaran Padişah, bu hakkını bir ölçüde sınırlandırmakta, kuralları hazırlama yetkisini bir kurula vermekte, kendisine sadece onama yetkisini bırakmaktadır. Bu şekilde hazırlanan ve yürürlüğe giren kanunlara kendisinin de uyacağına yemin etmektedir.¹⁵⁴

4.2.3. Islahat fermanı

Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'ndan 17 yıl sonra, Paris Antlaşması'nın imzalanmasından altı hafta önce, 28 Şubat 1856'da bütün bakanlar, yüksek memurlar, şeyhülislam, patrikler, hahambaşı ve cemaat ileri gelenleri önünde okunarak ilan edilmiş ve Paris Antlaşması'nı hazırlayan devletlere bildirilmiştir. Tanzimat bildirisinin vaadettiği reformları gerçekleştirecek kanun ve nizamların yapılmamış, yapılanların da uygulanmamakta oluşundan şikayetçi olan Batı devletlerinin elçileri, Kırım Savaşı'nın sona ermesiyle Paris'te toplanacak olan barış konferansında Rusya'nın, Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan beri elde ettiği Ortodoksları koruma hakkına dayanarak, Ortodoks hristiyan milletler çıkarına isteklerde bulunmasını önleme amacıyla bu fermanın hazırlanmasını istemişlerdir. “Osmanlılık” kavramı ilk kez burada belirtilmiştir. Müslüman olmayan halk için hakaret ifade eden nitelendirmeler kullanılmayacaktı. Mahkemelerde hristiyanların tanıklığı kabul edilecek, tanıklar kendi dinlerinin kitabı üzerine yemin edecekti. Fermanın başında tebaadan “vatandaş” terimiyle söz edilmektedir. Anayasal gelişme açısından 1856 fermanındaki yenilik, halkın temsil edilmesi reformunun vaadedilmesidir. Vilayet ve belediye meclislerinde müslüman ve hristiyan temsilcilere makul bir oranda yer verilecekti. Buralardaki tartışmalar, konuşma özgürlüğü içinde olacaktı. Adalet kuralları kuruluna hristiyan üyeler alınacaktı. Hristiyanların “millet” örgütlenişleri yeniden düzenlenerek bunların meclislerine

¹⁵² Cem Eroğul, (2000). a.g.e., s. 210.

¹⁵³ Selçuk Özçelik, (1976). Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, İkinci Cilt: Türkiye'nin Siyasî Rejimi ve Müesseseleri, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, s. 55'ten Kemal Gözler, (2000). Türk Anayasa Hukuku, Bursa: Ekin Kitabevi, s. 16.

¹⁵⁴ Coşkun Üçok-Ahmet Mumcu, (1982). Türk Hukuk Tarihi, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, s. 313'den Kemal Gözler, (2000). a.g.e., s. 16.

ruhanilerden başka halktan temsilciler katılacaktı.¹⁵⁵ Ayrıca, tebaanın can, ırz ve namusunun korunması, kanun önünde eşitlik, askerlik ödevine gayrimüslim tebaanın katılması, mezhep ve eğitim alanında özgürlük, vergilerde eşitlik, iltizam usulünün kaldırılarak vergilerin doğrudan doğruya toplanması, tebaanın mahkemelerde yargılandıktan ve hüküm giydikten sonra af hususunun padişah hakları arasında yer alması, suçlu mallarının müsadere usulünün kaldırılması, hapisane usul ve yönetmeliklerinin insan haklarına daha uygun bir şekilde düzenlenmesi, işkencenin kaldırılması, ticaret, ceza ve cinayet davaları için karma mahkemelerin kurulması, müslüman olmayan toplulukların din yönünden olan imtiyazları muhafaza edilerek diğer imtiyazların incelenmesi ve değiştirilmesi, patrikhanelerin veya müslüman olmayan meclislerin bazı hallerde hukuk davalarında sahip olacakları selahiyetlerin (yetkilerin) teyidi, irtikap ve rüşvetin kaldırılması için kanunun şiddetle yürütülmesi ve ruhban liderlerinin maaşa bağlanması fermandaki diğer önemli maddelerdir.¹⁵⁶ İslahat Fermanı'yla tebaaya bazı temel hak ve özgürlüklerin tanınması, Fransız Devrimi'yle ortaya çıkan "eşitlik", "adalet" gibi kavramların Osmanlı Devleti'nde de etkisini yavaş yavaş hissettirmeye başladığının bir göstergesidir.

4.2.4. I. Meşrutiyet

Tanzimat döneminde, Avrupa ile yakın ilişkiler içinde olan, Avrupa'yı yakından gören ve onların Osmanlı Devleti üzerine siyasi emellerini öğrenen bir aydın sınıf yetişmiştir. Yeni Osmanlılar¹⁵⁷ adı verilen bu grup, Osmanlı Devletinin kurtuluşunu içinde yaşayan halka yönetme hakkı vermekle, gerçekleşeceğine inanıyorlardı. Böylece halk yönetime katılacak, kendisini temsil edecek, dış devletlerin Osmanlı Devleti içine müdahalesi engellenmiş olacaktı. Meşrutiyet sözü vererek tahta geçen II. Abdülhamit, 23 Aralık 1876'da sözünü yerine getirmiş ve meşrutiyeti ilan etmiştir. İlk anayasa, Kanun-u Esasi, Padişah tarafından atanan "Cemiyet-i Mahsusa" isimli bir kurul tarafından hazırlanmıştır. Bu kurulun başkanı Server Paşadır. Kurulda iki asker, 16 sivil bürokrat (üçü hristiyan) ve ulemadan 10 kişi vardır. Cemiyet-i Mahsusa Mithat Paşanın ve Sait Paşanın hazırladığı önceki taslaklardan ve yabancı anayasalardan (Belçika, Polonya, Prusya) da yararlanarak

¹⁵⁵ Niyazi Berkes, a.g.e., s. 190.

¹⁵⁶ Robert Mantran, (2002). Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II, Çev: Server Tanilli, İstanbul: Adam Yayınları, s. 123-124.

¹⁵⁷ 1867 yılında Paris'te kurulan cemiyettir. Ziya Paşa, Namık Kemal, Mithat Paşa cemiyetin önde gelen isimleridir. Doğrudan iktidara yönelik olmaktan çok, bir düşünce ve propaganda hareketi olarak önemlidir.

Kanun-u Esasi'nin tasarısını hazırlamıştır. Tasarı Mithat Paşa'nın başkanlığındaki Heyet-i Vükela'dan (Bakanlar Kurulu) geçmiş, neticede Padişah tarafından kabul ve ilan edilmiştir. Görüldüğü gibi Kanun-u Esasi, halkı temsil eden bir kurucu meclis tarafından hazırlanmamıştır. Keza Kanun-u Esasi'nin kabulü için bir kurucu referandum da yapılmamıştır. Hukuki olarak Padişahın tek yanlı bir işleminden doğmuş bir “ferman”dır.¹⁵⁸ Anayasada (Kanun-u Esasi), devletin rejiminin monarşi olduğu, dilinin Türkçe, dininin İslam, başkentinin İstanbul olduğu belirtilmiştir. Temel hak ve özgürlükler bölümünde, vatandaşlık hakkı, kişi hürriyeti, ibadet hürriyeti, mali güce göre vergi, konut dokunulmazlığı, eşitlik ilkesi, işkence yasağı, basın hürriyeti v.s. gibi konular düzenlenmiştir.¹⁵⁹ Devletin temel organları, modern sistematığe uygun olarak yasama, yürütme ve yargı olarak üçe ayrılarak düzenlenmiştir. Kanun-u Esasi'nin kurduğu yasama organının adı “Meclis-i Umumi”dir. Heyet-i Ayan (Ayan Meclisi)¹⁶⁰ ve Heyet-i Mebusan (Meclis-i Mebusan) isimli iki heyetten oluşmaktadır. Heyet-i Ayan günümüzün senatolarına tekabül eden bir ikinci meclistir. Üyesi doğrudan doğruya Padişah tarafından atanır. Üye sayısı Heyet-i Mebusan'ın üye sayısını üçte birini geçemez. Üye seçilebilmek için 40 yaşını doldurmuş, umumun güvenini kazanmış ve devlet hizmetinde bulunmuş olmak (veya Hahambaşı veya Patriklik yapmış olmak) gerekir. Heyet-i Ayan üyeliği ömür boyudur (kayd-ı hayat). Heyet-i Ayan, tüm ikinci meclislerin sahip olduğu rolleri yerine getirebilir. Üyelerinin Padişah tarafından atanması büyük bir sakınca olarak görülemez. Çünkü, Heyet-i Ayan üye sayısı Heyet-i Mebusan'ın üye sayısının üçte birini geçemez ve üyeleri ömür boyu görevde kalır. Bu nedenle, Padişahın beğenmediği üyeleri değiştirme veya yeni üyeler atayarak çoğunluğu değiştirme imkanı yoktur. Heyet-i Mebusan üyeleri ise Osmanlı tebaasından her ellibin erkek nüfusa bir temsilci seçilmesiyle kurulmuştur. Seçimler dört yılda bir kere yapılır. Heyet-i Mebusan üyelerinin tekrar seçilmeleri mümkündür. Kanun-u Esasi'de seçim sistemine ilişkin tek hüküm, “gizli oy ilkesi (rey-i hafi kaidesi)” ile

¹⁵⁸ Bülent Tanör, (1995). Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri: 1789-1980, İstanbul: Der Yayınları, s. 111'den Kemal Gözler, (2000). a.g.e., s. 23.

¹⁵⁹ Ayrıntılı olarak bkz: Kemal Gözler, (2000). a.g.e., s. 26.

¹⁶⁰ Burada kullanılan “ayan” sözcüğünün taşrada egemen olan ayan sınıfı ile hiçbir ilgisi yoktur. Ayan sınıfı mensupları genellikle Heyet-i Ayan'a değil seçimle Heyet-i Mebusan'a girmişlerdir. Buna karşılık, Abdülhamit ve ondan sonraki padişahlar, ayan üyesi olarak genellikle yönetenler sınıfının (bürokrasinin) ileri gelenlerini, yani askeri ve sivil paşaları, yüksek rütbeli ilmiye mensuplarını atamışlardır.

yapılacağıdır. Anayasa değişikliği için her iki meclisin üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ve padişahın onayı gerekmektedir. Kanun yapabilmek için ise mebusların seçilmiş olması gerektiğinden Kanun-u Esasi hazırlanırken bir sene yürürlükte kalacak ve seçimin nasıl yapılacağını gösteren “Talimat-ı Muvakkate” ismini taşıyan bir talimat 28 Ekim 1876’da yürürlüğe konmuştur. Talimat-i Muvakkate iki dereceli basit çoğunluk sistemine dayanıyordu. Seçilecek mebusların 80’ini Müslüman ve 50’sini ise gayrimüslim olarak tespit etmekte idi. Memleket birbirinden farklı iki bölgeye ayrılmıştı. İstanbul şehri (İzmit dahil) 20 dairesel bir seçim çevresi kabul edilmişti. Bu seçim bölgesinden beşi müslim, beşi de gayrimüslim olmak üzere 10 mebus iki dereceli seçim ile seçilecekti. Her daireden “birinci seçmenler ” önce 40 “ikinci seçmen (müntehib-i sani)” seçecek, sonra da bunlar mebusları seçeceklerdi. İstanbul dışında kalan yerlerde ise, kaza, liva ve vilayet merkezlerinde evvelce seçilmiş idare meclisleri üyeleri “ikinci seçmen” kabul olunmuştu ve bunlar milletvekillerini doğrudan doğruya seçmişlerdir.¹⁶¹

Anayasa, Gülhane Hatt-ı Humayunu’ndan beri imparatorlukta görülen uzun reform sürecinin bir sonucudur ve büyük devletlerin elinden “şark meselesi”nin yeniden incelenmesi yolundaki kanıtlarından çoğunu almıştır. Artık, Osmanlı Devleti, modern Batı uluslarınıninkiyle baştan sona karşılaştırılabilir bir rejimle donanmıştır. Üyeleri sultanca yaşam boyu atanmış önde gelen kişilerden oluşan bir meclisle, halkın seçtiği temsilcilerden meydana gelen meclisin yanında, yapısı Avrupa’da bir hükümetinkine oldukça benzeyen bir yürütmesi bulunmaktadır. Kişiliği kutsal bir nitelik taşıyan sultan, geleneksel yetkilerinden büyük bir bölümünü elinde tutmaktadır. Eylemlerinden kimseye karşı sorumlu değildir; nazırları atayan ve görevden alan, parlamentoyu toplantıya çağıran ve fesheden, kanunları yayımlayan, silahlı güçlere komutanlık eden, antlaşmaları imzalayan, savaş ve barış ilan eden odur. Buna karşılık kanunları ve özellikle bütçeyi milletvekilleri oylar; Bundan başka anayasa 1839 ve 1856 fermanlarıyla Osmanlı uyruklarına tanınmış bulunan bütün güvenceleri tekrarlayıp yenilemektedir.¹⁶² Meclis ilk kez demokrasiyi deneyen bir ülke için dikkate değer bir olgunluk göstermiştir. Mebusan Meclisi, üyesi bulunan çok sayıda (yarıya yaklaşan) gayrimüslime rağmen, savaş karşısında, genellikle, ideal olarak beklenebilecek Osmanlıcı bir dayanışmanın iyi bir örneğini

¹⁶¹ Kemal Gözler, (2000). a.g.e., s. 29.

¹⁶² Robert Mantran, a.g.e., s. 135-136.

vermiştir. Tutanaklar incelendiğinde, hükümet ve idarenin cehalet, yolsuzluk, rüşvet ve beceriksizlik, vurdumduymazlık, keyfilik, baskı ve zulüm uygulamaları içinde bocalamakta olduğu izlenimi açıkça ortaya çıkmakta; buna karşılık Meclis, genellikle, hükümet ve idarenin kusurlarını görebilen ve eleştiren, ilerlemeden yana, özgürlükçü, çağdaş, akılcı hukuk devletinden yana bir tutum için görünmektedir.¹⁶³

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi), Mebusan-hükümet ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Savaş sırasında yapılan yolsuzluklar, idaresizlikler savaş heyecanı içinde bulunan Mebusanın gözünde ihanet şeklinde algılanmıştır. Normalden daha sert olan eleştiriler, eleştiriye karşı zaten alışkın olmayan devlet adamı paşaların Mebusana ve meşrutiyete düşman olmalarına yol açmıştır. Savaş karışıklığı içinde başıbozukların, Çerkes muhacirlerin davranışları dolayısıyla gayrimüslim mebusların dile getirdikleri şikayetler, bir süre sonra müslüman-müslüman olmayan mebuslar arasında gerginliklere de sebep olmuş bu gibi durumlar, Saray'ın ve Bab-ı ali'nin¹⁶⁴ Mebusana ve meşrutiyete bir an önce son verme arzularını kamçulamış ve sonuçta 14 Şubat 1878'de padişah II. Abdülhamit Kanun-u Esasi'ye uygun olarak meclisi tatil etmiştir.¹⁶⁵ Meşrutiyet, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'tan beri gelişiminde büyük bir dönüm noktasıdır ve Türk tarihinde önemli bir yere sahiptir. Anayasa; kuruluşu, taş taş üstüne kırk yıla yakın bir zaman gerektirmiş olan bir yapıyı taçlandırmıştır.¹⁶⁶

4.2.5. II. Meşrutiyet

Padişah II. Abdülhamit, uzun süren baskı rejiminin ardından 23 Temmuz 1908'de, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında askıya alınan Anayasa'yı yeniden yürürlüğe koyduğunu belirten bir irade yayımlamış ve yakında seçime gidileceğini ve parlamentonun toplantıya çağrılacağını da haber vermiştir. Böylece II. Meşrutiyet dönemi başlamıştır. Bunda Makedonya'daki karışıklıkların, Saray'ın adamlarına karşı öldürme olaylarının artmasının, Abdülhamit'in gitgide açıkça bir başkaldırıya dönüşen hareketi bastırmak amacıyla Makedonya'ya gönderdiği onsekizbin askerin, ayaklananlarla ortak hareket etmesinin, 20-23 Temmuz günleri arasında, İttihat ve

¹⁶³ Sina Akşin, (2000). *Siyasal Tarih (1789-1908)*, Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908, Ed. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi, s. 160.

¹⁶⁴ "Yüce Kapı" manasına gelir. Bab-ı ali adı, 19. yüzyılın ilk yarısında yerleşmiştir. Hükümetin, bakanlıkların ve devlet dairelerin bulunduğu, devletin bütün siyasi ve yönetim işlerinin yürütüldüğü binadır.

¹⁶⁵ Sina Akşin, (2000). *Siyasal Tarih (1789-1908)*, Ed. Sina Akşin, a.g.e., s. 160-161.

¹⁶⁶ Robert Mantran, a.g.e., s. 139.

Terakki Komitesi'nin¹⁶⁷ çekip çevirdiği subayların ve Müslüman halktan sivil insanların önyak oldukları isyanların ve Anayasa'nın yeniden yürürlüğe konmasının aksi halde ordunun İstanbul'a yürüyeceği tehdidinin etkisi büyük olmuştur.¹⁶⁸

17 Aralık 1908 günü padişahın nutkuyla Yeni Meclis-i Umumi açılmıştır. yapılan seçimlerde çoğunlukla İttihat ve Terakki'nin listeleri kazanmıştır. İttihatçılara karşı giderek artan muhalefet, tarihe "31 Mart Ayaklanması" olarak geçen olayla doruk noktasına ulaşmıştır. 13 Nisan 1909'da (Rumi 31 Mart 1325) Taksim civarında bulunan Taşkışla'daki 4. Avcı Taburu Hamdi Çavuş ve diğer çavuş ve onbaşlıların komutasındaki erler, "şeriat isteriz!" sloganıyla subaylarını tutukladıktan sonra başka kışlaları da ayaklandırmışlardır. Kendini meşrutiyetle özdeşleştiren İttihat ve Terakki tavrı almakta gecikmemiş ve Selanik ve Edirne'den gelen Hareket Ordusu birlikleri İstanbul'a gelerek 24 Nisan 1909'da ayaklanmayı bastırmıştır.¹⁶⁹ Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan, Meclis-i Umumi-i Millet adı altında toplanmış ve 27 Nisan 1909'da II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesine ve V. Mehmet Reşat'ın tahta çıkarılmasına karar vermiştir. Bu tarihten sonra Padişahın siyasal sistemdeki etkisi kırılmıştır. Osmanlı Padişahı bu tarihten sonra meşruti monarşideki bir hükümdar gibi, sembolik yetkileri olan bir devlet başkanı konumuna düşmüştür. Böylece ülkede meşruti monarşi gerçekleşmiş oluyordu. Hareket Ordusunun müdahalesi, ülkemizde siyasal iktidara karşı ordunun yapmış olduğu ilk doğrudan müdahaledir.¹⁷⁰

Ayaklanmanın bastırılmasından sonra anayasada bazı değişiklikler yapılmıştır. Kanun dışı tutuklama, sansür yasaklanmış, padişaha keyfiyete göre değil, zabıta tahkikatı sonucu sürgün yetkisi verilmiş, haberleşmenin gizliliği, toplantı ve dernek kurma hakkı kabul edilmiştir. Padişahın mutlak veto yetkisi, "geciktirici ve zorlaştırıcı veto yetkisi"ne dönüştürülmüştür. Padişah bir kanunu iki ay süreyle bekletebilir (Acil olduğuna karar verilmiş olan kanunlar on gün zarfında ya tasdik

¹⁶⁷ 1889'da Jön Türk hareketinin bir ürünü olarak İttihad-ı Osmani adıyla kurulmuştur. Bursa Maarif Müdürü iken Fransız Devrimi'nin 100. yıl şerefine açılan sergi için Paris'e gidip oraya yerleşen ve pozitivizmi benimseyen Ahmet Rıza'nın da etkisiyle, pozitivizmin düsturu olan "intizam ve terakki"den (düzen ve ilerleme) esinlenerek İttihat ve Terakki adını almıştır. "İttihat" kelimesi ise Osmanlıcılığı (birliği) temsil etmektedir. İlerici düşünce ve uygulamaları temsil ettiğinden kendisine karşı tepkiler genelde gerici ve dinci akımlardan gelmiştir.

¹⁶⁸ Robert Mantran, a.g.e., s. 217-218.

¹⁶⁹ Sina Akşin, (2002). *Siyasal Tarih (1908-1923)*, Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980, Ed. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi, s. 29-31.

¹⁷⁰ Bülent Tanör, (1995). a.g.e., s. 158-159'dan Kemal Gözler, (2000). a.g.e., s. 37.

veya iade olunur). İkinci olarak, padişah bir kere daha görüşülmek üzere geri gönderirse aynı kanunun meclislerde kabul edilebilmesi için üçte iki oy çoğunluğu gerekir. Burada çok önemli bir “zorlaştırıcı veto” yetkisi vardır. Ancak her halükarda Padişah karşısında üçte ikiye ulaşan kararlı bir meclis çoğunluğu varsa, meclisin padişahın bu vetosunu aşması mümkündür. Bu şu anlama gelmektedir ki, artık Padişah egemen değildir. Parlamento, bir kanunu padişaha rağmen çıkarabilmektedir. Böyle bir sistemde padişahın artık mutlak egemenliğinden bahsedilemez. En azından yasama yetkisinin sahibinin artık padişah olduğunu söylemek mümkün değildir. Padişahın fesih hakkı kullanılamaz hale getirilmiş, uluslararası antlaşmaları akdetme Meclis-i Umumi'nin tasdiki şartına bağlanmıştır.¹⁷¹

Bu yeni koşulların en önemli olanı “siyasal parti kurulması olayının doğuşudur. Hükümdar, saray, bürokrasi ve din kurullarının dışında, ilk kez olarak çıkan siyasal parti, 1908 devriminin getirdiği sonuçlardan biridir. İkinci önemli sonuç, genç subayların, siyasal parti belirlenmelerinden önce devrimin yarattığı yeni bir toplumsal duygu havası içinde Türk ulusu sezgisinin doğuşudur. Üçüncü önemli sonuç, genç subayların, padişaha ubudiyet (kulluk) ve sadakat eğitimiyle yetiştirilen eski tip komutanlardan farklı olarak Padişah-Halife otoritesine bağlılık ile Türk halkına bağlılık arasında bir seçim yapma durumuna gelmeleri, birinciden koştukları ölçüde ikinciye dayanma yanlısı olmalarıdır.¹⁷²

II. Meşrutiyet ile Osmanlı rejimi, parlamenter monarşi haline gelmiştir. Fakat kısa sürede İttihat ve Terakki'nin güdümüne girmiş ve devlet sona doğru yaklaşımaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti Sened-i İttifak'tan II. Meşrutiyete kadar 100 yıllık bir süreç içerisinde aşama aşama demokratikleşmiş fakat devlet içindeki huzursuzluklar, Fransız Devrimi'nin getirdiği milliyetçilik anlayışının ülke içerisinde ayrılıkçı istek ve hareketler olarak kendini göstermesi ve savaşlar devletin yıkılışını kaçınılmaz kılmıştır.

4.3. Milli Mücadele Dönemi

II. Meşrutiyet'le birlikte İttihat ve Terakki partileşme sürecine girmiştir. İlk yıllarda dışarıdan hükümete yön vermiş, 1912 seçimlerini baskı ile kazanarak tam anlamıyla iktidar olmuştur. Partinin 1918'deki tasfiye kongresine kadar geçen

¹⁷¹ Kemal Gözler, (2000). a.g.e., s. 38-39.

¹⁷² Niyazi Berkes, a.g.e., s. 346.

sürede, ülke, Trablusgarp, Balkan ve son olarak da Enver Paşa'nın da etkisiyle I. Dünya Savaşı'na girmiş ve yıkılış süreci başlamıştır.¹⁷³ I. Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması, Osmanlı Devleti için adeta bir teslim belgesi niteliği taşımaktaydı. Zaten çok geçmeden de antlaşmanın 7. Maddesine¹⁷⁴ dayanarak ülke de işgaller başlamış, olaylara padişah ve İstanbul hükümeti kayıtsız kalmıştır. Durum böyleyken halkın işgallere tepkisinin önderi ve siyasi lideri olarak ortaya çıkan Mustafa Kemal, İzmir'in işgal edilmesinin ertesi günü Samsun'a hareket etmiş ve 19 Mayıs 1919'da Samsun'da Türk Milleti'nin Kurtuluş Savaşı'nı başlatmıştır. Ardından Havza'ya geçmiş, burada da işgallere karşı halkın örgütlenmesine yönelik çalışmalarda bulunmuştur.

4.3.1. Amasya genelgesi (tamimi)

Türk halkının başlattığı direniş hareketlerini tek merkezden toplamayı amaçlayan ve ancak tek bir güç oluşturulduğunda düşmanın yurttan kovulacağını düşünen Mustafa Kemal Paşa, Amasya'ya gelmiş, önceden taslağını hazırladığı metin ile ilgili Ali Fuat Paşa, Rauf Bey ve Refet Bey'in de görüşlerini ve onaylarını aldıktan sonra 21-22 Haziran gecesi genelge imzalanmış ve 22 Haziran 1919 gecesi bütün yurda duyurulmuştur.¹⁷⁵ Genelgenin esasları şöyledir:¹⁷⁶ -Yurdun bütünlüğü, vatanın bağımsızlığı tehlikededir. İstanbul Hükümeti, yenen devletlerin etkisi altında bulunduğundan sorumluluklarını yerine getirememektedir. Bu durum ulusumuzu yok olmuş gibi göstermektedir. -Ulusun bağımsızlığını yine ulusun azmi ve kararı kurtaracaktır. -Ulusun durumunu saptamak ve halkın sesini dünyaya duyurmak için her türlü etki ve denetimden uzak bir ulusal kurulun varlığı şarttır. Bunun için Anadolu'nun en güven verici yeri olan Sivas'ta ulusal bir kongrenin acil olarak toplanması kararlaştırılmıştır. -Bu amaçla tüm Osmanlı illerinin her livasından,¹⁷⁷ parti anlaşmazlıkların göz önünde tutulmadan, yetenekli ve ulusun inancını sağlamış, üç kadar kişinin yola çıkarılması gerekmektedir. Her ihtimale karşı bu ulusal bir sır olarak saklanacak, gerekli görülen yerlerde yolculuk gizli tutulacaktır. Doğu illeri adına ise 10 Temmuz'da Erzurum'da bir kongre yapılacaktır. -Askeri ve ulusal

¹⁷³ Muhittin Gül, (1997). Türk İnkılap Tarihi, Ankara: 72TDFO ltd. şti., s. 24.

¹⁷⁴ Bu maddede, "müttefikler, güvenliklerini sarsacak bir durum karşısında herhangi bir stratejik noktayı ve bir karışıklığın çıkması halinde herhangi bir bölgeyi işgal edeceklerdir" ifadesi yer almaktadır.

¹⁷⁵ Ahmet Mumcu, (1993). Atatürk İlkeler ve İnkılap Tarihi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları: s. 65.

¹⁷⁶ "...Nutuk", http://www.ataturk.net/nutuk/bolum2/?sayfa=bolum2_05, 07.01.2005.

¹⁷⁷ Osmanlı Devleti'nde il ile ilçe arasında bir yönetim merkezi.

örgütler hiçbir biçimde lağvedilemeyecek, komuta devredilmeyecektir. Komutanlar işgal eylemlerini derhal birliklerine haber verecek, silah cephane ve diğer araçlar hiçbir şekilde elden çıkarılmayacaktır.

Bu genelge, ulusal egemenliğe dayalı yeni Türk devletinin kurulması yolunda atılan ilk adımdır. İlk kez ulusal egemenlik ilkesinden burada söz edilmiştir. Kurtuluş savaşı için atılmış ilk önemli adım olup, Türk ulusu ilk kez hem anlaşma devletlerine hem de Osmanlı Hükümeti'ne karşı ayaklanmaya davet edilmiştir. Bir "İhtilal Beyannamesi"dir. Bu amaca ulaşmak için ulusal dernekler ve belediyeler üyeler seçerek kongrelere yollayacaktır. Ulusal iradenin belirleneceği bu toplantılar, yeni bir devletin kurulmakta olduğunu göstermektedir. "Ulus iradesi", "seçim" gibi kavramlar yeni devletin demokrasi üzerine oturtulacağı izlenimini vermektedir.¹⁷⁸

4.3.2. Erzurum kongresi

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın bir maddesine göre, Doğu Anadolu'daki altı ilde karışıklıklar çıktığı takdirde bu yerler işgal edilebilecekti. Bu maddede asıl amaç, Doğu Anadolu'da ermenilere yurt sağlamaktı. Doğu illerinin haklarının savunulması gerekmekteydi ve Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bu amaçla kurulmuştur. Cemiyet oluşacak tehlikelere karşı mücadelenin yöntem ve hedeflerini belirlemek için bir kongre toplamaya karar verdi. Bitlis, Erzurum, Sivas ve Trabzon delegelerinin katılımıyla, Amasya Genelgesi'nde belirtilen tarihten yaklaşık iki hafta sonra 23 Temmuz 1919'da toplanan kongre, Mustafa Kemal'i kongre başkanlığına seçmiş ve 14 gün sürmüştür. Kongre sonunda 9 kişilik bir Temsil Heyeti (Heyet-i Temsiliye) seçilmiş, Kongre'yi temsil edecek bu Heyet'in başına M. Kemal getirilmiştir. Vatanın bağımsızlığını korumayı İstanbul Hükümeti yapmadığı takdirde, amacı temin için geçici hükümet kurulacağı, bunu milli kongrenin yapacağı, kongre toplantı halinde değilse bu görevi Temsil Heyeti'nin yapacağı belirtilmiştir. Millet Meclisi'nin derhal toplanması ve hükümet işlerinin millet denetimine konulması kararlaştırılmıştır. Amacı, toplanış şekli, niteliği bakımından bölgesel olmakla beraber işgallere karşı, yurdun her yanında mücadele edilmesi gerektiği kararlaştırılmıştır. Bu nedenle, ulusal nitelikli, ulusal egemenliğin gerçekleştirilmesini esas alan bir kongredir.¹⁷⁹

¹⁷⁸ Muhittin Gül, a.g.e., s. 101.

¹⁷⁹ Muhittin Gül, a.g.e., s. 108-111.

Bu dönemde, Balıkesir ve Alaşehir’de bölgesel nitelikli Yunanlılara direnme ve yurttan çıkarma amaçlı kongreler de düzenlenmiştir.

4.3.3. Sivas kongresi

Kongrenin hazırlık çalışmaları sürdürülürken İstanbul ve işgalciler her türlü engellemeyi başlatmış olsalar da Sivas Kongresi 4 Eylül 1919’da toplanmıştır. Ulusal derneklerin birleştirilmesiyle kuvvetlerin bir merkezden aynı amaç doğrultusunda yönlendirilmesi sağlanmış (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti), bağımsızlık için manda gibi istekler reddedilmiştir. Temsil Heyeti, TBMM açılana kadar, Anadolu hareketini yürütme görevini üstlenmiştir. Temsil Heyetinin sayısı 16 kişiye çıkarılarak “Heyet-i Temsiliye vatanın Heyet-i Umumiyesini temsil eder.” kararı alınmıştır.¹⁸⁰ Ordunun direnişi yerine Kuva-yı Milliye yani milis kuvvetleriyle direnme öngörülmüş, nitekim 9 Eylül’de Ali Fuat Paşa, Umum Kuva-yı Milliye kumandanlığına getirilmiştir. Böylece kongre yürütme görevini yerine getirmiştir. Bunların dışında Sivas Kongresi, Erzurum Kongresi’ne oranla daha ulusal olmasının yanında daha devrimci bir niteliğe sahiptir.¹⁸¹

4.3.4. Türkiye büyük millet meclisi’nin açılması

İstanbul’un 16 Mart 1920’de işgal edilmesi meclisin İstanbul dışında toplanmasını isteyen Mustafa Kemal’in haklılığını ortaya koymuş ve ona hep düşündüğü ulusun egemenliğine dayalı yeni bir devletin kurulmasına gidilebileceği izlenimini vermiştir. O güne kadar İstanbul Hükümeti’nin birşeyler yapabileceği düşünülmekteydi ama Osmanlı’nın başkenti işgal edilince bunun sağlanamayacağı anlaşılmış, yeni bir devlet kurulması ortamı doğmuştur. Bir devlet kurulacaksa, bunu sağlamak için halk temsilcilerinden oluşan meclis yeni devletin esaslarını saptar yani Anayasayı yapar ve kuruluş için gerekli diğer kararları alır.¹⁸² Bu meclis Kurucu Meclis’tir.¹⁸³ Fakat hala padişah ve halife her şeyin üstünde görüldüğünden Mustafa Kemal, Meclis-i Müessisan (Kurucu Meclis) deyiminden vazgeçmek zorunda kalmış ve 19 Mart tarihli, milletin yeniden seçeceği temsilcilerle İstanbul Meclis-i Mebusan’ın Anadolu’ya geçebilenlerinden yeni bir meclis oluşturulacağı belirtilen

¹⁸⁰ Muhittin Gül, a.g.e., s. 116-117.

¹⁸¹ Sina Akşin, (1998). İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Cilt I, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 517.

¹⁸² Ahmet Mumcu, (1993). a.g.e., s. 94.

¹⁸³ Amerikan bağımsızlık savaşı sırasında ve Fransız Devrimi başlarken bu tür meclisler görülmüş ve daha sonra yayılmışlardır. Amerika Birleşik Devletleri’ndeki kurucu meclisin adı “constitutional convention”, Fransa’dakinin adı ise “etats generaux”dir.

genelgede, “olağanüstü yetkilere sahip meclis” ifadesini kullanmıştır.¹⁸⁴ Meclisin acele toplanması söz konusu olduğundan seçim idare, belediye meclisleri ve müdafaa-i hukuk heyet-i merkezilerince en büyük mülki amirin başkanlığında gizli oy ve açık tasnifle yapılacak, her fırka, zümre, cemiyet aday gösterebileceği gibi bağımsız adaylar da olabilecekti. Her livadan 5 üye seçilecekti.¹⁸⁵ Gayrimüslimlerin seçimlere katılamamasının o günün koşullarında mantıklı bir açıklaması olduğu düşünülürse konulan esasların demokratik olduğu söylenebilir.

Türk tarihinde çok önemli, yeni bir dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılmasıyla başlamıştır. Mustafa Kemal mecliste Mondros'tan 23 Nisan'a kadar olan olayları açıkladıktan sonra izlenmesi gereken milli siyaseti anlatmıştır. Osmanlı döneminde izlenen siyasetin yeni Türkiye'nin siyaseti olamayacağını izlenmesi gereken siyasetin ulusal olacağını ve ulusumuzun güçlü, mutlu ve sağlam bir düzen içinde yaşayabilmesi için devletin bütünüyle ulusal bir siyasa gütmesi ve bu siyasanın iç örgütlerimize tam uyumlu olması gerektiğini belirtmiştir.¹⁸⁶ Kısa bir süre sonra, ülkenin kaderinde büyük rol oynayacak olan ulusal meclisin kararlarına karşı gelenleri ve meclis otoritesinin tüm yurttta egemen kılınmasını engellemek isteyenleri cezalandırmak için Hıyanet-i Vataniye Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanuna göre suçlu bulunanlar İstiklal Mahkemelerinde yargılanmıştır. Anadolu'da güvenliğin, devlet otoritesinin sağlanması ve milli mücadelenin kazanılmasında büyük payı olmuştur.¹⁸⁷ 2 Mayıs'ta 11 kişiden oluşan TBMM Hükümeti oluşturulmuş, TBMM'nin üstünde hiçbir gücün olmadığı belirtilmiştir. Meclis, güçler birliği ilkesini benimsemiştir. Yani yasama, yürütme, yargı güçleri ayrı ayrı organlarda değil de tek bir organda birleşmiştir. TBMM hem kanunları koyacak, hem de uygulayacak, gerekli görürse de yargı işlevini de doğrudan doğruya üstlenecekti.¹⁸⁸

4.3.5. 1921 Anayasası

20 Ocak 1921'de, TBMM tarafından kabul edilen ilk Anayasa (Teşkilatı Esasiye Kanunu), TBMM'nin dokuz aylık çalışmasından ve uzun görüşmelerden sonra kabul edilmiştir. Bu anayasa, dağılan ve yok olan Osmanlı Devleti yerine yeni

¹⁸⁴ Ahmet Mumcu, (1993). a.g.e., s. 97.

¹⁸⁵ Sina Akşin, (1998). İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Cilt II, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 440.

¹⁸⁶ “...Nutuk”, http://www.ataturk.net/nutuk/bolum6/?sayfa=bolum6_02, 10.01.2005.

¹⁸⁷ Muhittin Gül, a.g.e., s. 146-147.

¹⁸⁸ Ahmet Mumcu, (1993). a.g.e., s. 100.

bir devletin kuruluşunu hukuki yönden belirten ve varlığını sağlayan bir eserdir. Yeni anayasa aynı zamanda milli egemenliği hakim kılan ve vatanın kaderine milli egemenliğin temsilcisi Büyük Millet Meclisi'nin el koymasını mümkün kılan ve onun meşruluğunu da tanıtan, hukuki ve siyasi değeri olan bir belgedir. 20 Ocak 1921'de kabul edilen Anayasa, 23 asıl, bir de ayrı madde halinde iki kısım olarak düzenlenmiştir. Genel esasları kapsamaktadır.¹⁸⁹ Anayasanın kısa oluşu, o devrin özelliğinden ileri gelmekteydi. Sadece olağanüstü şartları ve acil ihtiyaçları karşılamak için, kısa ve özel bir anayasa hazırlanmıştı. Yargı konusu düzenlenmemekle birlikte İstiklal Mahkemelerinin kurulmasını ve mahkeme üyelerinin meclis üyelerinden seçildiğini düşünürsek yargı yetkisinin de meclisin elinde olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz. 20 Ocak 1921 Anayasası bir geçiş dönemi anayasası olarak, milli mücadelenin çok dinamik olağanüstü şartlarına uymakta ve demokratik niteliğinin yanı sıra ihtilalci karakterini de korumaktaydı. Anayasanın ruhunda ve mantığında güçler birliği sistemi hakimdi. Milli iradeyi millet namına temsil eden tek yetkili organın, Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğunu belirtmektedir. Başkansız bir cumhuriyet kuran bu anayasa ile milli irade meclis tarafından tescil edilmekte ve yürütülmekte, böylece güçler birliği esası, güçlerin şuurlu bir merkezde toplanması ve tek bir iradeye bağlanması da şart kılınmaktadır.¹⁹⁰

4.3.6. Saltanatın kaldırılması

23 Nisan 1920'den başlayarak ulusal egemenliğe dayalı devletin kurulmasıyla kişisel saltanata kalkmış gözüyle bakan Mustafa Kemal, İtilaf Devletleri'nin Kurtuluş Savaşı'nın ardından Lozan Barış Konferansı'na Ankara Hükümetinin yanı sıra Osmanlı Hükümeti temsilcilerini de çağırılmaları üstüne, 1 Kasım 1922'de TBMM'de yaptığı konuşmada ulus kavramına aykırı olduğunu belirterek, saltanatın kaldırılmasını istemiş, milletvekillerinin de Atatürk'ü desteklemelerinden sonra, saltanat ve hilafet birbirinden ayrılmış, saltanatın İstanbul'un işgal tarihinden (16 Mart 1920) başlayarak kalkmış olduğu oybirliğiyle kabul edilmiştir. Saltanatın kaldırılmasıyla padişahlık sıfatı kalkan VI. Mehmet Vahdettin de, 17 Kasım günü İngiliz Komutanlığına başvurarak, bir İngiliz zırhlısıyla İstanbul'dan ayrılmıştır.

¹⁸⁹ Anayasanın tam metni için bkz: Kemal Gözler, (1999). Türk Anayasaları, Bursa: Ekin Kitabevi, s. 30-63 veya www.anayasa.gen.tr/1921tek.htm, 10.01.2005.

¹⁹⁰ "...20 Ocak 1921 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu)", <http://www.ataturk.net/mmuc/?sayfa=tianayasa>, 10.01.2005.

Saltanat bir anayasa değişikliği veya bir kanunla değil parlamento kararıyla kaldırılmıştır.¹⁹¹

4.3.7. Halk fırkası'nın kurulması

Saltanatın kaldırılmasının inkılapların ilk adımı olduğunun bilincinde olan Mustafa Kemal, inkılapları yürütmek için dayanabileceği güçlü bir gruba ihtiyacı olduğunu düşünmekteydi. Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında toplanan 151 milletvekili Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Meclis Grubu kurma kararı almış ve grup başkanlığına da Mustafa Kemal Paşa'yı getirmiştir. Bir süre sonra Mecliste, Birinci Grup ve İkinci Grup diye bir ayrılma baş göstermiştir. Atatürk'ün başında bulunduğu Birinci Grup, millet iradesine ve milletin egemenliğine değer vererek, milletin maddi ve manevi gücünü seferber etme çabası içinde yer almıştır. İkinci Grup hilafet ve saltanat makamının ve Osmanlı devlet şeklinin saklı tutulmasını istemiş, Ankara'daki siyasi gücü geçici saymış, Misak-ı Milli'nin sağlanmasından sonra, hükümetin çekilmesi gereğini ifade etmiştir. “Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir” hükmüne de, Padişahın yetkilerini kısıtlayacağı için karşı çıkmışlardır. Kısaca İkinci Grup, sosyal görüş bakımından gelenekçi ve mukaddesatçı, siyasi görüş bakımından da Osmanlı düzeninden yanaydı.¹⁹²

Mustafa Kemal Paşa'nın bir parti kurarak meclis içerisinde giderek artan muhalefeti denetimi altına almak, hatta yapılacak yeni seçimlerle, muhalefeti tasfiye ederek meclise hakim olmak düşüncesindeydi. Meclise 1 Nisan 1923 tarihinde seçimlerin yenilenmesine dair 120 imzalı bir önerge sunulmuş ve teklif aynı gün oybirliği ile kabul edilmişti.¹⁹³ Meclisin seçimlerin yenilenmesi yolunda karar almasından sonra harekete geçen Mustafa Kemal Paşa bir yandan “Dokuz Umde”yi içine alan bir seçim beyannamesi yayınlamış, diğer yandan da bütün Anadolu ve Rumeli ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Teşkilatlarına bir genelge göndererek seçimlere hazırlanmasını istemiştir. Seçim kararının alınmasından sonra, 8 Nisan 1923'te Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi sıfatıyla, Meclisteki Birinci Grup'un yani Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Halk Fırkası'na dönüştürüleceğini açıklayan “Dokuz Umde”

¹⁹¹ Kemal Gözler, (2000). a.g.e., s. 53.

¹⁹² “...Cumhuriyet Halk Fırkası”, <http://www.ataturk.net/cumhuriyet/?sayfa=oochp>, 11.01.2005.

¹⁹³ “...Nutuk”, http://www.ataturk.net/nutuk/bolum15/?sayfa=bolum15_09, 11.01.2005.

bildirisini yayınlamıştı.¹⁹⁴ Milli hakimiyet esasına bağlılık, saltanatın kaldırılması kararının değişmezliği, Türkiye Büyük Millet Meclisine dayanan halifeliğin müslümanlar arası yüksek bir makam olduğu, iç güvenlik ve asayişin sağlanması, mahkemelerin hızlı işlemesi yeni kanunların çıkartılması, ekonomik ve toplumsal önlemlerin alınması,¹⁹⁵ zorunlu askerlik süresinin kısaltılması, okur-yazarlığa göre, daha azaltılması, orduda görevli kişilerin güvenliklerinin sağlanması, yedek subaylara, malul gazilere, emeklilere, dul ve yetimlere yardım yapılması, bürokrasinin düzeltilmesi, aydınlardan kamu görevlerinde yararlanılması, bayındırlık işleri için ortaklıklar kurulmasının sağlanması, kişisel girişimlerin kollanması bildiride yer alan maddelerdir.

İkinci Grup'un aday göstermeyerek katılmadığı 1923 seçimlerini ülkenin her yerinde bir iki istisna dışında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin üyeleri kazanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın 7 Ağustos'ta partiye mensup milletvekilleriyle yaptığı toplantı "Halk Fırkası" isimli ilk toplantıdır. Toplantıların sonucunda 9 Eylül'de fırka tüzüğü kabul edilmiş, 11 Eylül'de fırka başkanlığı ve idare heyeti seçimleri yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Halk Fırkası'nın başkanlığına, Kütahya milletvekili Recep Bey (Peker) de genel sekreterliğe (katibi umumi) seçilmiştir. 9 Eylül'de Halk Fırkası olarak kurulup işlerlik kazanan partinin, resmi kuruluş dilekçesi 20 Kasım 1923'de İçişleri Bakanlığı'na verilmiştir. Yine bu tarihte müdafaa hukuk cemiyetlerine gönderilen bir genelgeyle Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin partiye dönüştüğünü ve bütün cemiyetlerin partiye intisap ettiği belirtilmiştir.¹⁹⁶ Böylece demokrasinin gereği olan siyasi partilerin ilk örneğini, Türkiye Cumhuriyetinin ilk siyasi partisi olarak halk fırkası oluşturmuştur.¹⁹⁷

4.3.8. Cumhuriyetin ilanı

TBMM, ikinci dönem çalışmalarına başladıktan kısa bir süre sonra, Lozan Barış Antlaşması'nı onaylamış, böylece "Kurtuluş Savaşı" her yönüyle

¹⁹⁴ "...Nutuk", http://www.ataturk.net/nutuk/bolum15/?sayfa=bolum15_02, 11.01.2005.

¹⁹⁵ Bu önlemler şunlardır: Aşarın sakıncalarının düzeltilmesi, tütün tarım ve ticaretinin desteklenmesi, tarım, endüstri ve ticaret kredilerinin sağlanması, Ziraat Bankası'nın sermayesinin artırılması, tarım makinelerinin geliştirilmesi, endüstrinin teşviki, demiryolları yapımının hızlandırılması, ilkokullarda öğretimin birleştirilmesi ve bütün okulların geliştirilmesi, genel sağlık ve toplumsal yardımlaşmanın sağlanması, orman, madencilik ve hayvancılığın geliştirilmesi.

¹⁹⁶ Muhittin Gül, a.g.e., s. 293.

¹⁹⁷ Halk Fırkası ismi 1924 yılında "cumhuriyet halk fırkası", 1935'te de "cumhuriyet halk partisi" olarak değiştirilmiştir.

tamamlanmıştır. Bu sırada devletin adını koyma amacıyla çalışmalar da başlamıştı. 23 Nisan 1920’de kurulan yeni Türk devletinin henüz ismi yoktu. Hükümet “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti” adını taşıyordu. Meclisin başkanı hükümetinde başkanlıydı. Bu durumda, devlet başkanlığı sanki yokmuş gibi görülmekteydi. Yabancı devletlerin de Türkiye’nin devlet teşkilatını henüz tamamlamamış olduğu şeklinde bir kanaati söz konusu olduğundan bu duruma son verilmesi gerekiyordu. 1921 tarihli anayasanın bazı maddeleri, artık ihtiyaca cevap veremiyordu. Cumhuriyetin¹⁹⁸ ilanı için Mustafa Kemal’in beklediği an gelmişti. 1923 yılının Ekim ayı sonlarında bakanlar kurulu istifa etmiş, mecliste bazı görüş ayrılıkları meydana gelmişti. Bu gelişme yeni hükümetinin kurulmasını olumsuz yönde etkiliyordu çünkü “meclis hükümeti” denilen bu sistemde, hükümet üyeleri, TBMM üyeleri tarafından seçilmekteydi. Bu bunalımın aşılması için, hükümet kurma sisteminin değiştirilmesi gerekiyordu. Bu da ancak cumhuriyetin ilanı ile mümkün olacaktı.¹⁹⁹ 28 Ekim akşamı Mustafa Kemal Paşa, Çankaya Köşkü’nde yakın arkadaşlarıyla yaptığı toplantıda “yarın cumhuriyeti ilan edeceğiz” demişti. O gece İsmet Paşa ile birlikte, Anayasa’da değişiklik öngören bir kanun tasarısını hazırlamış, bu tasarı ertesi gün, TBMM’de okunmuştur. “Türkiye Devleti’nin hükümet şekli Cumhuriyettir” hükmünün de yer aldığı kanun tasarısı üzerinde hararetle konuşmalar yapılmış ve sonunda “yaşasın cumhuriyet” sesleri arasında, alkışlarla, cumhuriyet ilan edilmiştir.²⁰⁰

Sened-i İttifak ile başlayan demokratikleşme hareketleri, cumhuriyetin ilanına kadar pozitif yönde gelişme göstermiş ve cumhuriyetin ilanı dönüm noktası teşkil etmiştir. Kişi hakimiyetinden, hukuk sistemi ve devlet anlayışına geçilerek ulus-devlet oluşturulmuş, Osmanlı Devleti’nden tam bir kopuş gerçekleştirilmiştir.

¹⁹⁸ Cumhuriyet bir devlet biçimidir. Dar veya geniş olarak iki anlamı vardır. Dar anlamıyla cumhuriyet, devletin en üst düzeydeki yöneticilerinin, özellikle devlet başkanının seçimle belirli bir süre için iş başına getirilmesidir. Geniş anlamıyla cumhuriyette ise seçim olgusu üzerinde durulur ve devletin üst yöneticilerini saptamak için yapılan seçimin ulusal iradeyi yansıtması gereği belirtilir. Geniş anlamda cumhuriyet bir bakıma demokrasiyle eşdeğerde olmaktadır.

¹⁹⁹ Muhittin Gül, a.g.e., s. 238.

²⁰⁰ “...Nutuk”, http://www.ataturk.net/nutuk/bolum16/?sayfa=bolum16_07, 12.01.2005.

BEŞİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ DEMOKRASİ TARİHİ

5.1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Dönemi (1923-1950)

27 yıl süren Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı döneminde rejimin adının (cumhuriyet) kesinlik kazanmasının ardından, çağdaşlaşma ve ulus-devlet olma yolunda cumhuriyetin ilanından önce görülmeye başlanan yenilik ve değişiklikler bu dönemde artarak devam etmiş ve dönemin sonlarına doğru da demokratik çok partili hayata geçilmiştir.

5.1.1. Hilafetin kaldırılması

Hilafet sorunu, aslında bir rejim sorunuydu. Mustafa Kemal Paşa'nın çizdiği yolda ilerlemesini güçleştirici bir durum yaratıyordu. Saltanatın kaldırılmasından sonra, gerici ve tutucu çevreler tüm umutlarını halifeye bağlamışlardı. Cumhuriyete karşı olanlar halifenin kişiliğinde bir "devlet başkanı" görüyorlardı. Cumhuriyetin ilanından sonra cumhurbaşkanlığı makamı neredeyse ikinci plana itiliyordu.²⁰¹ Mustafa Kemal Paşa, hilafet sorununu tamamen ortadan kaldırabilmek için 1924 yılı başlarında bir dizi girişimde bulunmuş, İstanbul basınının, Darülfünun'da (İstanbul Üniversitesi) görevli aydınların, milli mücadelenin önder kadrosunu oluşturan yakın çalışma arkadaşlarının ve diğer ordu kumandanlarının, kendi düşünceleri doğrultusunda tutum almalarını sağlamaya çalışmıştır. Hilafet sorunu, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 1924 yılı bütçe görüşmeleri sırasında bir kez daha gündeme gelmiş, sorun daha sonra Halk Fırkası Meclis Grubu'nda da ele alındıktan sonra bir kez daha Türkiye Büyük Millet meclisi gündemine alınmıştır. Bu kez hilafetin kaldırılması talep edilmekteydi.²⁰² TBMM, 3 Mart 1924'te çıkardığı bir yasayla hilafeti kaldırmış ve Osmanlı hanedanının bütün üyelerinin yurt dışına çıkarılmasını kararlaştırmıştır. Ayrıca laik ve çağdaş bir toplum yaratılmasında önemli bir gelişme olan Tevhid-i Tedrisat Kanunu (öğretimin birleştirilmesi) da kabul edilmiştir.

5.1.2. 1924 Anayasası

20 Ocak 1921 tarihli Anayasa (Teşkilatı Esasiye Kanunu) olağanüstü devrin, olağanüstü şartları içinde çıkarılmış dinamik bir dönemin anayasası idi. Daha sonra,

²⁰¹ Ahmet Mumcu, (1993). a.g.e., s. 181-182.

²⁰² Cemil Koçak, (2002). *Siyasal Tarih (1923-1950)*, Ed. Sina Akşin, a.g.e., s. 136.

şartlar değişmiş, Cumhuriyet ilan edilmiş, Türk devrimi aksiyon evresinden yeniden düzenleme, reformlar evresine yönelmişti. Yeni Türkiye'nin yeni bir anayasaya ihtiyacı vardı. TBMM'de yapılan çalışmalar ve müzakereler sonunda, 20 Nisan 1924'te 105 maddeden oluşan yeni anayasa kabul edilmiştir.²⁰³ Birinci maddede “Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir.” ifadesi, ikinci maddede, “Türk Devletinin dini, din-i İslam, dili Türkçe, makarrı (başkenti) Ankara şehridir”²⁰⁴ ifadesi yer almıştır. 1924 Anayasası'nda yürütme görevini hükümete bırakarak 1921 Anayasası'ndan ayrılmaktadır. 20 Nisan 1924'te kabul edilen yeni devletin ikinci anayasası, milli mücadelenin kazanılmasından ve cumhuriyetin ilanından sonra, demokrasi ilkesine değer veren bir anayasa olarak düzenlenmiştir. 1924 Anayasası, dayandığı ilkeler bakımından, 1789 Fransız Devrimi'nden itibaren gelişen ferdiyetçi ve hürriyetçi hukuki ve siyasi ideolojiyi temsil etmekte ve aynı zamanda siyasi fikir akımlarının tarihi gelişmesinden de faydalanmaktadır. Bu Anayasa hazırlanırken, 1921 tarihli Anayasanın dayandığı temel esaslardan esinlenilmiştir. Milli egemenlik, tek meclis ve kuvvetler birliği ve meclisin üstünlüğü prensipleri, 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu'ndan alınmış ve geliştirilmiştir. 1924 Anayasası, egemenliğin yalnızca millete ait olduğu ve ancak TBMM tarafından kullanılacağı esasına uygun olarak hazırlanmıştır. Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olması, ona bir diğer ilahi veya beşeri otorite ve makamın ortak olamayacağını kabul etmek demektir. Bu ilkeyle egemenliğin milli niteliği 1924 Anayasası'nda daha belirli bir şekilde ortaya çıkmıştır. Kayıtsız ve şartsız millet egemenliği düşüncesinden hareket eden Anayasa'nın siyasal sistemi, böylece devlet içinde Büyük Millet Meclisi tarafından temsil olunan; tek kuvvet, tek meclis ilkesine dayanmaktadır. 1924 Anayasası meclis hükümeti ile parlamenter hükümet sistemi arasında bir köprü görevi görmüştür. 1924 Anayasası, 1921 Anayasası'ndan daha yumuşak bir kuvvetler ayırımına yer vermiştir.

²⁰³ Anayasanın tam metni için bkz: Kemal Gözler, (1999). a.g.e., s. 73-79 veya <http://www.anayasa.gen.tr/1924tek.htm>, 13.01.2005.

²⁰⁴ 10 Nisan 1928'de anayasada yapılan değişiklikle bu madde “Türk Devleti'nin resmi dili Türkçe'dir; makarrı Ankara şehridir” haline getirilmiş, bu değişikliğin bir uzantısı olarak 16. maddede milletvekillerinin, 38. maddede de cumhurbaşkanının ant sırasında söylediği “vallahî” sözcüğü “namusum üzerine söz veririm” şeklinde değiştirilmiştir. Ayrıca 16. maddede TBMM'nin görevleri arasında sayılan “ahkam-ı şeriyenin tenfizi” (şeri hükümlerin uygulanması) satırı da anayasadan çıkarılmıştır. 5 Şubat 1937'de ise 2. maddeye “Türkiye Devleti Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılapçı'dır” ifadesi eklenmiş ve böylece altı ok anayasaya girmiştir. Aynı tarihte, “hiçbir kimse mensup olduğu din, mezhep, tarikat ve felsefi içtihadından dolayı muaheze edilemez” biçimindeki anayasanın 75. maddesinden “tarikat” ibaresi kaldırılmıştır.

Milli egemenlik ve meclisin üstünlüğü sistemini geliştirmiş, Anayasa alanını daha geniş ve yaygın bir şekilde düzenlemiş, kamu özgürlüklerine geniş yer vermiştir.²⁰⁵

5.1.3. Terakkiperver cumhuriyet fırkası'nın kurulması

Muhalefet çabaları meclisin ilk açıldığı günlerden itibaren varolmuş ve zaman zaman da etkili olmuştur. Özellikle Meclis'te "İkinci Grup" muhalefetine varlığı ve Halk Fırkası'nın kurulmasından sonraki muhalefete varlığı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kökenlerini, cumhuriyetin ilanından sonra Halk Fırkası içinde doğan görüş ayrılıklarına kadar götürmek mümkündür. Cumhuriyet'in bir grup önde gelen partinin Ankara'da bulunmadığı bir sırada ilan edilmesi bazı tepkilere yol açmıştı. Rauf Bey'in liderliğinde bu grup, cumhuriyet'in ilanını, Atatürk'ün gittikçe artan iktidarının daha da güçlenmesine yönelik bir hareket olarak görüyorlardı. Yine halifeliğin kaldırılmasına, Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşlarından Rauf Bey, Adnan Bey (Adıvar), Refet Bey, Ali Fuat Paşa, Kazım Karabekir²⁰⁶ ve Cafer Tayyar Paşa'lar olumsuz tepki göstermişlerdi. Bu muhalefet, 17 Kasım 1924'te Ankara'da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın yani yeni bir partinin doğmasına sebep olmuştur. Fırkanın başkanı General Kazım Karabekir, ikinci başkanı Rauf Orbay ve genel sekreteri de Ali Fuat Cebesoy'du. Liberalizm, hürriyetlere, dinsel düşünce ve inançlara saygı, idari yönden, yerinden yönetimin gerçekleşmesine çalışılması, parti programının esasları arasında yer almaktadır.²⁰⁷ Cumhuriyet döneminin bu ilk muhalefet partisini kuran kadroların tamamı Birinci Meclis döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çalışma arkadaşlarıydı ve hemen hemen tamamı, o dönemde Birinci Grup içerisinde etkin rol oynamışlardı. Yeni parti halktan geniş bir destek gördüğü gibi, üyelerinin büyük bir kısmı 1923 seçimleriyle meclis dışında kalan İkinci Grup'un da desteğini kazanmıştı. İkinci Grup'un meclis dışında kalmış olan bütün önde gelen isimleri Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına girmişlerdir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası gibi devrimci bir niteliğe sahip değildir. Parti, devrimlerin evrimci bir çizgide ve kendiliğinden gelişmesi gerektiğini savunmuş, cumhuriyete karşı tavır almıştır. Partinin dini

²⁰⁵ "...20 Nisan 1924 Anayasası", <http://www.ataturk.net/cumhuriyet/?sayfa=hdanayasa>, 13.01.2005.

²⁰⁶ Askerlerin aynı zamanda politikayla uğraşmaları sorun yaratmıştır. O nedenle ikisinden birini tercih etmeleri istenmiştir. Çünkü Türk Silahlı Kuvvetleri'nin politika dışında tutulması gerekiyordu. Bunun üzerine Refet, Kazım ve Ali Fuat paşalar ordudan istifa edip siyasi hayatı seçmişlerdir.

²⁰⁷ Muhittin Gül, a.g.e., s. 295.

inançlara saygılı olduğu ilkesi, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın dini inançlara saygılı olmadığı gibi bir anlayışın ortaya çıkmasına yol açmış ve devrimlerden zarar görenlerin ve eski teokratik yapının devam etmesini isteyenlerin bir araya gelerek örgütlendikleri bir partiye dönüşmüştür. Parti, Şeyh Sait İsyanının çıkmasına neden olduğu gerekçesiyle 5 Haziran 1925'te Takrir-i Sükun Kanunu gereğince kapatılmış, parti ileri gelenleri İstiklal Mahkemelerince yargılanmışlar, suçlu görülenler cezalandırılmıştır.²⁰⁸ Böylece ilk çok partili rejim denemesi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

5.1.4. Şeyh Sait isyanı ve takrir-i sükun kanunu

Olay, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni tehdit eden, inkılaplara karşı olan bir isyandır. Bükreş'te toplanan Hilafet Kongresinde Vahdettin taraftarları Türkiye'de suikastler düzenleyerek ve isyan çıkararak karşı ihtilale teşebbüs kararı almışlardı. Karşı ihtilali hazırlamakla görevli ihtilal komitesi, ülke içinde gizli beyannameler dağıtıyor, gezici hocalar ve seyyar satıcılar eliyle inkılap hamlelerini kötülüyor, hilafet lehine telkinde bulunuyordu. Hilafet komitesi, Şeyh Sait'le anlaşarak ihtilal hazırlığı yapmıştı. Musul konusunda Türkiye ile ihtilaf halindeki İngilizlerin desteğini alan Şeyh Sait, 13 Şubat 1925'te Ergani ilçesine bağlı Eğil bucağının Piran köyünde isyanı başlatmıştır. Önce Genç ilinin merkezi Darhani'yi ele geçirmiş, bir alayı geri çekilmeye mecbur ettikten ve bir süvari alayını da pusuya düşürdüktan sonra, Elazığ'ı almıştır. Daha sonra asiler, Diyarbakır'a yürüyerek şehri ele geçirmek istemişlerdir.²⁰⁹ Olayın başlangıcında, Ali Fethi Okyar Hükümeti isyanı bölgesel ve çabuk bastırılacak bir olay olarak değerlendirmiştir. Ancak isyan süratle yayılmış; Diyarbakır, Elazığ ve Genç vilayetlerini içine alarak genişlemeye başlamıştır. Şeyh Sait'in adamları artık ordu birliklerini bile dağıtabilecek bir güce erişmişti. Olağan tedbirlerle bu ayaklanma bastırılmayacaktı. Şubat sonunda işlerin böyle görünüm alması Fethi Bey'i yıpratmış ve 2 Mart'ta görevi bırakmaya zorlanmış, yerine İsmet Paşa getirilmiş ve 4 Mart 1925'te Takrir-i Sükun Kanunu çıkarılmıştır. Bu yasa "özgürlüklerin sınırını kanun çizer" şeklindeki anayasa hükmüne dayanarak çıkarılmıştı. Böylece "dirliği-düzeni, huzuru sağlama yasası" olarak adlandırılabilir bu kanun ile hükümete geniş yetkiler verilmiştir. Gericilik hareketleri, ayaklanma, ülkenin toplumsal düzenini ve güvenliğini bozma yolundaki

²⁰⁸ Cemil Koçak, (2002). *Siyasal Tarih (1923-1950)*, Ed. Sina Akşin, a.g.e., s. 142-143.

²⁰⁹ "...Şeyh Sait Ayaklanması", <http://www.ataturk.net/cumhuriyet/?sayfa=ooseyhsait>, 13.01.2005.

bütün örgütler, kuruluşlar, basın organları hükümet tarafından yasaklanabilecekti. 7 Mart'ta Diyarbakır önlerine gelen isyancılar püskürtülmüş, 15 Nisan'da ayaklanma tümüyle bastırılmıştır. Şeyh Sait ve bütün elebaşları İstiklal Mahkemesi'nde yargılanıp idam edilmişlerdir. İsyanla ilgisi olduğu gerekçesiyle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmış ve çok partili hayatın genç Türkiye Cumhuriyeti için henüz erken olduğu kanaati yerleşmiştir.²¹⁰

Takrir-i Sükun Kanunu, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Şeyh Sait isyanının yarattığı tehlikelerin ve olağanüstü şartların ortaya koyduğu engelleri önlemek amacıyla, 4 Mart 1925 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Önce iki yıl için çıkarılan Kanun, iki yıl daha uzatıldıktan sonra, 4 Mart 1929'da yürürlükten kaldırılmıştır. Bu kanuna dayanarak "Tevhid-i Efkar", "Son Telgraf", "İstiklal", "Sebilürreşat", "Aydınlık", "Orak-Çekiç", "Presse du Soir", "Sadayihak" "Sayha", "İstikbal" ve "Kahkaha" gazete ve dergileri kapatılmıştır. Erzurum milletvekili Rüştü Paşa, TBMM'deki konuşmasında yolsuzlukların ve kötülüklerin yazılması gerektiğini belirterek, hükümetin, hoşuna gitmeyen yayın organlarını kapatmasını eleştirmiştir. Başbakan İsmet Paşa ise, TBMM kanunlarına karşı gelen herkesin cezalandırılması gerektiğini savunmuştur.²¹¹ Takrir-i Sükun Kanunu'nun çıkarılması ile ilgili Atatürk'ün Nutuk'ta yaptığı açıklama ise şöyledir: "*Takrir-i Sükun Kanunu'nun ve İstiklal Mahkemelerini istibdat vasıtası olarak kullanacağımız fikrini ortaya atanlar ve bu fikri aşılamağa çalışanlar oldu. Biz, olağanüstü sayılan ve fakat kanuni olan tedbirleri, hiçbir vakit ve hiçbir suretle, kanunun üstüne çıkmak için, vasıta olarak kullanmadık, aksine memlekette düzen ve güvenlik kurmak için uyguladık; devletin hayat ve bağımsızlığını temin için kullandık. Biz o tedbirleri milletin medeni ve sosyal gelişmesinde istifadeli kıldık. Bu sebeple, biz her vasıttan, yalnız ve ancak, bir görüşten istifade ederiz. O görüş şudur: Türk Milletini, medeni dünyada layık olduğu yere yükseltmek ve Türk Cumhuriyetini sarsılmaz temelleri üzerinde, her gün, daha ziyade kuvvetlendirmek ve bunun için de istibdat fikrini öldürmek.*"²¹²

²¹⁰ Ahmet Mumcu, (1993). a.g.e., s. 192-193.

²¹¹ Tevfik Çavdar, (1999). Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950, Ankara: İmge Kitabevi, s. 280-281.

²¹² "...Takrir-i Sükun Kanunu", <http://www.ataturk.net/cumhuriyet/?sayfa=ootahrir>, 14.01.2005.

5.1.5. Atatürk'e suikast girişimi

Atatürk'e karşı öteden beri kişisel amaçları, çekememezlikleri bulunan, yapılan ve yapılacaklara karşı tavır alan muhalifler vardı. Zaman zaman kendini gösteren bu yöndeki hareketlerin her birini Atatürk aşmayı başarmıştı. Bu kişiler Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasını kendi amaçlarına ulaşmak açısından büyük bir memnuniyetle karşılamışlar fakat parti cumhuriyet ve yenilikler için büyük bir tehlike haline gelip Takrir-i Sükun Kanunu'na dayanılarak kapatılınca son umutları da yok olmuştu. Aralarında Atatürk'e karşı olan eski milletvekillerinden Ziya Hurşit, Çopur Hilmi, Laz İsmail, Giritli Şevki ve Gürcü Yusuf'un bulunduğu bir grup Atatürk'e suikast planlamışlardır. Atatürk 7 Mayıs 1926'da çok geniş bir yurt gezisine çıkacak ve 15 Haziran'da İzmir'e gelecekti. Mustafa Kemal Paşa'nın geçeceği yolları bilen suikastçiler planlarını İzmir'de gerçekleştirmeye karar verdiler. Uygun bir yer seçerek orada bekleyecekler, emellerini gerçekleştirdikten sonra bir deniz motoruyla Sakız Adası'na sığınacaklardı. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın gezi programında bir günlük gecikme olması, canileri kaçırarak olan motorun kaptanının durumu yetkililere bildirmesine ve güvenlik güçleri tarafından suikastçilerin yakalanmasına sebep olmuştur. Yakalanan suikastçiler İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmış ve hak ettikleri cezaya çarptırılmışlardır.²¹³

İzmir suikasti davası ve İstiklal Mahkemeleri kanalıyla mecliste Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan arta kalan milletvekili grubuyla meclis dışından ve içinde toparlanmaya çalışan eski ittihatçı siyasal kadrolar tasfiye edilmişlerdir. Bu arada milli mücadelenin önder kadrosu içindeki parçalanma da son aşamasına erişmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın yanında kalan grup diğer grubu yargılama noktasına gelmişti. Davanın sonunda Mustafa Kemal Paşa'nın iktidarına karşı son muhalefet de siyaset sahnesinden tamamen silinmiştir.²¹⁴

5.1.6. Serbest cumhuriyet fırkası

1925'ten 1930 sonbaharı arasında birçok reform yapılmıştır.²¹⁵ Atatürk devrimleri olarak bilinen bu reformlar, yığınlarla istenilen ölçüde iletişim sağlanamadığı için toplumda sıkıntılar yaratmıştır. Toplumun, kökleri tarihin

²¹³ Hulusi Turgut, (der.) (2005). Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 441-442.

²¹⁴ Cemil Koçak, (2002). *Siyasal Tarih (1923-1950)*, Ed. Sina Akşin, a.g.e., s. 145.

²¹⁵ Şapka Kanunu, tekkeler ile zaviyelerin ve türbelerin kapatılması, miladi takvimin kullanılmaya başlanması, Türk Medeni Kanunu'nun kabul edilmesi, anayasadan laikliğe aykırı hükümlerin çıkarılması, Yeni Türk harflerinin kabul edilmesi yapılan reformlar arasında sayılabilir.

derinliklerinde olan tutucu karakterinin, bu biçimsel ama hızlı olan değişimleri özümseyecek yapıda olmaması, ekonomide arzulanan, en azından vaat edilen gelişme ve refahın sağlanamaması,²¹⁶ yığınların muhalefetini -her ne kadar hükümet bunun açığa çıkmasını engellediyse de- kendiliğinden oluşturmuştur. Mustafa Kemal, muhalefetin bir şekilde bir yerde patlak vermesinden korkuyor, cumhuriyetin ve onun ayrılmaz parçası haline gelen inkılapların korunması gerektiğini düşünüyordu. Gündümlü muhalefet diye nitelenen Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması, bu koşulların zorunlu bir sonucudur. Çünkü böyle yapay bir nefes alma noktasının yaratılmaması durumunda, toplumsal muhalefetin beklenmeyen bir biçimde patlaması söz konusu olabilirdi.²¹⁷

Takrir-i Sükun Kanunu öncesinde Başvekillik görevinden ayrılmak zorunda kalmış olan Fethi Bey, 1930 yılının Ağustos ayında Paris büyükelçiliği görevinden izinli olarak yurda döndüğünde, Mustafa Kemal Paşa'nın talep ve talimatı üzerine bir muhalefet partisi kurmak üzere girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Girişimin basın aracılığı ile kamuoyuna da duyurulması uygun bulunmuş olmalı ki, önce Fethi Bey yeni bir parti kurulması yolundaki arzu ve düşüncesini basında yayımlanan bir mektupla Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiş ve daha sonra da bu arzunun kabul edildiğine ilişkin Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı mektubu yine basında yayımlanmıştır. Basında bu mektuplaşmaların yayımlanmasından hemen sonra, Serbest Cumhuriyet Fırkası 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulmuştur. Partinin kurucuları arasında Tahsin (Uzer) Bey, Mehmet Emin (Yurdakul) Bey, Nakiyettin (Yücekök) Bey, Süreyya (İlmen) Paşa ile Ahmet (Ağaoğlu) Bey de vardı. Partinin genel Başkanlığına Fethi Bey getirilmiştir. Genel sekreter ise Nuri (Conker) Bey olmuştur.²¹⁸

Liberalizmi savunan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın programı 11 maddeden oluşuyordu. Programın ilk maddesi, firkanın cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik esasına bağlı kalacağını açıklıyordu. Ayrıca anayasada belirtilen hakların herkes için eşit olarak hayata geçirileceği belirtilmekteydi. İkinci maddede vergi konusu ele alınıyor ve vergilerin halkın iktisadi girişim gücünü ve gelişmesini aşmaması görüşü

²¹⁶ Bunda, bütün dünyayı etkileyen 1929 Ekonomik Buhranı'nın Türkiye'yi de etkilemesinin payı büyüktür.

²¹⁷ Tefik Çavdar, (1999). a.g.e., s. 297.

²¹⁸ Cemil Koçak, (2002). *Siyasal Tarih (1923-1950)*, Ed. Sina Akşin, a.g.e., s. 147-148., Çetin Yetkin, (1997). Serbest Cumhuriyet Fırkası, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, s. 37-43.

savunulmaktaydı. Ülkenin kalkınmasında yabancı sermayeye gerek olacağı belirtilmiş, ekonomik anlayışta ve girişimlerde liberalizmin benimseneceği ve ferdi girişimlerin destekleneceği açıklanmıştır.²¹⁹ Parti, inkılap ilkelerine aykırı bir tutum içerisinde olmamasına rağmen inkılabı karşı olanlar 1925 yılından beri bekledikleri fırsatı yakaladıklarını düşünerek partiye girmeye başlamışlardır. Fethi Bey ve yakın çevresi içtenlikle inkılabı bağlı olduklarını onun ilkelerinden hiçbir ödün vermeyeceklerini söylerken, aynı partinin diğer mensupları tam tersi davranışlarda bulunmuşlardır. 5 Eylül 1930'da Fethi Bey'in İzmir'e gelmesi vesilesiyle yapılan gösterilerde inkılapçılara karşı son derece çirkin gösterilerde bulunulmuş, bu tür olayların sürüp gitmesi üzerine de yurttaşların henüz demokrasinin gerektirdiği olgunluğa erişemediklerini, bilinçsizce davranışlarla 1925 yılını geri getiren bir ortam yarattıklarını anlayan Fethi Bey, 17 Kasım 1930'da partisini dağıtmak zorunda kalmıştır.²²⁰ Fırka, batı illerinde büyük ilgi görmüş, özellikle belediye seçimlerinde gösterdiği başarı Halk Fırkalıları telaşa düşürmüştür. Faaliyeti süresince en büyük baskıyı idare amirlerinden görmüş ve en çok bu baskıdan şikayet etmiştir. nitekim Serbest Fırka kapandıktan sonra bürokratik baskı artmış ve demokratik hak ve hürriyetler tamamen ortadan kalkmıştır.²²¹ Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunda izlenen yol siyasal partilerin kuruluşlarında genelde izlenen yoldan farklı olmuştur. Bu parti belirli görüşteki kişi, kuruluş ya da örgütlerin kendiliğinden bir araya gelerek bir siyasal parti kurmaya karar vermeleri sonucu varlık kazanmış değildi yukarıda belirtildiği gibi ikinci bir partinin kurulması Gazi Mustafa Kemal tarafından düşünülüp kararlaştırılmış ve bu kararı uygulamakla da Fethi Bey görevlendirilmişti. Kaldı ki, partinin öteki kurucularını ve bazı mebuslarını da Gazi bizzat kendisi seçmiştir.²²²

Bu yıllarda üç tane daha parti kurma girişimi görülmüş ama bir varlık göstermeden kapanmışlardır. 29 Eylül 1930'da Adana'da kurulan Ahali Cumhuriyet Fırkası, 21 Aralık 1930'da Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılmıştır. Türkiye Cumhuriyetçi Amele ve İşçi Partisi, Eylül 1930'da Edirne'de kurulmuş, komünist eğilimli kabul edildiğinden faaliyetine izin verilmemiştir. Laik Cumhuriyetçi İşçi ve

²¹⁹ Muhittin Gül, a.g.e., s. 301-302.

²²⁰ Ahmet Mumcu, (1992). Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi-II, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, s. 69.

²²¹ Taner Timur, (1994). Türk Devrimi ve Sonrası, Ankara: İmge Kitabevi, s. 164.

²²² Çetin Yetkin, a.g.e., s. 48.

Çiftçi Fırkası, Haziran 1931’de İstanbul’da kurulmak istenmişse de izin verilmemiştir.²²³

5.1.7. Menemen olayı

23 Aralık 1930’da Menemen’de, Serbest Fırka’nın ardından oluşan muhalefet ortamında kendini mehdi ilan eden Derviş Mehmet müridleriyle beraber “din elden gidiyor” sloganıyla ayaklanma çıkarmıştır. Sabah namazından sonra, Ankara hükümetini devireceğini II. Abdülhamit’in oğlu Selim’i halifelğe getireceğini belirterek cemaati örgütlemiş, yeşil bayrak ve tekbir sesleriyle hükümet meydanına yürümüştür. Olayın büyüdüğünü gören Jandarma Alay Kumandanı, öğretmen asteğmen Mustafa Fehmi Kubilay’la bir takım eri kalabalığı dağıtmaları için Hükümet Konağı’na göndermiştir. İsyancılar, Derviş Mehmet’ten teslim olmasını isteyen Kubilay’ı yaralamışlar ardından başını kesip Menemen’i dolaştırmaya başlamışlardır. Daha sonra gelen askeri birlikler ayaklanmayı bastırmış, Bakanlar Kurulu bölgede sıkıyönetim ilan etmiştir.²²⁴ Bu olay cumhuriyetin ve inkılapların karşısındaki tehlikenin henüz geçmediğini gösterdiğinden devlet yöneticilerini daha dikkatli olmaya özendirmiştir. Gençlik ve halk ile inkılapçı kadro arasında daha sağlam bir bağ kurulmuş, inkılabın özellikleri hakkında daha yaygın, yığınlara dönük ve oldukça başarılı eğitici etkinliklerde bulunulmuştur. Ayrıca tek parti yönetiminin bazı eksiklikleri ve hataları, Serbest Fırka olayının da etkisiyle elden geldiğince giderilmeye çalışılmıştır. Öte yandan uzun bir süre başka tür bir yönetim düşünülemediği konusundaki görüşler yoğunluk kazanmıştır.²²⁵

5.1.8. Devrimi benimsetme çabaları

Özellikle Takrir-i Sükun döneminde baskı altına alınıp sindirilen muhalefet, Serbest Fırka’yla birlikte hareket imkanı bulmuş ve yapılan inkılaplara tepkiler artmıştı. Bu muhalefeti önlemek, yapılan inkılapları halka benimsetmek amacıyla bazı çalışmalar yapılmıştır. “Kadro Dergisi” ve “Halkevleri” bunların başında gelmektedir.

5.1.8.1. Kadro dergisi

Kadro dergisi, 1929 Ekonomik Buhranı’nın dünyayı sarstığı, liberal ekonomiye ait tüm değerlerin anlamsızlaştığı, faşizm ve komünizm dışında bir yol arama çabalarının gündeme geldiği bir dönemde ortaya çıkmıştır. İlk sayısı 1932’nin

²²³ Muhittin Gül, a.g.e., s. 303.

²²⁴ Tefvik Çavdar, (1999). a.g.e., s. 302-303.

²²⁵ Ahmet Mumcu, (1992). a.g.e., s. 70.

Ocak ayında çıkan derginin yayıncıları Şevket Süreyya Aydemir, İsmail Hüsrev Tökin, Burhan Asaf Belge, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve M. Şevki Yazman'dır. İlk sayıda, Türkiye'nin bir inkılap içinde olduğu, inkılabın irade ve menfaatinin inkılabı duyan ve yürüten şuurlu bir öncü grubun iradesinde temsil olduğunu, inkılabın derinleşmesinin, inkılap ahlak ve disiplinin, ileri kadronun dimağından, genç neslin, şehir halkının ve köylünün dimağına inmesi ve yerleşmesiyle mümkün olacağı ve Kadro'nun bunun için çıktığı belirtilmiştir. Aydın kadro Türk inkılabının ideolojisini kendi açısından derlemek, aydınlatmak ve terkip etmek çabasına girmiştir.²²⁶ Kadro, devletçiliğe önem vermiş, Türkiye'de özel sektörün zayıflığını vurgulayarak bu şartlar altında sermaye birikiminin özel sektör tarafından sağlanmasının zor olduğunu, zaten Avrupa'daki sermaye birikimi sürecinde de asıl sömürgelerden gelen artı değerın kapitalist sermaye birikiminin ana unsuru olduğunu, halbuki Türkiye'nin böyle bir birikim olmadığını vurgulamıştır. Kadrocular kapitalist sermaye birikimine sınıflar arası eşitsizlikleri meydana çıkaracağı için karşı çıkmışlardır. Türk Devriminin öncelikli hedefinin kapitalizme özgün sınıf çatışmalarının ortaya çıkmasını önleyici kapitalist olmayan bir gelişme stratejisini üretmek olmalıdır. Kadroya göre, öncelikle devlet, mümkün olan bütün kaynakları harekete geçirmeli, devlet yatırımlardan doğan artı değeri elinde tutmalı, krediyi başkası değil kendisi kullanmalı, özel sektörün elde ettiği karların önemli bir kısmını vergi yoluyla devlete aktararak devlet yatırımlarını finanse etmek için kullanılmalıdır.²²⁷ Dergi, Ekim 1934'te çıkan Aralık-Ocak (1934-1935) tarihli 35-36 sayılı nüshasıyla yayın hayatına son vermiştir. Demokratikleşme yönünde ciddi bir katkıda bulunmamış aksine merkezi otoritesi yüksek rejimlere öykünmüştür.²²⁸

5.1.8.2. Halkevleri

Halkevlerinin ilki, 19 Şubat 1932'de Ankara'da kurulmuştur. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında toplanan III. Kurultayı'nda, Türk Ocakları'nın²²⁹ işlevini tamamladığı için kapatılarak yerine, Halkevlerinin açılması kararlaştırılmıştır. Halkevlerinin başlıca amaçları; Türk milletini yeni

²²⁶ Tefik Çavdar, (1999). a.g.e., s. 307-308.

²²⁷ Taner Timur, a.g.e., s. 165-166.

²²⁸ Tefik Çavdar, (1999). a.g.e., s. 310.

²²⁹ 1911'de kurulan, Kurtuluş savaşı sırasında çalışmaları askıya alınan, 1922'de milli mücadelenin kazanılmasıyla yeniden canlanıp Mustafa Kemal'in de desteğiyle yeni şubeler açan Türk Ocakları, cumhuriyetin ilanından sonra inkılapların destekçisi ve yayıcısı olmuştur. 1927 yılında yapılan Türk Ocakları Kurultayı'nda Türk Ocağı Yasası'nda değişiklik yapılarak ocak, Cumhuriyet Halk Fırkası ile ilişkilendirilmiştir.

ülküler etrafında toplamak, halk arasında kültür ve düşünce birliğini sağlamak, Atatürk devrimlerinin benimsenmesini gerçekleştirmek, cumhuriyetin kültür atılımını yapmak, kır-kent ve köylü-aydın ikiliğini ortadan kaldırmak olarak özetlenebilir. 1931-1952 yılları arasında 478 Halkevi (biri Londra'da) 4322 Halkodası açılmıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın desteğinde örgütlenen halkevlerinin çalışmaları, dil-edebiyat, güzel sanatlar, temsil, spor, sosyal yardım, halk dersaneleri ve kursları, kütüphane ve yayın, köycülük, tarih ve müze olmak üzere dokuz şube halinde düzenlenmiştir.²³⁰

5.1.9. Bursa olayı

Atatürk, ezan ve kameti güzel bir üslupla, anlamlarını hiç bozmadan Türkçe'ye çevirtmişti. Ağustos 1932'den itibaren Türkler namaz çağrısının anlamını bilerek ibadete gitmeye başlamışlardı. Namaz çağrılarının Türkçe okunmaya başlaması, bazı gericilerin yine tepkisine yol açmış, 1 Şubat 1933'de Bursa'da, Ulu Camii'de namazdan çıkan halkı kışkırtarak Hükümet Konağı önünde gösteri yapmışlardır. Onlara göre ezanın Türkçe okunması dinsizlikti. Olay büyük boyutlara ulaşmamış, halk göstericilere katılmamıştır. Güvenlik güçleri hemen sorumluları yakalamıştır.²³¹ Bursa'daki bu olay gericilerin güçlerini günden güne yitirdiklerini göstermektedir.

5.1.10. Wagon-Lits (yataklı vagonlar) mitingi

Türkiye'de yataklı vagon tekeli devletle yaptığı sözleşmeyle elinde tutan Wagon-Lits şirketinin yabancı uyruklu müdürünün Türk memurlarından birine Türkçe konuştuğu için hakaret etmesi, Türkçeyi aşağılaması ve sonunda memuru işten çıkarması kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştır. Kısa sürede örgütlenen gençler, şirketin idare binasının önünde toplanmaya başlamıştır. Bina önünde toplanan yığın -Türkiye'de Türkçe konuşulur- mealinde sloganlar atarak, ellerine geçirdikleri herşeyle binaya saldırmışlar, kepenkleri, camları kırmışlardır.²³² O günden sonra Türk olmayan ama Türkçe bilen vatandaşlarla, Türkiye'de sürekli yaşayan yabancılar kendilerine çeki-düzen vermişlerdir. Bu olay Türkçe konuşulmasına yönelik "Vatandaş Türkçe Konuş!" kampanyasının başlangıcını oluşturmuştur.²³³

²³⁰ "...Halkevleri", <http://www.ataturk.net/cumhuriyet/?sayfa=kdhalkvevleri>, 17.01.2005.

²³¹ Ahmet Mumcu, (1992). a.g.e., s. 71.

²³² Tefik Çavdar, (1999). a.g.e., 329.

²³³ Ahmet Mumcu, (1992). a.g.e., s. 72.

5.1.11. Razgrad mitingi

Bulgaristan'ın Razgrad kentinde 16 Nisan 1933 gecesini büyük bölümü öğrenci olan Bulgar gençleri Türk mezarlığına saldırmışlar, önce bekçi kulübesini yakmışlar, sonra mezar taşlarını kırmışlar, mezarları açıp tahrip etmişlerdir. Türklerin bu konudaki yakınmalarına Bulgar makamları ilgi göstermemiştir. Bu haberin duyulması Türkiye'de büyük infialin doğmasına sebep olmuştur. 20 Nisan 1933'de toplanan üniversite öğrencileri, heyecanlı bir gösteriden sonra İstanbul'daki Bulgar mezarlığına çelenkler, çiçekler koyup dağılmışlardır.²³⁴

Wagon-Lits ve Razgrad mitingleri ulusal bilincin gelişmeye başladığını gösteren iki önemli olaydır.

5.1.12. Atatürk'e II. suikast girişimi

Kurtuluş Savaşı yıllarında da isyan edip başarılı olamadığı için Yunanlılara sığınan Çerkez Ethem, Atatürk'e karşı suikast yapmak üzere yetiştirdiği beş kişiyi gizlice Suriye üzerinden Türkiye'ye sokmuştu. Ekim 1935'te suikasti yapacak kişilerden biri güvenlik kuvvetleri tarafından ele geçirilmiş, böylece olay öğrenilmiş ve daha başlangıçta önlenmiştir. Olay duyulunca ülke genelinde şiddetle kınanmıştır. İstanbul'da üniversite gençliği 21 Ekim 1935'te büyük bir kınama mitingi düzenlemiştir.²³⁵

5.1.13. Kadınlara siyasal hakların verilmesi

Kadının aile ve toplumda hakları 1926'da kabul edilen Medeni Kanun'la yasal güvenceye kavuşturulmuştu. Kadına verilen siyasal haklarda ilki, TBMM'de 1930'da çıkarılan Belediyeler Yasası'nın 23. ve 24. maddeleri ile belediyelerde seçme ve seçilme hakkıdır. Bunu 1933'te Köy Kanunu'nun değiştirilmesiyle muhtar ve ihtiyar heyetlerine seçilme hakkı takip etmiştir. Üçüncü ve en önemli gelişme ise 1934'te milletvekili seçme ve seçilme hakkının verilmesiyle gerçekleşmiştir. Bu gelişmeyi izleyen 1935 seçimlerinde 18 Türk kadını TBMM'ye milletvekili olarak girmiştir. Ama bundan sonra sayı sürekli düşmüştür²³⁶

5.1.14. Dersim isyanı

Dersim (Tunceli) bölgesi, Osmanlı tarihi boyunca çapulculuk, eşkıyalık ve ayaklanma olaylarının merkezi olmuştur. Bölgenin Alevi-Bektaşî inançlı Zaza grupları, çevre illerdeki sünni inançlı aşiretler ve şehir halkı ile devamlı anlaşmazlık

²³⁴ Ahmet Mumcu, (1992). a.g.e., s. 72.

²³⁵ Muhittin Gül, a.g.e., s. 305.

²³⁶ Muhittin Gül, a.g.e., s. 257-258.

halinde olmuşlardır. Devlet, Dersim yöresi halkını, seyyid, ağa, şeyh, reis gibi eski feodal otoritelerinden kurtarmak ve devleti bağlamak için bir dizi yenileştirme, ıslahat tedbirlerine başvurmak zorunda kalmıştır. 1936 yılının başında yürürlüğe giren 2884 sayılı Tunceli Vilayeti Kanunu önemli bir örnektir. Bu kanuna göre; Tunceli iline korgeneral rütbesinde bir vali-komutan atanacaktı. Bu kişi aynı zamanda yeni oluşacak Dördüncü Umumi Müfettişlik görevini de yürütecekti. Vali-komutan bakanların sahip olduğu tüm yetkilere sahip olacak, gerekli görürse ilçe ve nahiyelerin sınırlarını değiştirecek, ihtiyaç duyduğu yerlerde belediye başkanlığı görevlerini kaymakam ve bucak müdürlerine devredecek veya bu görevlere muvazzaf subayları getirecek, gerekli gördüğü kişileri il dışına çıkarabilecekti. Kanunla getirilen yeni yargılama usulü, sanıklara temyiz yolunu kapatıyor ve cezaların infazında vali-komutanı yetkili kılıyordu. Kanun hükümleri “makabline şamil”di, yani kanun çıkmadan önce işlenen suçlar için de uygulanabilecekti. Bu kanundan rahatsız olan ayrıca bölgede yatırımlar başlayınca, asayiş sağlanmaya başlayınca, menfaatleri bozulan bölgedeki aşiret reisleri, isyan çıkarmak için fırsat kollamaya başlamışlardır. Seyyid Rıza'nın liderliğinde karakol basma olayları ile başlayan isyan hareketleri gitgide gelişmiş, 1937 yılında başlayan isyanlar, 16 Eylül 1938'de tamamen bastırılmıştır.²³⁷

4.1.15. Başbakanın değişmesi

Cumhuriyetin ilk başbakanı İsmet İnönü, cumhuriyetin ilanından itibaren, 21 Kasım 1924 – 2 Mart 1925 tarihleri arasında Fethi Okyar'ın başbakanlık dönemi dışında 25 Ekim 1937 tarihine kadar başbakanlık yapmış, her hükümet değişikliği sırasında cumhurbaşkanınca bu göreve getirilmiştir. 1937 yılında Atatürk ile İsmet İnönü arasında bazı önemli anlaşmazlıklar çıkmıştır.²³⁸ Atatürk ile İnönü arasındaki anlaşmazlığa sebep olan konulardan ilki cumhurbaşkanı Atatürk'ün İnönü'nün başkanlığındaki hükümete sürekli olarak dışarıdan müdahale eğiliminde bulunmasıdır. Bu tür müdahale eğilimleri, Başbakan İnönü'ye sorulmaksızın bazı bakanların görevden alınmalarına kadar varıyordu ve İnönü'nün de bu tür müdahalelere karşı sert tepki gösterdiği bilinmekteydi. İkinci sorun, dış politika alanındaydı. Özellikle Hatay sorununun gündemde olduğu bu dönemde, Hatay'a

²³⁷ Abdulhaluk Çay, (1994). Her Yönüyle Kürt Dosyası, İstanbul: Turan Kültür Vakfı Yayını, s. 420-433.

²³⁸ Ahmet Mumcu, (1992). a.g.e., s. 75.

karşı izlenmesi gereken dış politika, Atatürk ile İnönü arasında önemli bir anlaşmazlık noktasıydı. Atatürk, kendine özgü sezgi gücü ile uluslararası ilişkiler ve politikayı değerlendirdiğinde Hatay'ın Türkiye topraklarına katabileceğine inanıyordu. Oysa bu konuda Atatürk göre daha ılımlı bir politika izlemekten yana olan İnönü, herhangi bir ileri adım atmaksızın sorunun görüşmeler yoluyla, gerekirse daha uzun bir sürede çözülmesinden yanaydı. Bu nedenle de Atatürk'ün hükümeti eleştirdiği biliniyordu. Üçüncü konu ise, ekonomik alanda izlenmesi gereken politikanın belirlenmesiydi. Bu alanda Atatürk ile İnönü arasında temel bir görüş farkı vardı ve bu alanda alınan her kararda ya da uygulanması düşünülen her projede, bu görüş farklılığı, kendini açığa vuruyor ve çok kez önemli bir çatışmaya neden oluyordu.²³⁹ Sonuçta bu anlaşmazlıkların da etkisiyle İsmet İnönü 25 Ekim 1937'de başbakanlıktan ayrılmış yerine uzun yıllar iktisat bakanlığı görevini yürüten Celal Bayar getirilmiştir.

5.1.16. İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesi

Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de ölümünün ardından, 11 Kasım 1938'de İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığına getirilmesiyle Türkiye'de yeni bir dönem başlamıştır. Atatürk'ün öldüğü sıralarda İsmet İnönü'nün başbakanlık görevinde bulunmaması ve bir anlamda uzağında kalmasına karşın, İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesi şaşırtıcı değildir. Çünkü 1937 yılında başbakanlıktan ayrılmasına karşın, aradan geçen sürede CHP içindeki gücünü ve ağırlığını korumuş, orduyla olan ilişkisini de devam ettirmiştir. Sayılan nedenlerle partiye egemen olan İsmet İnönü'nün, Atatürk'ten sonra oy birliğiyle cumhurbaşkanı seçilmesi doğal bir siyasi gelişmedir. Kaldı ki 26 Aralık 1938'de CHP'nin Olağanüstü Kongresi'nde Atatürk "ebedi şef" ilan edilirken İnönü değişmez genel başkanlığa seçilmiş, kendisine de "milli şef" unvanı verilmiştir. Böylelikle, o dönemde Avrupa'da hakim olan totaliter rejimlere benzeyecek bir biçimde yetkiler hem parti hem de devlet başkanı olan tek kişide, Milli Şef'te toplanmıştır.²⁴⁰

İsmet İnönü, cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra yeni kabineyi kurma görevini tekrar Celal Bayar'a vermiştir. Bayar da eski kabineden iki değişiklik yaparak cumhurbaşkanlığı konusunda İnönü'nün karşısında yer alan İçişleri Bakanı

²³⁹ Cemil Koçak, (2002). *Siyasal Tarih (1923-1950)*, Ed. Sina Akşin, a.g.e., s. 157.

²⁴⁰ Nihal Kara-İncioğlu, (1992). *Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları*, Tarih ve Demokrasi, (der.) Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği, İstanbul: Cem Yayınevi, s. 71.

Şükrü Kaya ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın yerine Refik Saydam (İçişleri) ve Rüştü Saraçoğlu'nu (Dışişleri) atamıştır. Şükrü Kaya ve Tevfik Rüştü Aras'ın bakanlıktan ayrılmak zorunda bırakılmaları ve üzerindeki baskıların arttırılması sonucu Celal Bayar da başbakanlıktan çekilmiş ve yerine 25 Ocak 1939'da Refik Saydam yeni hükümeti kurmuştur.²⁴¹

1939'un Mart ayında İstanbul Üniversitesi'ni ziyaret eden İsmet İnönü'nün burada yaptığı konuşma demokratikleşmenin müjdecisi olarak algılanmıştır. İnönü bu konuşmasında, parti kadrolarında kalmak kaydıyla sınırlı bir demokrasi ve hoşgörünün işaretlerini vermiştir. Ağır baskı döneminde yapılan bu yumuşamaya yönelik konuşma önemli olarak değerlendirilmiştir. İnönü, halkevleri ve parti örgütünü bir çeşit disiplinli siyaset eğitimi veren kurumlar olarak nitelemiş, halk idaresinin, milletin bünyesine ve arzusuna çok uygun olduğu fakat bunun anarşiye ve zora meydan vermemesi gerektiğini belirtmiştir.²⁴²

İnönü'nün iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra, 2 Eylül 1939'da Hitler Almanyası'nın Polonya'yı işgaliyle II. Dünya Savaşı başlamış ve Almanlar kısa sürede Avrupa'ya yayılmışlardır. Savaş doğal olarak Türkiye'yi de etkilemiş, ülkenin bütün dinamiği yıllarca savaşa bağlı kalmıştır. Tüm ekonomik ve siyasi girişimler, Türkiye'yi bu savaşın olumsuz etkilerinden uzak tutmak adına gerçekleştirilmiştir. Savaşın ne zaman sonuçlanacağını bilinmemesi nedeniyle çok sayıda genç askere alınmıştır. Üretici güçlerin orduya kaydırılması tarımsal üretimde azalmaya yol açmış, besin maddelerinin sıkıntısı, ekmek karnelerine ve kıtlığa yol açmıştır. Temel ürünlerle ilgili olarak devlet stokları geniş tutulmuş, bu da iç piyasada büyük darlık yaşanmasına ve ürünlerin fiyatlarının olağanüstü artmasına neden olmuştur. Aynı dönemde bu dar durumdan faydalanmaya çalışan birçok stokçu ve karaborsacı türemiş, hükümet bunlarla olan mücadele etmeye çalışmıştır.

5.1.17. Milli korunma kanunu

II. Dünya Savaşı'ndan dolayı ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sorunlara çözüm bulunması amacıyla 27 Ocak 1940'ta Milli Korunma Kanunu kabul edilmiştir.²⁴³ Yasa, hükümete iktisadi hayata çok geniş bir müdahale olanağı getirmiştir. Üç tip müdahale söz konusudur. Birinci tip müdahaleye göre, hükümet,

²⁴¹ Tefik Çavdar, (1999). a.g.e., s. 351.

²⁴² Tefik Çavdar, (1999). a.g.e., s. 355-356.

²⁴³ Kanunun tam metni için bkz: <http://www.hukuki.net/kanun/3780.13.text.asp#link0>, 27.01.2005.

sanayi ve maden kurumlarında neyin ne miktarda üretebileceğini tespit edebilmekte ve üretim hedeflerine ulaşabilmeleri için de işletmelere gerekli programları empoze edebilmekteydi. İkinci tip müdahale dış ticaretin düzenlenmesi ve fiyat kontrolüyle ilgilidir. Devlet iç ve dış piyasaya alıcı olarak girebilmekte, ticareti, karaborsayı önleyecek yönde düzenlemek için tedbirler alabilmekteydi. Üçüncü tip müdahale ise iş hayatı ile ilgilidir. Hükümet, İş Kanunu'nun işçilere sağladığı nispi hakları yok ederek, iş hayatını düzenleyebilmekteydi.²⁴⁴ Görüldüğü gibi kanun hükümete ekonomiyi yeniden düzenlemek amacıyla o zamana dek görülmemiş ölçüde geniş yetkiler ve olanaklar vermiştir. Devletin ekonomiye müdahale olanakları genişlemiş, buna karşılık özel girişim adeta tamamen devletin vesayeti altına girmiştir. Milli Korunma Kanunu uygulaması, fiyatların nispeten az yükselmesine katkıda bulunmuşsa da, ekonomik sorunların, geniş yığınların günlük yaşamını etkilemesini, mal yokluğu ve karaborsayı önleyememiştir.²⁴⁵ Bu kanun 1939-42 yılları arasında görev yapan Refik Saydam'ın ve 1942-45 yılları arasında görev yapan Rüştü Saraçoğlu hükümetleri döneminde uygulanmış, halkın tepkisinin artmasına neden olmuştur.²⁴⁶

5.1.18. Köy enstitülerinin kurulması

Köy Enstitüleri, 17 Nisan 1940'ta Hasan Ali Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığı döneminde 3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanunu sonra da 4274 sayılı Köy Enstitüleri ve Köy Okulları Teşkilat Kanunu'nun²⁴⁷ çıkarılmasıyla kurulmuştur. Köy Enstitüsü'nün kurulacağı yerler saptanırken, bu yerlerin, çevre köy okullarının açılmasına uygun olması göz önünde tutulmuştur. Yirmi yörede açılan Köy Enstitüleri'nin öğretmen gereksinimini karşılamak, etkinliklerini geliştirici araştırmalar yapmak üzere 1942-43 öğretim yılında Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü açılmıştır. Köy Enstitüleri'nde eğitilenler, üretim güçlerini ve Cumhuriyet'e olan inançlarını hem köye hem de sistemin üst basamaklarına taşıyacaklardı. Köy Enstitüsünün amacı, Köy Eğitim Sistemi için orta kademe insan gücünü yetiştirmek ve iyi olanlarını Yüksek Köy Enstitülerine hazırlamaktı. Kısa ömürlü olmasına rağmen Türk eğitim sisteminde önemli bir yeri olan Köy Enstitüleri

²⁴⁴ Taner Timur, a.g.e., s. 177.

²⁴⁵ Cemil Koçak, (2002). *Siyasal Tarih (1923-1950)*, Ed. Sina Akşin, a.g.e., s. 170.

²⁴⁶ Cemil Koçak, (1986). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1938-1945*, Ankara: Yurt Yayınları, s. 470.

²⁴⁷ Kanunun tam metni için bkz: www.idealhukuk.com/mevzuat/kanun/k68.htm, 27.01.2005.

1946'da girilen çok partili dönemde ağır suçlamalara hedef olmuş, 1950'den sonra tamamen işlevini yitirmiştir.²⁴⁸

5.1.19. Varlık vergisi

Savaş yıllarında büyük kazançlar sağlayanlar da olduğundan gelir dağılımının yeniden düzenlenmesi, sosyal adaletin sağlanması ve yüksek kazanç sahibi olanlardan vergi alınabilmesi için yeni önlemler düşünülmüştür. Bu çerçevede varlık vergisi, Kasım 1942-Mart 1944 tarihleri arasında bir defaya mahsus olmak üzere toplanan olağanüstü bir vergidir. Yürürlükteki vergi sistemi, vergi yükünü esasta ücretli kesimlere yüklediğinden, vergilendirilmemiş büyük gelir ve servet sahiplerini vergilendirme amacıyla acele olarak hazırlanan Varlık Vergisi Kanunu, 11 Kasım 1942 tarihinde TBMM'de üzerinde herhangi bir görüşme olmaksızın oylanmış ve büyük bir ittifakla kabul edilerek hemen yürürlüğe girmiştir.²⁴⁹ Tartışmasız bir şekilde kabul edilen bu kanun büyük çiftçiler, belli rayiç bedeli içerisinde değeri olan bina sahipleri, aracı komisyoncular ve ticaret erbabına uygulanmış ve bu zümrelerin iktidarla arasını açmıştır.²⁵⁰ Varlık Vergisinin matrahı esas olarak savaş sırasında gerçekleştirildiği kabul edilen gelirleri ve serveti içermiş, vergi matrahları ile oranlarının tespitinde, mahalli mülkü amirler ve maliyecilerden oluşan vergi takdir komisyonları yetkili kılınmıştır. Vergilerini 30 gün içinde ödemeyenler, tutuklanabilecek, çalışma kamplarına gönderilebilecek ve hiçbir dava hakkı tanınmaksızın mülklerine haciz konulabilecekti. Uygulamada Müslüman-Türklere hoşgörü gösterilirken, ekonomide önemli rolleri olan gayrimüslim azınlıklara katı davranılmış ve bu grubun Varlık Vergisi miktarı olağanüstü derecede yüksek tutulmuştur. Yüksek vergi borcunu ödemeyen gayrimüslimler, Ocak 1943'te kovuşturmayaya tabi tutulmuşlar ve 1229 kadarı Erzurum ilinin Aşkale ilçesindeki bir çalışma kampına gönderilip, orada demiryolları ve karayollarında çalıştırılmışlardır. 1944 yılının Haziran ayına kadar, planlanan Varlık Vergisi'nin %80'i toplanmış, Eylül ayında ise yoksul gayrimüslimlerin çoğunun kalan vergi borçları affedilmiştir. 1944 yılının Mart ayında ise Varlık Vergisi'nin uygulanmasına son verilip ödenmemiş tutarlardan vazgeçilmiştir. Varlık Vergisi tahakkukunun ve verginin toplam tahsilatının çoğunluğu gayrimüslim azınlıklara aittir. Böylece savaş yılları

²⁴⁸ Cumhuriyet Ansiklopedisi, (2003). Cilt 1, 1923-1940, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 346-347.

²⁴⁹ Kanunun tam metni için bkz: <http://www.belgenet.com/arsiv/varlikvergesi.html>, 28.01.2005.

²⁵⁰ Cemil Koçak, (1986). a.g.e., s. 533.

içinde gayrimüslim azınlık sermayesinin çok uygun koşullarda Müslüman–Türk sermayesine aktarılması mümkün olabilmiştir.²⁵¹

5.1.20. Toprak yasası

Savaş döneminin sonlarına doğru en önemli yasalarından biri olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu 11 Haziran 1945 tarihinde, kabul edilmiştir. Bu kanun, yıllardır tartışılmakta olan toprak reformu projelerinin olgunlaşmış bir şeklidir. Yasa bir yandan büyük toprak sahiplerinin siyasal gücünü kırmak, bir yandan da toprak mülkiyetini tarımsal üretimi arttıracak biçimde yeniden düzenlemek topraksız olanlara ve toprağı yetmeyenlere yeterince toprak verilmesi amacını gütmekteydi. Hedef olarak toprakların belirli ellerde toplanmaması kadar parçalanarak küçülmemesi de istenmiştir. Devlete, belediyelere, özel idareye, köylere ait değerlendirilmeyen araziler öncelikle dağıtılacaktı. Topraklar çiftçiliği zanaat edinen topraksız ya da az topraklı ailelere dağıtılacaktı. Dağıtılacak arazinin genişliği ise “Çiftçi Ocağı” ile sınırlandırılmıştır. Bu kavram ile çiftçilik bağımsız bir meslek haline getirilmiştir. Çiftçi Ocakları'nın bölünmemesi ile tarımda bağımsız ailelerin bir ekonomik varlık olarak devam etmesi sağlanmak istenmektedir.²⁵² Kanun TBMM'de yoğun tartışmalar yaratmış, özellikle Adnan Menderes, Emin Sazak, Cavit Oral gibi başını büyük toprak sahiplerinin çektiği bir grup kanun tasarısına sert muhalefet etmiştir. Muhalefetin başını ise Menderes çekiyordu. Ona göre Türkiye'de toprak kıtlığı diye bir sorun yoktu, istenirse ekilebilir topraklar Türkiye'de üç katına kadar çıkartılabilirdi. Sorun "köylünün malının ucuza gitmesi ve ihtiyacını pahalıya alması" idi. Menderes'e göre çiftçilerin en büyük ihtiyaçları gerekli araç gereçlerle donatılması, kredilerin artırılması ve tarımda bilimsel yöntemlerin kullanılmasıydı. Kanunun çıkmasından kısa bir süre sonra, 1945 Ağustos'unda, İnönü kanuna başından beri itiraz eden bir büyük toprak ağası Cavit Oral'ı Tarım Bakanlığına getirmiştir. 1948'de ise İnönü kanun için memleketin zirai ve sosyal hayatını zedeleyecek bir şey olduğunu söylemiştir. Toprağın dağıtımında, önceliğin onu işleyenlere verilmesi esasını ve büyük mülklerin sınırlandırılmasını öngören

²⁵¹ Cumhuriyet Ansiklopedisi, (2003). Cilt 2, 1941-1960, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 18-19.

²⁵² Tefik Çavdar, (1999). a.g.e., s. 391-392.

Kanun'un 17. maddesi 1950 tarihinde 5618 Sayılı Kanunla kaldırılmıştır. Bu maddenin değişmesiyle kanun toprak reformu niteliğini kaybetmiştir.²⁵³

5.1.21. Çok partili hayata geçiş

Savaş yılları boyunca savaş dışında kalma amacına yönelik dış politikayı tek elden yürüten Cumhurbaşkanı İnönü, tüm yetkileri elinde toplamış ve rejimin tekçi ve otoriter niteliği daha da artmıştır. Bu dönemde parlamento dışı siyasal yaşam baskı altına alındığı gibi parlamento içinde de herhangi bir çoğulculuk belirtisi görmek mümkün değildir. Savaş döneminin ilginç bir özelliği de iç politikanın dış politika gereklerine göre belirlenmesi olmuştur. Örneğin Almanya'nın üstün olduğu 1941-1943 döneminde ülke içinde bir ırkçı-turancı akımın gelişmesine izin verilmiştir.²⁵⁴ II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru tek parti yönetiminin baskısına karşın, savaşı "demokrasi cephesi"nin kazanacağını neredeyse kesinlik kazanmasıyla "Vatan", "Tan", "Tasvir-i Efkar" gibi gazetelerde yönetim karşıtı eleştiriler yer almıştır. Yakında gelecek müttefik zaferinin, çoğulcu demokrat rejimlerin, otoriter rejimlere üstün gelmesi anlamı taşıdığı vurgulayan yorum ve yazılar yayınlamışlardır. Ama bununla birlikte bir ay süreyle kapatılmaktan kurtulamamışlardır. Varlık vergisinin kaldırılmasının ardından, hükümetin aldığı ekonomik önlemler ve sonuçları uzun uzun tartışılmış, yapılan eleştirilerin çok sert olması nedeniyle Başbakan Saraçoğlu tarafından oylamanın açık değil gizli yapılması kararlaştırılmıştı. Oylamanın gizli yapılması ve sonucunda 57 milletvekilinin red oyu vermesi alışılmadık bir durumdu ve böyle bir muhalefete tek parti yönetiminin göz yumduğunun bir göstergesiydi.²⁵⁵

ABD'nin San Fransisco kentinde 25 Nisan 1945'te toplanmasına karar verilen konferans Birleşmiş Milletler Anayasası'nı onaylayacaktı. Anayasa'da örgüte katılabilmek için demokratik bir rejime sahip olunması gerektiği yolunda hükümlerin yer alması Türkiye'yi zor durumda bırakıyordu. Kaldı ki bu dönemde Türk siyasal sistemi anti-demokratik olduğu gerekçesiyle ABD basınında ve kamuoyunda eleştirilmekteydi. Bu nedenle Türkiye ancak son anda İngiltere başbakanı Churchill'in çabalarıyla San Fransisco'ya davet edilmişti. İnönü ise konferansı fırsat

²⁵³ M. Asım Karaömerlioğlu, (1998, Mart). Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Hikayesi, Birikim Dergisi, No: 107, s. 34.

²⁵⁴ Nihal Kara-İncioğlu, a.g.e., s. 72.

²⁵⁵ Necdet Ekinci, (1997). Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, s. 271-272.

bilerek ABD ve İngiltere'ye yakında Türkiye'de çok partili yaşama geçileceği güvencesini konferansta Türkiye'yi temsil eden delegeler Feridun Cemal Erkin ve Nihat Erim vasıtasıyla göndermişti. 19 Mayıs 1945'te Gençlik ve Spor Bayramı söylevinde ise İnönü, savaş döneminin zorlukları, darlıkları ortadan kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensiplerinin daha geniş ölçüde hüküm süreceğini söyleyerek San Fransisco konferansından beri basında ve halk arasında yeni bir partinin kurulacağı yolundaki söylentilere açıklık getirmiş, çok partili yaşama geçileceğinin ilk ipucunu vermiştir.²⁵⁶

5.1.21.1. Milli Kalkınma Partisi'nin kurulması

Türkiye'de çok partili siyasal yaşama geçişin ilk adımı olarak Milli Kalkınma Partisi kurulmuştur. Kurucuları arasında işadami Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rifat Atilhan'ın da bulunduğu parti 7 Temmuz'da kuruluş başvurusunu yapmış ve 5 Eylül 1945'te resmen faaliyete geçmiştir. Partinin İngiltere ve ABD'deki sistemlere benzer fakat Türk geleneklerine uygun bir siyaset yapacağı açıklanmıştır. Genel olarak milliyetçi ve liberal eğilimi yansıtan parti, özel girişimi, zorunlu askerliğin kaldırılmasını seçimlerin tek dereceli ve nispi temsil sistemine göre yapılmasını, cumhurbaşkanını halkın seçmesini, yasama organının iki meclisli olmasını savunmuştur. Seçimlerde başarılı olmayan parti, genel kurulunu toplamadığından 1958'de münfesi (feshedilmiş) sayılmıştır.²⁵⁷

5.1.21.2. Demokrat Parti'nin kurulması

İsmet İnönü'nün 19 Mayıs'ta yaptığı konuşmadan güç alan muhalif milletvekilleri Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan 7 Haziran 1945'te "Dörtlü Takrir"²⁵⁸ olarak anılan önergeyi CHP Meclis Grubu'na vermiştir. İnönü ise "bunu parti içinde yapmasınlar, ayrı bir parti kurup mücadeleye girişinler" diyerek yeni bir parti kurulmasına ilişkin isteğini dile getirmiştir. Meclis'te çiftçiyi topraklandırma kanununun benimsenmesi ardından Dörtlü Takrir'in reddedilmesi muhaliflerin CHP ile olan bağlarını iyice koparmalarına yol açmıştır. 21 Eylül'de Menderes ve Köprülü partiden ihraç edilmiş bunu protesto eden Bayar milletvekilliğinden istifa etmiştir. Daha sonra Koraltan'ın da ihracıyla 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kuruluşuna giden süreç başlamış. Çok partili siyasal

²⁵⁶ Necdet Ekinci, a.g.e., s. 274-280.

²⁵⁷ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Cilt 2, a.g.e., s. 72.

²⁵⁸ Bu önerge, Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasinin hayata geçirilmesi, 1924 Anayasası'nın demokratik ruhuna geri dönülmesi gerektiğini ve Türk ulusunun demokrasi içinde yaşayacak, siyasal özgürlükleri kullanabilecek olgunluğa ve yeteneğe ulaştığını belirtiyordu.

yaşama olanak sağlayan ortamın kurulmasıyla aynı yıl içerisinde çok sayıda yeni parti birbiri ardına boy göstermeye başlamıştır. 9 Mart'ta Türk Sosyal Demokrat Partisi, 14 Mayıs'ta Türkiye Sosyalist Partisi, 19 Haziran'da Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi kurulmuştur.²⁵⁹ Ne var ki bu partiler Türk siyasal hayatında pek etkili olamamıştır. 20 Temmuz 1948'de kurulan, CHP'nin din ve laiklik anlayışına şiddetle karşı çıkan DP'nin bir muvazaa partisi olduğunu gerçek muhalefeti kendilerinin yaptığını ileri süren, "altı ok"un anayasadan çıkarılması ve liberal bir iktisat politikasının izlenmesi gerektiğini düşünen Millet Partisi kurulmuş fakat "dini esasa dayanan ve gayesini saklayan bir cemiyet" olduğu gerekçesiyle 1954'te kapatılmıştır.²⁶⁰

5.1.22. Tan baskını

Sol görüşü savunan çok partili özgürlükçü bir rejim yönünde etkili bir muhalefet yapan "Tan" gazetesi iktidar yanlısı yayın organlarının kışkırtmaları ve CHP İstanbul il örgütünün çabalarıyla düzenlenen komünizm karşıtı bir gösteride tamamen tahrip edilmiştir. "Tan Baskını" olarak tarihe geçen olaylarda, çoğunluğunu İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin oluşturduğu göstericiler Tan gazetesinin yanı sıra Yeni Dünya ve La Turquie gazetelerini, Görüşler dergisini ve ABC Kitabevi'ni yerle bir etmişlerdir. Olaylardan sonra birçok sol yayın kapatılırken Tan gazetesinin sahibi Sabiha ve Zekeriya Sertel çifti "toplumu tahrik ederek olaylara sebebiyet verdikleri gerekçesiyle tutuklanmıştır. Yargıtay'ca beraat ettirilen Sertel çiftinin 1950'den sonra yurt dışına gitmeleriyle Tan eski gücünü yitirmiştir.²⁶¹

5.1.23. İlk çok partili seçim

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa birden çok partinin katıldığı genel seçim 21 Temmuz 1946'da yapılmıştır. Öncesinde 5 Haziran'da milletvekili seçim yasası değiştirilerek tek dereceli seçim esasına geçilmiştir. Tek parti iktidarı boyunca bütün seçimlerin iki dereceli olarak yapıldığı göz önünde bulundurulursa, bu çok önemli bir değişikliktir. 49 ilde seçime katılan Demokrat Parti'nin kalabalık seçim mitingleri CHP çevrelerinde büyük kuşku ve tedirginlik yaratmaktaydı. Bunun sonucunda muhalefete uygulanan baskı artmış, CHP'li memurların, DP'nin seçim kampanyasını yer yer engellediği, DP'nin yurttaşları iktidara karşı isyana yönelttiği yolundaki iddiaları basında yer almaya başlamıştır. Seçim sonucunda CHP mecliste

²⁵⁹ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Cilt 2, a.g.e., s. 74.

²⁶⁰ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Cilt 2, a.g.e., s. 132-133.

²⁶¹ Cumhuriyetin 80 Yılı, (2003). İstanbul: Cumhuriyet Vakfı Yayını, s. 126.

395, DP 66 sandalye kazanmıştır. Seçimlere hile karıştırıldığı yolundaki itirazlar dikkate alınmayıp, bu tür yayınlar yasaklanmıştır. Celal Bayar'ın seçimlerle ilgili görüşlerini aktaran “Yeni Sabah” ve “Gerçek” gazeteleri kapatılmış, aynı seçim haberlerini veren iktidar yanlısı “Tanin” gazetesi bu uygulamanın dışında tutulmuştur.²⁶² Sonuç itibarıyla 1946 seçimleri tartışmalı, şaibeli bir seçim olarak tarihteki yerini almıştır. Seçimlerin ardından Recep Peker Hükümeti kurulmuş ve hükümet ile DP arasında birbirlerini karalayıcı, gergin bir dönem başlamıştır. Ülkeyi ve rejimi olumsuz etkileyen bu dönem sonucunda 1947’de cumhurbaşkanı İnönü hükümet ve DP yetkilileriyle görüşmüş ve tarihe “12 Temmuz Beyannamesi” olarak geçen beyannameyi açıklamıştır. Beynamede İnönü partiler üstü bir konumda olduğunu ve her iki partiye de eşit mesafede olduğunu, gelecekte iktidar partisiyle muhalefet partileri arasındaki münasebetlerin yeni esaslara dayandırılması gerektiğini belirtmiştir. Bu görüşü ve olayları yorumlama tarzıyla İnönü, Recep Peker ve hükümetinden ayrılmış, muhalefetin hükümet baskısına ve taraf tutmasına karşı yaptığı şikayetleri dolaylı olarak desteklemiştir.²⁶³ Böylece Recep Peker’in tek partili düzene dönülmesi düşüncesi 12 Temmuz Beyannamesi ile olanaksız hale gelmiştir. O da sağlık sorunlarını ileri sürerek başbakanlıktan istifa etmiştir.

Demokrat Parti, TBMM’de azınlığı temsil ettiğinden çoğunluğa sahip iktidardaki CHP’yi eleştirmiştir. Adnan Menderes 27-29 Mart 1949’daki Balıkesir DP teşkilatında yaptığı konuşmada partilerin hadiseleri millet önünde münakaşa ederek çoğunluğu sağlamaları gerektiğini, demokrasinin böyle gerçekleşeceğini başka türlüünün “kulis politikası ve koridor taktiği” adını taşıyacağını söylemiştir.²⁶⁴

5.1.24. Sendika kanunu

1947’de İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri kanunu kabul edilmiştir. Bu kanunla sendika birlik ve federasyonları kurulması, aynı işkolunda birden fazla sendika kurulması, işçilerin birden fazla sendikaya üye olması, işçi ve işverenlerin iş ihtilaflarında hakem kurullarına ve diğer mercilere 2/3 çoğunlukla başvurabilmesi mümkün olmaktadır. Sendikaların siyasetle uğraşmaları, siyasi partiyle ilişki kurmaları yasaktı, grev ve toplu sözleşme hakkı bulunmazken yasa,

²⁶² Necdet Ekinci, a.g.e., s. 325-327.

²⁶³ Kemal H. Karpat, (1996). Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul: Afa Yayınları, s. 164-166.

²⁶⁴ Kemal H. Karpat, a.g.e., s. 262.

sözde örgütlenme özgürlüğünü tanımakta fakat işçilerin temel haklarını yasaklamaktaydı.²⁶⁵ Bu yasa temelinde birbiri ardına kurulan sendikalar; merkezden, örgütlü bir şekilde hareket etme ihtiyacını doğurmuş ve 1952'de Türk-İş (Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu) kurulmuştur.

5.1.25. 1950 Seçimleri

DP'nin seçim yasasıyla ilgili eleştirilerinin sonunda 16 Şubat 1950'de yeni seçim yasası kabul edilmiştir. Yasada, seçimlerin gizli oy, açık sayım ve çoğunluk sistemine göre yapılması, seçimlerde yargı güvencesinin sağlanması, sandıklarda gözlemci bulundurulabilmesi, üyeleri yargıçlardan oluşan Yüksek Seçim Kurulu adı ile bir denetleme kurulunun oluşturulması ve bürokratların buldukları seçim bölgesindeki seçim kurullarına seçilemeyecekleri gibi önemli konular yer almıştır. 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlerde DP oyların %53,3'ünü, CHP %39,9'unu alırken, seçim yasası tartışmalarında nispi temsil sistemini savunan DP, çoğunluk yöntemi sayesinde 408, CHP ise 69 sandalye kazanmıştır. Millet Partisi ise %3,1'lik oy oranıyla 1 sandalye almış, 9 sandalye de bağımsızlara gitmiştir. TBMM, 22 Mayıs 1950 tarihinde Celal Bayar'ı Cumhurbaşkanlığı'na seçmiştir. DP Programına uygun olarak, Cumhurbaşkanı Bayar da, DP Genel Başkanlığı'ndan istifa ederek, yeni görevine başlamış, Demokrat Parti Genel Başkanlığı'na ise Adnan Menderes getirilmiştir. Meclis Başkanlığı'na Refik Koraltan seçilirken, hükümeti kurma görevi de Adnan Menderes'e verilmiştir. Menderes, 22 Mayıs 1950 tarihinde kabinesini açıklamış ve hükümet programını, 29 Mayıs 1950 tarihinde, TBMM'ye sunmuştur. Menderes Hükümeti'nin programı, Meclis'ten, 282 DP'li milletvekilinin oyu ile güven almıştır. Bu oylamaya; 126 DP milletvekilinin yanı sıra, CHP'liler de katılmamıştır.²⁶⁶ Böylelikle, Türk Siyasi Tarihi'nde, 27 yıl süren CHP iktidarı, kansız ve darbesiz şekilde, demokratik bir yöntemle değişmiş ve DP'nin on yıl sürecek olan iktidar dönemi başlamıştır.

5.2. Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)

14 Mayıs 1950 seçimlerinde halkın çoğunluğunun oyunu alarak iktidar olan Demokrat Parti dönemini seçim dönemlerini esas alarak üç bölümde incelemek mümkündür.

²⁶⁵ Tefik Çavdar, (1999). a.g.e., s. 404.

²⁶⁶ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Cilt 2, a.g.e., s. 164-165.

5.2.1. 1950-1954 Dönemi

İki partili bir yapıdan oluşan TBMM'de iktidarı ele geçiren DP'nin milletvekili sayısı, seçim sisteminin de yarattığı bir sonuç olarak, muhalefete düşen CHP'nin milletvekili sayısının yaklaşık altı katı kadardı. İktidar ile ana muhalefet partisinin güç dengeleri arasındaki bu eşitsizlik nedeniyle, 1950-54 dönemi, adeta bir tek partili demokrasi görünümündeydi.

Başbakan Adnan Menderes, kabinesi güvenoyu aldıktan kısa bir süre sonra, hükümete karşı askeri darbe yapılacağı yolunda bir ihbar yapılmış ve bu gelişme üzerine hükümet, başta Genelkurmay Başkanı Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman olmak üzere, aralarında bir çok general ve amiralin de bulunduğu subayı emekliye ayırmıştır. Bürokratik kadrolarda da önemli değişikliklere giderek ilk aşamada dokuz ilin valisini ve bir çok memurun yerini değiştirmiştir. Muhalefet tarafından şiddetle eleştirilen bu gelişmeler, bürokratlar arasında da önemli huzursuzluklara yol açmıştır. Askeri ve bürokratik kademelerde bu değişiklikler yaşanırken, hükümet 16 Haziran 1950 tarihinde Türk Ceza Yasası'nda yaptığı değişiklikle Arapça ezan okunmasını serbest bırakmıştır. 14 Temmuz 1950 tarihinde çıkarılan bir af yasasıyla da daha önceki iktidar tarafından af kapsamı dışında bırakılan ünlü şair Nazım Hikmet Ran başta olmak üzere, çok sayıda tutuklu serbest bırakılmıştır.²⁶⁷ 3 Eylül 1950'deki belediye seçimlerinde de büyük başarı kazanan Demokrat Parti, Atatürk'ün manevi kişiliğine yöneltilen saldırıları önlemek amacıyla, "Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkındaki Yasa"yı, 25 Temmuz 1951 tarihinde meclisten geçirmiştir. Türkiye Komünist Partisi'ne yönelik Ankara, İstanbul ve İzmir'de 2 yıl süren geniş çaplı bir operasyon yapılmış, yüzlerce partili gözaltına alınmıştır.²⁶⁸ Ayrıca bu dönem içinde iktidar, Bakanlar Kurulu kararıyla Kore'ye asker göndermiş ve öz Türkçeye çevrilen Anayasa dili eski haline getirilmiş, ardından muhalefete karşı daha sert önlemler alma yoluna giderek, 8 Ağustos 1951 tarihinde Türk Devrimi içinde önemli bir yeri olan ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin bir nevi organı rolünü oynayan Halkevleri'ni kapatarak mallarına el koymuştur. Köy Enstitülerinin öğrencilerine kazandırdığı akılcı ve analitik tutumun köylüleri de etkileyerek onları sosyalist görüşlere doğru götüreceğinden ve köylerin kötü sosyal ve ekonomik durumları karşısında bu görüşlerin de sınıf mücadelesi doğuracağından

²⁶⁷ Cem Eroğul (1990). Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, Ankara: İmge Kitabevi, s. 56-57.

²⁶⁸ Cumhuriyetin 80 Yılı, a.g.e., s. 156-158.

korkulmuş, Hasanoğlan ve Hamidiye Köy Enstitüleri'nde cereyan eden iki komünizm propagandası olayını esas tutarak enstitülerin ders programının ehliyetli öğretmen yetiştirmeye yeterli olmadığı gibi tehlikeli ideolojilere yer verdiği ileri sürülerek Köy Enstitüleri de 27 Ocak 1954 tarihinde Köy Öğretmen Okulları ile birleştirilerek ortadan kaldırılmıştır.²⁶⁹

1953 yılında ise, DP iktidarı ile muhalefet arasındaki gerginlik giderek artmıştır. Bu gelişmenin en önemli nedenlerinden birisi, hükümetin 8 Temmuz'da Millet Partisi'ni, "dini esasa dayanan ve gayesini saklayan bir cemiyet" olduğu gerekçesiyle kapatma kararı almasıdır. Bu durum, CHP'nin büyük tepki göstermesine neden olmuştur. CHP tarafından yayınlanan bir bildiri ile bir partinin yargı kararı olmaksızın kapatılması eleştirilmiştir. Bu bildiriye karşı büyük tepki gösteren DP Grubu ise, CHP'yi gerici bir partiye destek olmakla suçlamış ve CHP'nin bütün mal varlıklarına el konulmasını öngören bir yasayı, 9 Aralık 1953 tarihinde TBMM'ye sunmuştur. Mecliste yapılan tartışmalar sonucunda 341 oy ile kabul edilen ve 6195 sayılı yasa olarak bilinen bu yasa ile ana muhalefet partisi CHP, 1954 genel seçimleri öncesinde, mali bakımdan adeta felç edilmekteydi. Bu yasa ile genel merkez binası ve Ulus Gazetesi dahil hemen her türlü mal varlığına el konulmuştu.²⁷⁰ 1954 seçimleri öncesinde kabul edilen yasayla basın üzerinde sıkı bir denetim kurulmuş, devletin siyasi veya mali itibarını sarsacak nitelikte yalan haber halinde bir seneden üç seneye kadar hapis ve ağır para cezası konmuş, suçlanan gazeteciye iddiasını ispat etme hakkı da verilmemiştir. Bu durum bazı DP milletvekillerini bile isyan ettirmiştir. 19 DP milletvekilinin²⁷¹ "ispat hakkı" uğruna verdikleri savaş Menderes tarafından alay konusu yapılarak sonuçsuz kalınca bunlar da DP'den ayrılıp 1955 sonunda Hürriyet Partisi'ni kurmuşlardır.²⁷²

5.2.2. 1954-1957 Dönemi

1954 seçimlerinden önce Malatya'da seçim kampanyasını başlatan İnönü rejim konusunda isteklerini bildirmiştir. Ona göre en başta hükümete karşı bir güven eksikliği söz konusuydu ve partizanca idare kaldırılmalıydı. Ayrıca Anayasa değişikliklerinin yapılmasını, Anayasa Mahkemesi'nin kurulmasını, yargıç güvencesi

²⁶⁹ Kemal H. Karpat, a.g.e., s. 303-304.

²⁷⁰ Tefik Çavdar, (2000). Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995, Ankara: İmge Kitabevi, s. 48-49.

²⁷¹ Bu 19 milletvekilinin içinde Turan Güneş, Ekrem Alican, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Ekrem Hayri Üstündağ gibi isimler vardı.

²⁷² Sina Akşin, (2002). *Siyasal Tarih (1950-1960)*, Ed. Sina Akşin, a.g.e., s. 216.

ve basın hürriyetinin yasal yolla sağlanmasını istemiştir.²⁷³ 1954 seçimine DP ve CHP'nin dışında Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) ve Köylü Partisi'dir (KP). CMP, 1953 yılında kapatılan Millet Partisi'nin (MP) yerine kurulan partidir. MP, 1948'de DP'den ayrılanlar tarafından kurulmuştu. Kuruluşundan altı yıl sonra, 1954'te kapatılınca, Osman Bölükbaşı aynı yıl partiyi CMP olarak tekrar kurmuştur. Bu parti daha sonra, 1958'de, 1952'de kurulan Türkiye Köylü Partisi ile birleşip Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CMKP) adını almıştır.²⁷⁴ 2 Mayıs 1954'te yapılan seçimin sonucunda DP % 57,6 oy oranıyla 503, CHP, % 35,4 oy oranıyla 31, CMP, % 4,9 oy oranıyla 5, bağımsızlar da % 1,5 oy oranıyla 2 milletvekili çıkarmıştır.²⁷⁵

Seçimlerden sonra CHP, 1950-54 arasının hırçın, kavgacı tutumunu bırakmasına rağmen iktidar bu tutumunu devam ettirmişti. Toker, DP biraz iyi niyetli olabilseydi, demokratik rejimin 27 Mayıs 1960 sarsıntısına uğramayacağı görüşündedir. Fakat ona göre DP'nin basireti bağlanmıştı ve özelliği alaturka kurnazlık olan bir ilkel anlayışın idaresi altına girmişti.²⁷⁶ Seçim sonuçlarına göre iktidarını perçinleyen Demokrat Parti'nin ilk uygulamalarında biri, DP'ye oy vermediği gerekçesiyle Kırşehir ilini ilçe durumuna indirerek, Nevşehir'e bağlaması olmuştur.²⁷⁷ Malatya da Malatya ve Adıyaman olarak ikiye ayrılmıştır. Bu yasanın ardından DP iktidarı, seçim yasasında da iktidar lehine kullanılabilecek bazı değişiklikler yaparak, muhalefet partilerinin radyodan yararlanabilmeleri engelleniyordu. Bununla da yetinmeyen iktidar partisi, Yargıtay, Danıştay, Sayıştay ve üniversite öğretim üyelerinin 60 yaş ve 25 yıllık hizmetini tamamlamış olanlarının zorunlu emekliye sevk edilmesini öngören yasayla, herhangi bir resmi kuruluşta görevli bir memurun çalışma süresine bakılmaksızın işten atılabilmesi ama altı ay maaşının bir kısmının kendisine ödenmesini öngören yasayı kabul etmişti.²⁷⁸ Muhalefet, bu anti-demokratik yasaları protesto etmiştir. Basına ispat hakkının verilmesinden yana 19 milletvekilinin kurduğu Hürriyet Partisi, DP'den ayrılanların da katılmasıyla 35 milletvekiline ulaşmış ve ana muhalefet partisi durumuna

²⁷³ Metin Toker, (1991). DP'nin Altın Yılları 1950-1954, Ankara: Bilgi Yayınları, s. 285-286.

²⁷⁴ Ali Eşref Turan, (2004). Türkiye'de Seçmen Davranışı Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimi, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 34.

²⁷⁵ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Cilt 2, a.g.e., s. 248.

²⁷⁶ Metin Toker, (1991). DP Yokuş Aşağı 1954-1957, Ankara: Bilgi Yayınları, s. 73-74.

²⁷⁷ Kırşehir Temmuz 1957'de yeniden il yapılmıştır.

²⁷⁸ Cem Eroğul, (1990). a.g.e. s. 102-103.

gelmiştir. 6 Eylül 1957’de DP’den ayrılarak, muhalefeti destekleyen Fuat Köprülü de, eski partisini temel ilkelerinden ayrıldığı gerekçesiyle, şiddetle eleştirmeye başlamış ve demokrasiye inanan herkesin iktidara karşı işbirliğine girmesi gerektiğini söylemişti. Ne var ki o günlerde, Fuat Köprülü’nün desteklediği Hürriyet Partisi, 1957 seçimlerinden umduğunu bulamayıp sadece 4 milletvekili çıkarmış ve 24 Kasım 1958’de CHP’ye katılmıştır.

Kıbrıs sorununun tartışıldığı bir sırada, Atatürk’ün Selanik’teki evine bomba atılması sonrasında, 6-7 Eylül’de İstanbul, İzmir ve Ankara’da meydana gelen ve Türk Tarihi’nde 6-7 Eylül olayları olarak bilinen olaylardır. Bu olaylardan en şiddetlisinin İstanbul’da olduğu ve özellikle müslüman olmayan Türk yurttaşlarına yönelik geliştiği, önemli ölçüde maddi zarara neden olduğu anlaşılmış ve bu yurttaşların maddi zararları daha sonra hükümet tarafından kendilerine ödenmiştir.²⁷⁹ Bu yıl içinde hükümet hakkında ortaya atılan bazı yolsuzluk ve Bakan istifaları da Menderes’i çok zor duruma düşürmüştü ve 29 Kasım 1955 tarihinde toplanan DP Grubu, kabinenin istifasında ısrar edince, Başbakan dışındaki bütün kabine üyeleri istifa etmek zorunda kalmışlardır. Menderes bu toplantıda, “Sayın milletvekilleri, siz Grup olarak her şeye kadirsiniz, isterseniz Hilafeti bile geri getirebilirsiniz!” demiştir.²⁸⁰ Yeni kabine güvenoyu aldıktan sonra, önce Basın Yasası’nda değişiklikler yapılarak, basına kısıtlamalar ve basın suçlularına ağır cezalar getirilmiştir. DP iktidarı, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası’nda da önemli kısıtlamalar yaparak, bu suçların cezalarını da arttırmıştır. Ayrıca siyasal partilerin, seçim propaganda devresi dışında açık hava toplantıları yapmaları yasaklanmış, suç sayılan toplantıların dağıtılması için hedef gözetmeksizin ateş açılabileceği kabul edilmiştir. 1956 Temmuz’unun sonunda CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek’in Karadeniz turunda partililerin yaptıkları toplantılar sürekli engellenmiş; Gülek, Rize’de bazı dükkan sahiplerinin sıra ile elini sıktığı için bir gösteri yürüyüşü yaratmakla suçlanıp altı ay hapse mahkum edilmiştir. 3 Ağustos’ta Halk Partililerin İnönü’nün şerefine verecekleri ziyafet yasaklanmış, 7 Ağustos’ta CMP’nin Giresun Kongresi’nde Bölükbaşı’yı alkışladıkları için 15 delege karakola götürülmüş, aynı gün Hürriyet Partisi il başkanlarının Ankara’da yapacakları toplantı yasaklanmış, üstelik toplantı için Ankara’ya gelmiş olan il başkanlarının Anıtkabir’e çelenk

²⁷⁹ Tefik Çavdar, (2000). a.g.e., s. 52-54.

²⁸⁰ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Cilt 2, a.g.e., s. 272.

koymalarına ve parti başkanının evinde verdiği ziyafete katılmalarına Ankara valisi engel olmuş, 16 Eylül'de Kırşehir'i ziyaret eden Bölükbaşı'yı karşılamaya gelen halk coplarla dağıtılmıştır.²⁸¹ Bu gelişmeler, iktidar-muhalefet arasında büyük gerginliklerin doğmasına yol açmıştır. Muhalefet (CHP-MP-HP), bu baskı yasalarına karşı, bir işbirliği cephesi kurmaya çalışmışsa da, bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmış, bu başarısızlıkta, iktidarın seçim yasasında yaptığı değişikliğin önemli etkisi olmuştur. Seçim yasasındaki değişiklikte güdülen amaç, muhalefetin güç birliğini imkansız kılacak hükümler getirmektir. 13 Eylül 1957'de kabul edilen yeni seçim kanunu ile partiler bütün seçim çevrelerinde tam aday listesi yapmaya mecbur tutulmuş, bir partinin diğer bir parti tarafından aday gösterilmesi yasaklanmış, ayrıca Köprülü'yü hedef tutan bir değişiklikte, bir partiden altı ay önce istifa etmiş bir kişinin başka bir partiden aday olmasına izin verilmemiştir. 1957 seçimlerinde muhalefetin işbirliği yapması biraz kendi aralarındaki uzlaşmazlıktan, biraz da iktidarın seçim yasasında koyduğu engeller yüzünden gerçekleştirilememiştir. Bu nedenle, 27 Ekim 1957 seçimlerine her parti ayrı katılmıştır.²⁸²

5.2.3. 1957-1960 Dönemi

1957 genel seçimi sonuçlarına göre; DP, 1954 yılına göre % 10 oy kaybıyla, 424 milletvekili; aynı yıla oranla oylarını % 6 artıran CHP de, 178 milletvekili kazanmıştır. Bu seçimlerde; Hürriyet Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi ve bağımsızlar da 4'er milletvekili çıkarmıştır.²⁸³ Seçimler olaylı geçmiştir. Gaziantep'te önce CHP'nin kazandığı bildirilmiş, daha sonra DP'nin bin oy farkla kazandığı bildirilince çoğunluğunu CHP'lilerin oluşturduğu kalabalıklar gösteriler yapmışlar, askeri uçaklar alçak uçarak göstericileri dağıtmaya çalışmış, bu olayların sebebi olarak görülen başta CHP adayları Cemil Sait Barlas ve Ali İhsan Göğüş olmak üzere birçok kişi tutuklanmış ancak aylar sonra serbest kalmışlardır.²⁸⁴ DP'nin muhalif fikirlerin meclis kürsüsünde bile söylenmesine tahammül edememesi neticesinde; 27 Aralık 1957'de, bakanların sözlü sorulara isterlerse kamu çıkarı gerekçesiyle cevap vermeyebileceklerini, kürsüde konuşulan sözlerden beğenilmeyenlerin tutanaklardan çıkarılabilmesini, meclis başkanının bir milletvekilini meclisten çıkarma hakkını 3'ten 12 oturuma yükseltmesini içeren

²⁸¹ Cem Eroğul, (1990). a.g.e., s. 122.

²⁸² Cem Eroğul, (1990). a.g.e., s. 125.

²⁸³ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Cilt 2, a.g.e., s. 312.

²⁸⁴ Tevfik Çavdar, (2000). a.g.e., s. 75.

meclisin yeni içtüzüğü kabul edilmiştir. Bundan kısa bir süre sonra hükümet isyan kışkırtıcılığı yaptıkları gerekçesiyle 16 Ocak 1958’de dokuz subayın tutuklandığını açıklamıştır. DP’nin iktidara gelmesinden sonra bazı subaylar ordu içinde gizli bir örgüt oluşturmuşlar, İstanbul grubunda bulunan bazı subaylar da kendilerine katılması için Kurmay Binbaşı Samet Kuşçu’yla ilişkiye geçmişler, Kuşçu örgütü ihbar etmesine rağmen iddiasını kanıtlayacak yeterli kanıt gösterememiştir. İki yıl hapse mahkum edilip ordudan çıkarılmış, diğer sekiz subay ise beraat etmiştir.²⁸⁵ 14 Temmuz 1958’de Bağdat’ta patlayan askeri ihtilal sonunda krallık tasfiye edilmişti. Başta kral olmak üzere iktidar kadrosunun önemli adamları öldürülmüşlerdi. Bu olay, son zamanlarda kral ve çevresiyle yakınlaşan Menderes’i derinden etkilemiş, tedirgin etmiş, ihtilal yanlıları için de bir örnek teşkil etmiştir. Zaten muhalefetin güç birliğine karşılık partiye katılımları artırma amacıyla Vatan Cephesi’ni kuran ve siyasal gerilimi iyice yükselten DP ile CHP arasında o günden sonra “ihtilal” sözü DP ile CHP arasında polemik unsuru olmaya başlamıştır.²⁸⁶ 30 Nisan 1959’da Uşak’ta uğranılan saldırıda muhalefet lideri İnönü başından yaralanmış, bu durum bütün yurttaki tepkiyle karşılanmıştır. Bu olayı, DP’lilerce çıkarılan Turgutlu, Akhisar, İzmir ve İstanbul’da çıkan öteki olaylar izlemiştir. 11 Eylül 1959 tarihinde ise; Çanakkale’ye bağlı Ezine ilçesinin Geyikli bucağında CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, DP’lilerin saldırısına uğramıştır. 2 Nisan 1960 tarihinde ise; CHP Kayseri İl Kongresi’ne katılmak amacıyla buraya gelen İnönü’nün bindiği tren, valinin emriyle durdurulmuştur. Zorlukla yoluna devam eden İnönü Kayseri’de elli bin kişi tarafından karşılanmıştır. 1957-60 döneminde çok sık rastlanan bu ve benzeri olaylar, muhalefetin siyasi faaliyetlerini büyük ölçüde aksatmış, bu durum; iktidar-muhalefet arasında yaşanan gerginliğin artmasına neden olmuştur. İktidar olayların artmasında sorumlu olarak gördüğü CHP’nin siyasi etkinliklerini araştırmak adı altında, 12 Nisan 1960 tarihinde, on beş DP’li milletvekilinin bulunduğu bir “Tahkikat (Soruşturma) Komisyonu” kurmuştur. 27 Nisan 1960 tarihinde, Tahkikat Komisyonu’nun görev ve yetkilerini belirleyen yasa DP’li milletvekillerinin oyları ile TBMM’de kabul edilmiştir. Anayasa’ya ve güçler ayrılığına aykırı olan bu yasa ile Tahkikat Komisyonu’na olağanüstü yetkiler verilmiştir. Bu komisyonların, yargı yetkisinin

²⁸⁵ Şevket Süreyya Aydemir, (2000). İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali, Ankara: Remzi Kitabevi, s. 262-263.

²⁸⁶ Şevket Süreyya Aydemir, (2000). Menderes’in Dramı, Ankara: Remzi Kitabevi, s. 271.

yanı sıra; yayın yasağı uygulama, yayınları toplatma, matbaaları kapatma, belgelere el koyabilme yetkisi olacaktı. Komisyonun koyacağı yasaklara uymayanlar, devlet memurları da dahil, ağır şekilde cezalandırılacaklardı. 28-29 Nisan'da Ankara'da çıkan olaylarda, öğrenciler “Menderes istifa...!”, “Diktatörlük kahrolsun...!” gibi sloganlar atarak, Başbakanı istifaya çağırılmışlar, 5 Mayıs günü yine Ankara-Kızılay Meydanı'nda düzenlenen ve 555-K²⁸⁷ parolasıyla anılan gösteri ise, bardağı taşıran son damla olmuştur. Olay sırasında oradan geçmekte olan Başbakan Menderes'in de sıkıntılı anlar yaşadığı gösteri, uzun süre devam etmiş ve ertesi günü bu olayların fotoğraflarını yayınlayan DP yanlısı Zafer Gazetesi dahil bir çok gazete kapatılmıştır. Bu gösterileri, 14 Mayıs'ta aralarında subayların da bulunduğu on bin kişilik başka bir gösteri izlemiştir.²⁸⁸ Bütün bu gelişmelerin neticesinde beklenen son gerçekleşmiş, 27 Mayıs 1960 sabahı ordu yönetime el koymuştur. Darbeyi Milli Birlik Komitesi adına 38 genç subaydan oluşan bir cunta yapmıştır. Komitenin başkanı Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel'dir. Demokrat Parti ve TBMM kapatılmış, cumhurbaşkanı, hükümet üyeleri, DP'li milletvekilleri ve birçok DP'li tutuklanmıştır. Yassıada'da yaklaşık bir yıl süren davanın sonucunda çeşitli cezaların yanında 15 idam kararı çıkmış, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan dışındaki idam mahkumlarının cezası müebbet hapse çevrilmiştir. İdam cezaları 16-17 Eylül 1961 tarihlerinde İmralı Adası'nda infaz edilmiştir. Böylece 10 yıllık Demokrat Parti iktidarı sona ermiş, Türkiye'de bir dönem kapanmış, yeni bir dönem başlamıştır.

5.3. Hürriyetçi Anayasa Dönemi (1960-1980)

Darbeden sonra Milli Birlik Komitesi (MBK) 1924 Anayasası'nın bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında geçici bir yasa yayımlayarak 27 Mayıs hareketini anayasal bir temele oturtmuştur. Buna göre, 1924 Anayasası genel çizgileriyle korunmuş ve Anayasa'da şu değişiklikler yapılmıştır: -Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yerini, Milli Birlik Komitesi almıştır. Milli Birlik Komitesi'nin görüşmeleri kapalı oturum biçiminde yapılacak ve tutanakları yayımlanmayacaktır. MBK'ye üyeler harf sırasına göre başkanlık edecektir. -Devlet Başkanlığı görevini Milli Birlik Komitesi Başkanı yürütecektir. - Milli Birlik Komitesi, yürütme yetkisini, Devlet Başkanınca atanan ve Komitece

²⁸⁷ Açılımı “5.inci ayın 5'inde saat 5'te Kızılay'da” şeklindedir.

²⁸⁸ Tefik Çavdar, (2000). a.g.e., s. 78-84.

uygun görülen Bakanlar Kurulu eliyle kullanılacaktır. Milli Birlik Komitesi bakanları denetleyebilecek ve gerektiğinde görevden uzaklaştırabilecektir. –Düşürülen cumhurbaşkanı, başbakan ve bakanları, eski iktidar milletvekillerini yargılamak üzere, bir de Yüksek Adalet Divanı kurulacaktır.²⁸⁹

İktidarı ele geçiren MBK, bazı tasfiye eylemlerinde bulunmuştur. Bunlardan ilki 3 Ağustos 1960'ta hükümet tarafından orduda yirmi beş fiili yılını dolduran aralarında -darbeye sessiz kalan ama pek sıcak da bakmayan- Genelkurmay Başkanı Orgeneral Ragıp Gümüşpala'nın da olduğu 235 general ve amiral ile 5000'e yakın subayın re'sen emekli edilmesidir. Emekli İnkılap Subayları (EMİNSU) adı verilen kişilerin ordu bünyesinden çıkarılmalarıyla MBK'nin silahlı kuvvetler üzerindeki otoritesi artırılmıştır. Tasfiye eylemlerinden ikincisi, 27 Ekim 1960'ta tembel, yeteneksiz ve reform düşmanı oldukları gerekçesiyle 147 üniversite öğretim üyesinin üniversiteden uzaklaştırılmasıdır. Bu; tartışma ve tepkilere yol açmış, üniversite rektörleri Turhan Feyzioğlu, Sıddık Sami Onar, Fikret Narter ve Suut Kemal Yetkin bu durumu protesto ederek istifa etmişlerdir. Üniversite öğrencileri de 29 Ekim törenlerini ve dersleri boykot edip üniversitedeki tasfiyeyi kınamışlardır. Görevlerine son verilen öğretim üyeleri sivil yönetime geçildikten sonra, Mart 1962'de çıkarılan bir yasayla görevlerine dönmüşlerdir. 1960'ın sonbaharında ise MBK içinde ciddi anlaşmazlıklar baş göstermiştir. MBK içindeki bir grup, Kurucu Meclis'in faaliyete geçmesini ve mümkün olan en kısa süre içinde yapılacak seçimlerden sonra iktidarın sivillere devredilmesini savunurken, bir başka grup buna karşı çıkmış, sivil yönetime geçiş için acele edilmemesini ve ancak birçok alanda köklü reformlar yapıldıktan sonra seçime gidilmesini istemiştir.²⁹⁰ İktidarın bir an önce sivillere devredilmesinden yana olanlar 13 Kasım 1960'ta askeri yönetimi sürdürmekten yana olan 14 MBK üyesini tasfiye edip çeşitli diplomatik görevlerle yurt dışına göndermiştir.²⁹¹ Böylece üçüncü tasfiye eylemi gerçekleşmiştir. 14'lerin tasfiyesinden sonra sivil yönetime geçiş sürecine yönelik çalışmalarına hız veren MBK, 13 Aralık 1960'ta kabul ettiği 157 sayılı yasayla Kurucu Meclis kurulması yoluna gitmiştir. 6 Ocak 1961'de başlayan Kurucu Meclis'in başlıca amacı

²⁸⁹ Şeref Gözübüyük, a.g.e., s. 122.

²⁹⁰ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Cilt 2, a.g.e., s. 386.

²⁹¹ Yurt dışına gönderilen 14 MBK üyesi şu isimlerden oluşmaktadır: Fazıl Akkoyunlu, Rıfat Baykal, Ahmet Er, Orhan Erkanlı, Numan Esin, Orhan Kabibay, Mustafa Kaplan, Muzaffer Karan, Münir Köseoğlu, Muzaffer Özdağ, İrfan Solmazer, Şefik Soyuyüce, Dündar Taşer ve Alparslan Türkeş.

“demokrasi ve hukuk devleti esaslarını gerçekleştirip teminat altına alacak olan yeni bir anayasa ile yeni seçim kanunu en kısa zamanda tamamlayarak, en geç 29 Ekim 1961 tarihinde, iktidarı yeni seçilecek TBMM’ye devretmek olarak” olarak belirlenmiştir. Kurucu Meclis döneminde; yasama yetkisi Milli Birlik Komitesi’nden (MBK) Kurucu Meclis’e geçmiştir. Kurucu Meclis, Milli Birlik Komitesi ile Temsilciler Meclisi’nden oluşmaktadır. Kurucu Meclis içinde MBK’nin Temsilciler Meclisi’ne göre yetkisi daha geniştir. Bakanların atanması ve görevden alınması yetkisi yine MBK’ye aittir. Temsilciler Meclisi’nin anayasa ve seçim yasalarının hazırlanması açısından yetkisi geniş tutulmuştur. Temsilciler Meclisi, genel oya dayanan seçimle kurulmuş bir meclis olmamakla birlikte, o günkü koşullar içinde temsil niteliği geniş tutulan bir meclis olmuştur. Bu mecliste, iller, siyasi partiler, barolar, basın, eski Muharipler Birliği, esnaf kuruluşları, gençlik kuruluşları, işçi sendikaları, sanayi ve ticaret odaları, öğretmen kuruluşları, tarım kuruluşları, üniversite ve yargı organları gibi çeşitli kuruluşların temsilcileri ile Devlet Başkanı ve Milli Birlik Komitesi’nce seçilen üyeler Temsilciler Meclisi’nde yer almıştır. Temsilciler Meclisi’nde parti temsilcileri arasında kapatılan Demokrat Parti temsilcileri yer almamış, çoğunluğu Cumhuriyet Halk Partisi temsilcileri oluşturmuştur.²⁹²

5.3.1. 1961 Anayasası

MBK, İstanbul Üniversitesi rektörü Sıddık Sami Onar’ın başkanlığındaki bilim kuruluna yeni bir anayasa hazırlama görevi vermiştir. Hazırlanan Anayasa Kurucu Meclis tarafından onaylandıktan sonra 9 Temmuz 1961’de halk oyuna sunulmuştur. Seçmenlerin % 81’inin katıldığı oylamada, yeni Anayasa % 61,5 “Evet” oyu ile kabul edilmiştir. Böylece Türk Siyasi Hayatı’nda, ilk kez bir kurucu meclis anayasa hazırlamış ve bu anayasa halkoyu ile kabul edilmişti. 1961 Anayasası uzun ve ayrıntılı bir metin olarak önemli yenilikler getirmiştir. Millet egemenliğinin “yetkili organlar eliyle kullanılacağı” hükmü ile ılımlı bir kuvvetler ayrılığı prensibi getirilmiştir. Yasama ve denetim yetkisi TBMM; yürütme Meclisin içinden çıkmakla birlikte ayrı bir organ olarak Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu; yargı yetkisi ise bağımsız mahkemelerce yerine getirilecekti. Önemli değişikliklerden biri de, TBMM'nin “Millet Meclisi” (450 üye) ve “Cumhuriyet Senatosu”ndan (150 üye)

²⁹² Şeref Gözübüyük, a.g.e., s. 123.

oluşan “çift meclisli” bir yapıdan kurulmasıydı. Yasaların önce mecliste görüşülüp daha sonra sevk edilmesi esastı. Ayrıca, yasaların Anayasaya aykırı olup olmadığını tespit etmek üzere “Anayasa Mahkemesi” kurularak, yargısal denetime ağırlık verilmiştir. Temel hak ve özgürlükler, o güne kadar hiç bir Türk anayasasında görülmemiş biçimde ayrıntılı olarak düzenlenmiş, temel hak ve özgürlüklerin sınırlanmalarına da sınırlar konulmuş, anayasa ayrıca devlete pek çok sosyal ödevler yüklemiştir.²⁹³ Çoğunlukçu demokrasi anlayışından çoğulcu demokrasi anlayışına geçilmiştir. Yasama yürütme ve yargı ayrı ayrı anayasaya bağlanmış, anayasanın üstün olduğu bir siyasi düzen öngörülmüştür. 1924’ten farklı olarak kuvvetler ayrılığı ilkesi benimsenmiştir. 1924 Anayasası’nda yasama ve yürütme TBMM’nin elindeydi. Yasama TBMM, yürütme cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu eliyle yapılmaktaydı. Yargı yetkisini elinde bulunduran mahkemeler “bağımsız” olarak geçmekteydi fakat bunu uygulayacak mekanizmalar anayasada yer almıyordu. 1961 Anayasası’yla tüm bunlar düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanı başkanlığında, kanunun gösterdiği bakanlar ile Genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanlarından meydana gelen; milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek ve gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu’na bildirmekle görevli Milli Güvenlik Kurulu (MGK) oluşturulmuştur.²⁹⁴

5.3.2. İnönü koalisyonları (1961-1965)

Darbeyle askıya alınan siyasi faaliyetler; 12 Ocak 1961’de siyasi partilerin konan sınırlar içinde kalmak koşuluyla, tekrar faaliyete geçmelerine izin verilmesi üzerine yeniden başlamıştır. 11 Şubat 1961’de Adalet Partisi, Ragıp Gümüşpala’nın başkanlığında kurulmuş, eski DP’liler sayesinde kısa sürede örgütlenmiştir. Aynı gün Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi, Çalışma Partisi, Memleketçi Parti, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Mutedil Liberal Parti, ertesi gün Yeni Türkiye Partisi kuruldu. 13 Şubat 1961’de ise Türkiye İşçi Partisi (TİP) kurulmuştur. 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan ve çoğunluk sisteminin terk edilerek nispi temsil sistemine geçilen seçimlerde CHP, % 36,7 oy oranıyla 173; AP, % 34,8 oy oranıyla 158, CKMP, % 14 oy oranıyla 54; YTP, % 13,7 oy oranıyla 65 sandalye kazanmıştır.²⁹⁵ Seçim

²⁹³ “...1961 Anayasası”, <http://www.tbmm.gov.tr/tarihce/kb11.htm>, 07.02.2005.

²⁹⁴ 1961 Anayasası’nın tam metni için bkz: Kemal Gözler, (1999). a.g.e., s. 117-215. veya www.anayasa.gen.tr/1961ay.htm, 07.02.2005.

²⁹⁵ Ali Eşref Turan, a.g.e., s. 53-56.

sonrasında hükümet kurma görevi CHP'ye verilmiş, İsmet İnönü'nün başbakanlığında CHP-AP koalisyon hükümeti kurulmuştur.

Demokrat Parti'nin mirasçısı konumundaki partilerin meclisteki gücü orduyu tedirgin etmişti. Seçim sonuçlarından hoşnut olmayan Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB) yönetime el koyma eğilimi gösterince, 23-24 Ekim gecesi parti liderleriyle yapılan toplantılar sonucunda "Çankaya Protokolü" imzalandı. Bu protokol uyarınca Yassıada mahkumlarının affedilmemesi ve Cemal Gürsel'in cumhurbaşkanı seçilmesi karşılığında SKB bu kararından vazgeçmiştir. 27 Mayıs'ın amacına ulaşmadığına inanan Albay Talat Aydemir'in önderliğindeki bir grup subay başarısız bir darbe girişiminde bulunmuş, ayaklanmacı subaylar emekliye sevk edilmiş ve affedilmiştir. Ertesi yıl 20 Mayıs 1963'te Aydemir yine darbe girişiminde bulunmuş, darbeciler ordu birlikleriyle çatışmaya girmiş, bir ara Ankara Radyosu'nu ele geçirip Aydemir imzalı bildiri okumuşlardır. Karşı hareket sonucunda isyan bastırılmış, İstanbul, Ankara ve İzmir'de bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edilmiştir. Talat Aydemir ve Fethi Gürcan ise idama mahkum edilmiştir.²⁹⁶

1961 Anayasası; özgür sendika kurma, grev hakkı, toplu pazarlık ve sözleşme yapabilme olanağını tanıyarak çalışma yaşamı açısından önemli bir adımı gerçekleştirmişti. Kavel Kablo Fabrikası'ndaki grev, Anayasa'nın kabulünden sonra yapılan ilk grevdir. O tarihte Grev ve Toplu Sözleşme Yasası çıkmamıştı. Buna rağmen Meden-İş Sendikası'na bağlı Kavel işçileri, hakları doğrultusunda greve gitmişlerdir. 1963 yılında ise sendikal örgütlenmenin önündeki engeller kaldırılmıştır. Sendikaların işyeri ve işkolu temelinde toplu pazarlık ve sonuçta toplu sözleşme yapma hakkı kabul edilirken toplu pazarlık görüşmelerinin uyuşmazlıkla sonuçlanması halinde gidilebilecek menfaat (çıkar) grevi ile işverenin toplu sözleşme hükümlerine uymaması halinde gidilebilecek ama uygulanması adeta olanaksız hale getirilen hak grevi de yasa da tanımlanmış diğer yandan genel grev ve her türlü dayanışma grevi yasaklanmış, işverenlere lokavt hakkı verilmiştir.²⁹⁷

1965 yılı bütçe görüşmeleri muhalefetin ittifakı ile reddedilince Başbakan İnönü istifa etmiştir. Darbeden sonraki üç İnönü hükümetinden sonra Suat Hayri Ürgüplü başbakanlığında AP-YTP-CKMP-MP koalisyonu kurulmuştur. MP, 1962'de CKMP'den ayrılan Osman Bölükbaşı ve arkadaşlarının kurduğu Millet

²⁹⁶ Cumhuriyetin 80 Yılı, a.g.e., s. 211-213, 219.

²⁹⁷ Tefvik Çavdar, (2000). a.g.e., s. 132-133.

Partisi'dir. Süleyman Demirel'in AP genel başkanı, devlet bakanı ve başbakan yardımcısı olduğu bu hükümetle seçimlere gidilmiştir.

1965 seçimlerinden önce, nispi temsil sistemine milli bakiyenin getirilmesi ve bir partinin bir ildeki milletvekili adaylarının o ildeki parti üyelerinin tümünün katılacağı ön seçimle belirlenmesi şeklinde, seçim sisteminde iki önemli değişiklik yapılmıştır. Bu sistem, (ulusal artık sistemi) kullanılan her bir oyu değerlendirerek, ülke çapında bir partinin aldığı artık oyların sayısı belli bir düzeye eriştiği zaman, o partiye bir milletvekilliği sağlayarak, küçük partilerin güçlendirilmesine yöneliktir. 10 Ekim 1965'te yapılan seçim sonucunda, Adalet Partisi; % 52,9 oy oranıyla 240 milletvekilliği kazanarak iktidara gelmiştir. Sol eğilimli Türkiye İşçi Partisi'nin % 3 oy oranıyla 15 sandalye kazanması seçimlerin en dikkat çekici sonucudur.²⁹⁸

5.3.3. AP iktidarından 12 mart muhtırası'na

1965 seçimleriyle iktidara gelen Adalet Partisi, mecliste çoğunluğa sahip olmasına rağmen yetkisinin az olduğunu ileri sürmekteydi, örneğin hükümet hukuksal bir gerekçe göstermeden, Anayasa'nın güvence verdiği yüksek derecedeki memurları görevlerinden alamıyordu. Danıştay, Anayasa Mahkemesi, Milli Güvenlik Kurulu gibi kurumlar iktidarı bir nevi denetleyen çoğunluğun baskısını engelleyici kurumlardı. 18 Mart 1966'da Cumhuriyet Senatosu Milli Birlik Grubu, Başbakan Süleyman Demirel'le bir toplantı yapmış, toplantıda Cumhurbaşkanı Gürsel'in hastalığı dolayısıyla birdenbire ortaya çıkan cumhurbaşkanlığı sorunu, komünizmle mücadele adına yapılan tutuklamalar, giderek artan gerici faaliyetler, enflasyon, milli eğitimde yapılan tayinler görüşülmüş, meclisin bir çıkmazda bulunduğu ve bu konuda en büyük sorumluluğun iktidar partisine düştüğü vurgulanmış, 27 Mayıs ilkelerine aykırı hareket edilmemesi gerektiği dile getirilmiştir.²⁹⁹ Hastalanan Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in durumunun umutsuz olduğu anlaşılınca, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay görevinden ayrılarak kontenjan senatörlüğüne atanmış ve 28 Mart 1966'da cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bu seçim ordunun baskısı sonucu gerçekleşmiştir.³⁰⁰ Ordu; tıpkı yukarıda sözü geçen kurumlar gibi kendini iktidara hissettirmektedir.

²⁹⁸ Ali Eşref Turan, a.g.e., s. 61-63.

²⁹⁹ Cumhuriyet Ansiklopedisi, (2003). Cilt 3, 1961-1980, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 136.

³⁰⁰ Emre Kongar, (2004). 21. Yüzyılda Türkiye, Ankara: Remzi Kitabevi, s. 166-168.

Bu dönemde doğu illerinde, ilk kez kitle gösterilerinde Kürt etnik varlığını öne çıkararak, Türkiye İşçi Partisi'nce düzenlenen veya desteklenen "Doğu Mitingleri" yapılmıştır. Bunlara karşılık Erzurum'da da "Anadolu Şahlanmış Mitingi" düzenlenmiştir. Yine bu dönemde tek konfederasyon konumundaki Türk-İş'in çoğu yöneticisi ile özellikle TİP üyesi olan sendikacılar arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmaya başlamış, Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası işçilerinin grevinde; Türk-İş'in grevci işçiler ve sendikaları Kristal-İş karşı çıktığı halde Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu ile anlaşmaya vararak grevi sona erdirmesi yoğun tepkilere yol açmıştır. Bu görüş ayrılığı sürecinin sonunda 13 Şubat 1967'de çoğunlukla 1961'de TİP'i kuran sendikacılar tarafından Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu kurulmuştur. TİP İstanbul milletvekili Çetin Altan'ın dokunulmazlığı cumhurbaşkanı ve başbakanı hakaret ettiği gerekçesiyle kaldırılmıştır. TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar, dokunulmazlıkla birlikte demokrasinin de kalkacağını söylerken CHP Genel Başkanı İnönü, Anayasa'nın sosyalizme kapalı olmadığını vurgulamıştır. "Eğer bir parlamenter, Cumhurbaşkanı ve başbakanı eleştiremeyecekse, içeride ve dışarıda olmanın anlamı yoktur" diyen Çetin Altan, Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuş ve dava sonucunda 2 Ağustos 1967'de dokunulmazlığına yeniden kavuşmuştur.³⁰¹

1965'teki seçimden sonra TBMM'de mutlak bir çoğunluk sağlayan AP, 1968'de milli bakiye sistemini yürürlükten kaldırmış, 1961'de uygulanan seçim çevresi barajlı nispi temsil esasını yürürlüğe koymuştur. Bununla birlikte Anayasa Mahkemesi, seçim yasasında kabul edilen baraj uygulamasını Anayasa'ya aykırı bularak iptal etmiştir. Adalet Partisi, 12 Ekim 1969'da yapılan seçimleri kazanmış ancak oyları % 6,4 azalmış ve 256 milletvekilliği kazanmıştır. CHP'nin oyları da % 27,3'e gerilemiş ve 143 sandalye elde etmiştir. CHP'den kopanların Turhan Feyzioğlu önderliğinde kurduğu Güven Partisi % 6,6'luk oy oranıyla 15 milletvekili çıkarmış ve AP ile CHP'den sonra üçüncü parti olduğunu göstermiştir. TİP'in milletvekili sayısı ise 2'ye düşmüştür. Bu sonuçların cesaretlendirdiği Konya bağımsız milletvekili Necmettin Erbakan, Ocak 1970'te Milli Nizam Partisi'ni (MNP) kurmuştur. Bir yıl sonra, Aralık'ta AP'den bir hizip daha ayrılmış ve Demokratik Parti'yi kurmuştur. Bu arada 1965'te Cumhuriyetçi Köylü Millet

³⁰¹ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Cilt 3, a.g.e., s. 162-163.

Partisi'ni ele geçiren ve amacı tekelci kapitalizme ve komünizme aynı derecede karşı olduğunu iddia eden militan ve aşırı ulusalcı bir parti yaratarak alt ve orta sınıfın oylarını çekmek olan Alparslan Türkeş, Şubat 1969'da bu partinin adını Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değiştirmiştir.³⁰² Bu dönemde üniversite işgalleri ve boykotlarla gençlik olayları patlak vermiştir. İlk başta Fransa'daki öğrenci eylemlerinin bir taklidi gibi algılanıp pek önemsenmeyen bu boykot ve işgaller 1971'in Mart ayına kadar artarak devam etmiştir. En dikkat çekici eylem ise ABD Deniz Kuvvetleri'ne bağlı 6. Filo gemilerinin İstanbul'a gelişine yönelik protesto gösterisiydi. Kabataş'ta eylem yapan öğrenciler ABD denizcilerini polis müdahalesine rağmen dövüp denize atmışlardır. ABD büyükelçisi Kommer'in ODTÜ'yü ziyaretinde arabası taşlanmış ve yakılmıştır. 16 Şubat 1969'da Taksim'de yine 6. Filo'nun ziyaretine karşı düzenlenecek gösteride sağ ve sol görüşlü öğrenciler çatışmış ve tarihe "Kanlı Pazar" olarak geçen olay gerçekleşmiştir. Bu arada köylerde de eylemler yaygınlaşmış, toprak işgalleri şeklinde kendini gösteren bu eylemlerin yanı sıra birçok ilçe ve ilde de üretici mitingleri yapılmıştır. Öğretmenler de Türkiye Öğretmenler Sendikası çevresinde toplanmışlar, devrimci bir tavır sergilemişlerdir. Bunlara karşılık sağ kesimde de MHP, komünizmle mücadele için gençleri kamplarda eğitmiş, bir savaşçı gibi yetiştirmiştir.³⁰³ Yaşanan buna benzer gelişmeler ülkede bir kaos ortamının doğmasına neden olmuştur. Solu seçim yasasıyla yaralayan hükümet, DİSK'in önderlik ettiği siyasal sendikacılığı, hükümet yanlısı Türk-İş lehine bir yasa çıkararak tahrip etmeye karar vermişti. Bu yasaya göre belirli bir işyerinde çalışanların en az üçte birini temsil etmeyen sendikaların faaliyeti yasaklanıyordu. Daha önemlisi hükümet sözcülerinin bu değişikliğin DİSK'in varlığına son vermek için kullanılacağını açıkça ve kamuoyu önünde ifade etmeleriydi. İşçiler 15-16 Haziran 1970'te geniş ve daha çok kendiliğinden bir gösteriyle bu yasaya tepki göstermişler ve bütün İstanbul-Marmara Bölgesini tam olarak felç etmeyi başarmışlardır. Hükümet, düzeni ancak askeri güç kullanarak ve kentin bütün fiziksel ulaşım yollarını keserek sağlayabilmiştir.³⁰⁴ Ocak 1971'de Türkiye'de bir karışıklık durumu söz konusuydu. Üniversiteler işlevlerini

³⁰² Feroz Ahmad, (2002). Modern Türkiye'nin Oluşumu, Çev: Yavuz Alogan, İstanbul: Kaynak Yayınları, s. 172.

³⁰³ Tefik Çavdar, (2000). a.g.e., s. 198-200.

³⁰⁴ Feroz Ahmad, a.g.e., s. 174.

kaybetmişlerdi. Öğrenciler banka soymakta, ABD görevlilerini kaçırmakta ve Amerikan hedeflerine saldırmaktaydı, hükümeti eleştiren üniversite profesörlerinin evleri ise bombalanmaktaydı. Fabrikalar grevdeydi ve çok fazla iş günü kaybedilmişti. İslami hareket saldırganlaşmıştı ve bu hareketin partisi, Milli Nizam Partisi, orduyu rahatsız edecek şekilde Atatürk'ü ve Kemalizmi açıkça reddetmekteydi.³⁰⁵ Nihayetinde 12 Mart 1971 günü Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç ile Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyicioğlu, Türk Silahlı Kuvvetleri adına hareket ederek Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile iki meclisin başkanlarına bir muhtıra vererek parlamento ve hükümetin anayasal görevlerini yerine getirmesini, anayasal reformları yapmasını ve bunun için partiler üstü güçlü bir hükümetin kurulmasını istemiştir. Toplumsal gelişmeler, sınıfsal dengelerin değişmesi, iktidarların işlevlerini yitirmeleri, anayasal düzen ile toplum yaşamı arasında uygunluk kurulamaması ülkeyi bu noktaya getiren nedenler arasında sayılabilir.³⁰⁶ Ülkenin içinde bulunduğu durumdan kurtulması için güçlü, güvenilir ve inandırıcı bir hükümetin işbaşına gelmesini zorunlu gören muhtıra; bu yolda adım atılmaması halinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin gerekli tedbirleri alacağını bildirmiştir. Buna gerek kalmadan aynı gün muhtıranın anayasa ve hukuk devletiyle bağdaşmadığını ifade eden Süleyman Demirel başbakanlıktan istifa etmiştir.

5.3.4. 12 Mart'tan 12 Eylül'e

11 yıllık bir aradan sonra demokrasi yine kesintiye uğramıştır. Gençlik hareketinin önderlerinden Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan yakalanarak idam cezasına çarptırılmışlardır. 19 Mart 1971'de başbakanlığa atanan Kocaeli milletvekili Prof. Nihat Erim'in oluşturduğu hükümet, 26 Mart'ta Cumhurbaşkanı Sunay tarafından onaylanmıştır. "Tekokratlar Hükümeti" olarak anılan hükümetin üyelerinden 5'i AP'den, 3'ü CHP'den, 1'i MGP'den,³⁰⁷ 14'ü ise TBMM dışından seçilmiştir. Anlaşmazlıklar sonucu Aralık'ta hükümet düşmüş, Nihat Erim'in başbakanlığında kurulan yeni hükümet de yine uzun ömürlü olmamıştır. Bu arada

³⁰⁵ Feroz Ahmad, a.g.e., s. 175.

³⁰⁶ İsmail Cem, (1977). 12 Mart, Cilt II, İstanbul: Cem Yayınları s. 11-137'den Anıl Çeçen, (1994). Atatürk ve Cumhuriyet, Ankara: İmge Kitabevi, s. 336.

³⁰⁷ 1967'de kurulan Güven Partisi, 1971'de Milli Güven Partisi (MGP) adını almıştır. MGP, 1973'te Kemal Satır'ın kurduğu Cumhuriyetçi Parti (CP) ile birleşerek Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) adını almıştır.

Milli Nizam Partisi kapatılmış, kısa bir süre sonra 20 Temmuz 1971’de Türkiye İşçi Partisi; partinin son kongresinde “Türkiye’nin doğusunda Kürt halkının yaşadığı”na dair bir karar alınmış olması nedeniyle aynı sonla karşılaşmıştır.³⁰⁸ MNP’nin kapatılmasının ardından ertesi yıl partinin devamı niteliğinde MNP’nin Genel Sekreterliğini yapmış olan Süleyman Arif Emre başkanlığında Milli Selamet Partisi (MSP) kurulmuştur. TİP ise 1975’te tekrar kurulmuş ama bir daha parlamentoda yer alamamıştır. Bu dönemde 1961 Anayasası’nda da değişiklikler yapılmıştır. Temel hakların kullanılmasına yeni sınırlamalar getirilmiştir. Gözaltında tutma süresi önce 7, sonra 15 güne çıkarılmıştır. Memurların sendikalara üye olmaları yasaklanmıştır. Hükümete kanun gücünde kararname çıkarma yetkisi tanınmıştır. Türkiye Radyo Televizyon Kurumu’nun (TRT) özerkliği kaldırılmıştır. Üye seçiminde hükümetin etkin olduğu Devlet Güvenlik Mahkemeleri’nin kurulması öngörülmüştür. Milli Güvenlik Kurulu, istenildiğinde bilgi veren kuruluş iken, tavsiyelerde bulunan bir kuruluşa dönüştürülmüştür. Gençlik örgütleri kapatılmış, siyasi toplantılar, mesleki örgütlerin ve sendikaların seminerleri yasaklanmıştır.³⁰⁹

1973 yılında görev süresi dolan cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’ın yerine Fahri Korutürk cumhurbaşkanı seçilmiştir. Yeni cumhurbaşkanı Naim Talu’yu başbakanlığa getirmiş ve AP’li, CGP’li ve bağımsız bakanlardan oluşan seçim hükümeti kurulmuştur. 14 Ekim 1973 genel seçimleriyle de iki yıl süren “muhtıra rejimi” sona ermiştir. Seçim sonucunda mecliste CHP 187, AP 148, MSP 48 sandalye kazanmıştır. Yeniden başlayan koalisyonlar döneminde hükümetin kurulması uzun zaman almıştır. Cumhurbaşkanı Korutürk’ün hükümet kurma görevi verdiği Bülent Ecevit,³¹⁰ Süleyman Demirel ve Naim Talu bir sonuç elde edememiştir. Tekrar başbakanlığa getirilen Ecevit, CHP-MSP koalisyon hükümetini ancak 25 Ocak 1974’te kurabilmiştir. Yeni hükümetin en önemli işlevi; Kıbrıs’ta Türk toplumuna yönelik saldırı ve eylemleri dikkate alarak ve garantörlük hakkını kullanarak 1974’ün Temmuz ve Ağustos aylarında iki askeri hareket gerçekleştirmesidir. Rumların, Türklere yönelik saldırılarını önlemek ve Türkiye’nin güney kıyılarının güvenliğini sağlamak amacındaki askeri operasyonlar sırasında

³⁰⁸ Cumhuriyetin 80 Yılı, a.g.e., s. 262-263.

³⁰⁹ Hikmet Özdemir (2002). *Siyasal Tarih (1960-1980)*, a.g.e., s. 265.

³¹⁰ İsmet İnönü’nün genel başkanlıktan ve CHP’den ayrılmasının ardından 14 Mayıs 1972’de Bülent Ecevit, CHP Genel Başkanlığı’na seçilmiştir.

hükümetin MSP kanadının, Ada'nın tamamının ele geçirilmesi yolunda önerilerde bulunması koalisyonu epey sarsmıştır. Dış siyasetteki bu sürtüşme, iç siyasette af yasası, devlet memurluklarına yapılan atamalarla birleşmiş ve Ecevit'in İskandinav ülkelerine yapacağı gezi için başbakanlığı MSP Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Necmettin Erbakan'a bırakmayıp CHP'li bir devlet bakanına bırakmasıyla doruğa ulaşmıştır. Erbakan, Ecevit'in İskandinav ülkelerine yapacağı geziye onay vermediğini söyleyince; Ecevit seçimleri gidilmesi gerektiğini söyleyerek 18 Eylül 1974'te görevinden ayrılmıştır.³¹¹ Ardından kurulan Sadi İrmak hükümeti güvenoyu alamamasına karşın, yeni bir hükümet kurulmadığı için aylarca işbaşında kalmıştır. Mart 1975'te, sonradan "Birinci Milliyetçi Cephe" diye adlandırılan, Süleyman Demirel başbakanlığında 16 AP'li, 8 MSP'li, 4 CGP'li ve 3 MHP'li bakandan oluşan hükümet kurulmuştur. Bu hükümet döneminde Türkiye'de şiddet olayları giderek tırmanmıştır. Sağcı hükümet, olayların sebebini solcular olarak görmüş, hatta başbakan Demirel, Ecevit'in komünizmi tehlike olarak görmemesini eleştirmiştir. İşçi sınıfı özellikle DİSK, birçok grev ve direnişin içinde bulunmuş Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin (DGM) kapatılmasından yana tavır almışlardır. 1977'nin 1 Mayıs'ı tarihe "Kanlı 1 Mayıs" olarak geçmiştir. Taksim Meydanı'ndaki kutlamalarda DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler konuşmasını bitirmek üzereyken çevredeki binalardan ateş açılmış ve büyük bir panik yaşanmıştır. Polis panzerleri kalabalığın üzerine yürümüş, paniğe kapılan kalabalık Kazancı Yokuşu'na doğru kaçmış, yaşanan izdihamda 36 kişi hayatını kaybetmiştir.³¹²

5 Haziran 1977'deki genel seçimlerde CHP, 213 milletvekili çıkararak birinci parti olmuş, AP 189, MSP 24, MHP 16 milletvekiliyle onu takip etmiştir. CHP, tek başına iktidar olabilecek çoğunluğa ulaşamamış, Ecevit'in kurduğu hükümet güvenoyu alamamıştır. Bunun üzerine hükümeti kurma görevi alan Demirel, "İkinci Milliyetçi Cephe" hükümetini (AP-MSP-MHP Koalisyonu) kurmuştur. Fakat bu hükümet de ülkedeki karışıklığa çözüm bulamamıştır. CHP'nin Aralık 1977'deki yerel seçimlerde başarılı olması ve hükümetin asayiş ve ekonomik sorunlara çözüm bulamaması AP içerisinde rahatsızlık yaratmış, istifa eden 11 milletvekili Bülent Ecevit'le İstanbul'da Güneş Motel'de bir araya gelmiş ve yapılan pazarlıklar sonucu büyük çoğunluğuna bakanlık sözü verilerek CHP'ye katılmaları sağlanmıştır. Aralık

³¹¹ Emre Kongar, (2004). a.g.e., s. 183.

³¹² Tefik Çavdar, (2000). a.g.e., s. 259-262.

ayının sonunda da cumhuriyet tarihinde bir ilk yaşanarak “İkinci Milliyetçi Cephe” hükümeti “gensoru”yla düşürülmüştür.³¹³ Bülent Ecevit, AP’den ayrılan 11 milletvekili, bağımsızlar, CGP ve DP’nin (Demokratik Parti) desteğiyle 5 Ocak 1978’de hükümeti kurmuştur. Ülkede çözüm bekleyen pek çok sorunun yanında halk, şiddet eylemlerine karşı önlem alınmasını, can ve mal güvenliğinin sağlanmasını isterken, 1978’in ilkbaharında yine önemli olaylar yaşanmıştı. İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi önünde bir grup öğrenciye saldırı düzenlenmiş, 7 kişi ölmüş, 100’den fazla kişi yaralanmıştır. Kamuoyunda büyük bir tepkiyle karşılanan olayı protesto eden DİSK 20 Mart’ta “Faşizme İhtar Eylemi” düzenlemiştir. Ardından Malatya Belediye Başkanı Hamit Fendoğlu ve ailesi, Ankara’dan gelen bombalı bir paketle, Ankara savcı yardımcısı Doğan Öz de silahlı saldırıyla öldürülmüştür. 9 Ekim günü Ankara Bahçelievler’de 7 TİP’li öğrencinin kaldığı evi basan sağcılar 6 kişiyi öldürüp 1’ini ağır yaralamışlardır. Ecevit Hükümeti en büyük krizi 22 Aralık 1978 günü gerçekleşen Kahramanmaraş Olayları’nda yaşamıştır. Bir gün önce öldürülen iki öğretmenin cenazeleri sırasındaki olaylar, kitle katliamına örnek teşkil etmiştir. Elleri silahlı, taşlı ve sopalı gruplar kente hakim olmuş, ordu da dahil güvenlik kuvvetleri duruma müdahale edememiştir. Valilik binasını ele geçirmeye çalışan kişiler, bazı mahallelere baskınlar yaparak genç yaşlı demeden insanları acımasızca öldürmüşlerdir. Olaylar sonucunda 109 kişi hayatını kaybetmiş, 176 kişi yaralanmış 500’den fazla ev ve işyeri tahrip edilmiştir. Bu durum halkın güvenlik kuvvetlerine ve hükümete karşı güvenini yitirmesine yol açmış ve büyük kentlerdeki işçi mahallelerinde saldırgan gruplara karşı direniş komitelerinin kurulmasına neden olmuştur. Söz konusu sivil gruplar, 1980 askeri müdahalesine kadar bir tür savunma birimi görevi yapmışlardır. 1979’un Şubat’ın da ise gazetesinden evine dönmekte olan Milliyet Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Abdi İpekçi arabasının içinde, silahlı saldırı sonucu öldürülmüştür.³¹⁴

CHP’nin 14 Ekim 1979 Milletvekili Ara Seçimi’nde yenilgiye uğraması, hükümetin istifasına neden olmuştur. Demirel başbakanlığında AP azınlık hükümeti, 12 Eylül’deki darbeye kadar iktidarda kalmıştır. Hükümetin en önemli icraatı “24 Ocak Kararları” olarak anılan ekonomik istikrar programıyla Türkiye ekonomisinde yeniden yapılanma dönemini başlatmasıdır. Böylece programın mimarı Başbakanlık

³¹³ Tefvik Çavdar, (2000). a.g.e., s. 264.

³¹⁴ Hikmet Özdemir, (2002). *Siyasal Tarih (1960-1980)*, a.g.e., s. 277-278.

Müsteşarı Turgut Özal'ı da kamuoyu tanımıştır. Uygulamaya konulan programın; olabildiğince kısa süre içinde, bir ölçüde fiyat istikrarını sağlayarak ihracata yönelik bir gelişme stratejisini başlatmak ve bir dizi serbestleşme ve yapısal uyum önlemi yoluyla dışa yönelik gelişmeyi sürdürülebilir hale getirmek şeklinde iki boyutu vardı. Ancak bunları başarabilmek için birikmiş dengesizliklerin düzeltilmesi gerekmektedir. Bu nedenle 1980'de fiyat ayarlamaları yapılmış, TL'nin ABD doları karşısında değeri % 33 oranında düşürülürken, kamu kesimi tarafından üretilen mal ve hizmetlerin fiyatları önemli ölçüde artırılmıştır. Buna koşut olarak, izlenen gelir politikasıyla ücretler ve tarımsal gelirler önemli ölçüde düşmüş ve bu yolla iç talep denetim altına alınmıştır.³¹⁵ Ekonomide bu gelişmeler yaşanırken, cumhurbaşkanı Korutürk'ün görev süresinin dolması mevcut bunalımlara ek olarak yeni bir bunalımın ortaya çıkmasına yol açmış, siyasi partiler bir isim üzerinde uzlaşamayınca cumhurbaşkanını seçmek mümkün olmamış bu görevi Cumhuriyet Senatosu Başkanı İhsan Sabri Çağlayangil aylarca vekaleten yürütmüştür. Bu dönemde siyasi otorite boşluğu da artarak devam etmiştir. İnsanlar sokaklarda, evlerinde, her yerde öldürülmekte, bankalara, işyerlerine, insanların kalabalık olarak bulunduğu kahvehane gibi yerlere bombalar atılmaktaydı. İstanbul Üniversitesi'ne gitmekte olan Prof. Cavit Orhan Tütengil otobüs durağında, 12 Mart'ın başbakanı Nihat Erim evinin çevresinde, DİSK Başkanı Kemal Türkler, arabasına binerken öldürülmüştür. Çorum'da Mayıs sonunda MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak'ın öldürülmesini protesto eden MHP'liler alevi ve sol görüşlülere saldırmışlardır. Tüm kente yayılan çatışmalar Haziran'ın ilk haftasına kadar sürmüştür.. Temmuz başında "Milönü'nde camii bombalandı" söylentisiyle yeniden başlayan çatışmalar sonucunda askerler kenti denetim altına almış ve olaylar önemli ölçüde dinmiştir.³¹⁶ Ülke bir bataklığa doğru sürüklenmekteydi, şiddet eylemleri ve cinayetlerle adeta bir iç savaş yaşanıyordu. Bu şartlar altında ordunun müdahalesi kaçınılmaz bir hale gelmişti. Zaten 27 Aralık 1979 tarihinde Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e yolladığı ülkenin "vahim" durumu ile ilgili Türk Silahlı Kuvvetleri'nin endişelerini ve gerekli tedbirlerin alınması isteğini içeren "Uyarı Mektubu" darbenin bir nevi habercisi niteliğindedir. Nitekim 12 Eylül 1980 sabahı, ordu ülkenin yönetimine bütünüyle el

³¹⁵ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Cilt 3, a.g.e., s. 502-503.

³¹⁶ Ali Eşref Turan, a.g.e., s. 115.

koymuştur. Genelkurmay Başkanı'nın (Org. Kenan Evren) başkanlığında, Kara (Org. Nurettin Ersin), Hava (Org. Tahsin Şahinkaya) ve Deniz (Org. Nejat Tümer) Kuvvetleri Komutanları ile Jandarma Genel Komutanı'ndan (Org. Sedat Celasun) oluşan Milli Güvenlik Konseyi (MGK), TBMM'yi ve hükümeti feshetmiş, siyasi parti faaliyetlerini yasaklamış, belediye meclisleriyle, il genel meclislerini feshedip belediye başkanlarını görevden almış, yeni bir hükümet ve yasama organı kuruluncaya kadar, yasama ve yürütme yetkilerini üstlenmiştir. AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit Gelibolu'da; MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan ile MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, Foça'da askeri tesislerde gözaltında tutulmuşlardır. Darbenin ilk günlerinde ülkede tam bir gözaltına alma, toplama kampanyası başlamıştır. Silahlı mücadelede bulunup bulunmadığına bakılmaksızın tüm gençlik örgütlerinin liderleri, üyeleri, hatta sempatanları cezaevlerine konmuşlardır. Yargıtay'ın onayladığı idamlardan 50'si infaz edilmiştir.³¹⁷ Harekatın amacı, MGK'nin 1 numaralı bildirisinde, ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak olarak açıklanmıştır.³¹⁸ Aslında askeri yönetim; terörün bastırılması, iktisadi büyüme ve istikrarı yakalama, anarşinin gelmesini önleyeceği düşünülen anayasa ve mevzuat değişikliklerini yapma ve eski-yeni sivil siyasetçilerle birlikte düzenlemeler yapabilme şeklinde kendine dört hedef koymuştur.³¹⁹

12 Eylül Darbesi ile ilgili yukarıda bahsedilenlerin dışında söylenmesi gerekenlerden biri de Tanilli'nin de dediği gibi Darbe'ye Amerikan emperyalizmi ve ABD'nin Türkiye için öngördüğü model açısından bakılması gerektiğidir. Tanilli'ye göre 12 Mart Muhtırası yarım bırakılmış bir girişimdi ve ilerici, akılcı düşünceyi, temel hak ve özgürlükleri engelleyecek yeni bir çerçeve gerekmekte, emperyalizmin çıkarları otoriter bir rejimi gerekli kılmaktaydı.³²⁰ Kısaca 12 Eylül 1980'de müdahale eden gücün amacı 12 Mart'ta yarım kalmış işi tamamlamak ve yeni bir ekonomik ve siyasi model uygulamaktı.

³¹⁷ Yönetim idam cezalarının infazı konusunda ısrarcı olmuştur. Kenan Evren o ünlü "Hainleri asmayıp da besleyecek miyiz?" sözünü 3 Ekim 1984'te Muş'ta yaptığı bir konuşmada söylemiştir.

³¹⁸ Ergun Özbudun, a.g.e., s. 49.

³¹⁹ Ali Eşref Turan, a.g.e., s. 120.

³²⁰ Server Tanilli, (2003). Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz?, İstanbul: Adam Yayınları, s. 71-72.

5.4. Yasakçı Anayasa Dönemi (1980'den Günümüze)

Darbeden sonra Milli Güvenlik Konseyi'nin yaptığı ilk icraat, eski Deniz Kuvvetleri Komutanı Bülent Ulusu başbakanlığında 21 Eylül 1980'de sivillerden oluşan ve yalnız kendisine karşı sorumlu bir hükümet kurmak olmuştur. 27 Ekim 1980'de de "Anayasa Düzeni Hakkındaki Kanun"u yayımlayarak darbeyi anayasal temele oturtmuştur. Bu şekilde 1961 Anayasası yeni bir anayasa yapılıncaya kadar adı geçen kanunun getirdiği istisnalar dışında yürürlükte kalmıştır. Bu istisnalar şunlardır:³²¹ Cumhurbaşkanı, millet meclisi ve cumhuriyet senatosuna ait görevler Milli Güvenlik Konseyi'nce kullanılacaktır. MGK tarafından çıkarılan bildiri, karar ve yasalara karşı yargı yolu kapatılmıştır. Bakanlar Kurulu kararları ile üçlü kararnamelere karşı iptal davası açılmayacaktır. MGK tarafından çıkarılan bildiri, karar ve yasaların Anayasa ve yasalarla çatışması durumunda MGK'nin bildiri, karar ve yasaları uygulanacaktır. MGK üyeleri, milletin kayıtsız şartsız egemenliğine dayalı yeni bir anayasa düzeni kurulacağını çeşitli vesilelerle tekrarlamışlardır. Bu amaçla MGK'nin 29 Haziran 1981 tarihinde kabul ettiği 2485 sayılı "Kurucu Meclis Hakkında Kanun"la yeni anayasanın yapılması süreci başlamıştır. Bu kanuna göre Kurucu Meclis; Milli Güvenlik Konseyi ile kuruluş, görev ve yetkileri bu kanunda belirtilen Danışma Meclisi'nden oluşur. Görevleri ise; yeni Anayasa'yı ve Anayasa'nın halkoyuna sunuluş kanunu hazırlamak, yürürlüğe girecek Anayasa'nın ilkelerine uygun siyasi partiler kanunu ve seçim kanunu hazırlamak, TBMM'nin kurulup fiilen göreve başlayıncaya kadar yasama görevlerini yerine getirmektir. Kurucu Meclis'in sivil kanadını oluşturan Danışma Meclisi kanunda belirtilen usul ve esaslara göre her ilin tespit ve teklif ettiği adaylar arasında MGK tarafından seçilen 120 üye ile, yine MGK'nin doğrudan doğruya seçtiği 40 üye olmak üzere 160 üyeden oluşmaktaydı. 11 Eylül 1980 tarihinde herhangi bir siyasi partinin üyesi olmamak şarttır. MGK tarafından doğrudan doğruya seçilecek olanlarda yüksek öğrenim yapmış olma şartı aranmaz. MGK, Danışma Meclisi'nden gelen kanun tasarısı ve tekliflerini aynen veya değiştirerek kabul veya reddedebilir. MGK'nin kabul ettiği metin Resmi Gazete'de yayımlanarak kanunlaşır.³²²

Danışma Meclisi kendi üyeleri arasından, Anayasa'yı hazırlamak üzere 15 kişiden oluşan bir Anayasa Komisyonu seçmiştir. Tasarının hazırlık aşamasında çok

³²¹ Şeref Gözübüyük, a.g.e., s. 133-134.

³²² Ergun Özbudun, a.g.e., s. 51-52.

sayıda kişi ve kuruluştan yazılı görüş alınmıştır. Hazırlanan Anayasa, Danışma Meclisi ve ardından Milli Güvenlik Konseyi'nce kabul edilmiştir. 7 Kasım 1982'de halkoyuna sunulan Anayasa % 92'ye varan "evet" oyuyla kabul edilmiştir. Kabul edilen Anayasa'nın geçici 1. maddesi uyarınca Genelkurmay Başkanı, MGK Başkanı ve Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bu arada yeni Anayasa'yla ilgili bu gelişmeler yaşanırken MGK, Kasım 1981'de temel amacı, o günlerin atmosferine uygun şekilde üniversiteleri tek bir yönetim altında toplamak ve disiplin altına almak olan Yükseköğretim Kanunu'nu kabul etmiştir.³²³

5.4.1. 1982 Anayasası

1982 Anayasası için en başta söylenecek şey değiştirilmesinin daha güç şartlara bağlanmış olmasıdır, yani katı bir anayasadır. Bunda, yaşanan siyasi sorunlara daha yasal çözümler bulmak gerekçesi etkilidir. Bütün anayasalarda olduğu gibi 82 Anayasası'nda da geçici hükümler vardır. Normal yönetime geçiş için bir süreç öngörülmüştür. Halkoylamasıyla direkt sivil hayata geçilmemiştir. Bunun için tedricen (yavaş yavaş) bir geçiş uygun görülmüştür. Böylece bir müddet daha sivil hayat denetlenmiştir. Otorite-hürriyet dengesinde otoritenin ağırlığı arttırılmıştır. Parlamento yine tek meclisli hale gelmiştir. Devlet yapısı içinde yürütme organı güçlendirilmiştir. Karar alma sürecinde ortaya çıkabilecek tıkanma ve kilitlenmeyi önleyebilecek ve karar alma sürecine sürat kazandıracak hükümler içermiştir. 70'li yıllarda hükümet bunalımlarının sıkça olması ve parlamentonun bu hükümet bunalımlarıyla uğraşması yüzünden memleket sorunlarını çözememiştir. Bundan dolayı 1982 Anayasası'nda 45 günlük bir hükümet bunalımının ardından cumhurbaşkanına meclis seçimlerini yenileyebilmesi hakkını vermiştir. Anayasa, katılımacı demokrasiye ters bir anlayış benimsemiş ve belli ölçüde depolitizasyonu amaçlamıştır. Bu amaç Anayasa'nın; siyasi partilerin teşkilatlanması ve tüzel kişilerle olan ilişkileri üzerine, siyasi amaçlı direnişler üzerine, dernekler ve dernek gösteri yürüyüş ve toplantıları üzerine, kamu kurumları üzerine getirdiği yasaklarda ve TBMM seçim döneminin 5 yıla çıkarılıp en fazla bir ara seçim yapılabileceği hükmünde kendini göstermiştir.³²⁴ Böylece bu Anayasa'yla askeri yönetim sonrasının siyaset hukuku oluşturulmuş, ordu; kendisinden sonra gelecek sivillerin siyaseti nasıl yapacaklarını belirlemiştir.

³²³ Cumhuriyetin 80 Yılı, a.g.e., s. 314.

³²⁴ Ergun Özbudun, a.g.e., s. 57-66.

5.4.2. 1983 Seçimleri

12 Eylül öncesinde partilerin aralarında uzlaşamamaları ve parti sisteminin istikrarı bozacak bir çok kutupluluğa doğru kayması, askeri yönetimin tüm parti mensuplarının ve eski parlamenterlerin siyasi faaliyetlerine yasak koymasına neden olmuştu. Milli Güvenlik Konseyi 1983 yılında seçimlerin yapılmasına karar verdiğinde “sınırlı çok parti sistemi”ne geçmeyi planlamıştı. Seçime katılacak partiler daha kurulma aşamasında veto yoluyla sınırlandırılmıştı. Seçim sistemine getirilen % 10 barajı ile de küçük ve güçsüz partiler saf dışı bırakılarak rekabetin makul sayıda parti arasında yaşanması sağlanmıştı. Öte yandan partilerin illerin üçte ikisinde örgütlenmiş olmaları, illerin yarısı kadar yerde aday göstermeleri gerekmektedir.³²⁵ 1983 tarihindeki seçimlere kurulan birçok partiden sadece “devlet partisi” olarak anılan ordunun desteklediği, emekli general ve büyükelçi Turgut Sunalp başkanlığındaki Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), kapatılan partilerden doğan politik boşluğu dolduran, liberal, İslamcı, milliyetçi, sosyal demokrat eğilimleri bünyesinde birleştiren Turgut Özal başkanlığındaki Anavatan Partisi (ANAP) ve orta-sol parti işlevi görmek üzere faaliyete geçen, Milli Güvenlik Konseyi ile her fırsatta istişarede bulunmasından dolayı “icazetli parti” damgasını yiyen Necdet Calp başkanlığındaki Halkçı Parti (HP) katılmıştır. Ali Fethi Esener’in başkanlığında kurulan Büyük Türkiye Partisi’ne kuruluşundan bir gün sonra aralarında İhsan Sabri Çağlayangil’in de bulunduğu 143 eski parlamenter üye olunca Adalet Partisi’nin varlığını ve felsefesini canlandırmaya çalıştığı gerekçesiyle kapatılmıştır.³²⁶

6 Kasım 1983 tarihinde yapılan seçimlerde ANAP, % 45,1 oy oranıyla 211 milletvekili kazanarak seçimden zaferle ayrılmış, onu % 30,5 oy oranıyla 117 milletvekili çıkaran HP ve % 23,3 oy oranıyla 71 milletvekili çıkaran MDP izlemiştir. Bu tablo, seçimlerden bir gün önce yaptığı radyo ve TV konuşmasında “MGK’nin icraatını sürdüreceğiz bir yönetim seçeceğinize inanıyorum” diyerek MDP’ye açıkça destek veren Kenan Evren’in çabasının sonuçsuz kaldığını göstermiştir.³²⁷

³²⁵ Ali Yaşar Sarıbay, (2001). Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler, İstanbul: Alfa Yayınları, s. 64-65.

³²⁶ Ali Yaşar Sarıbay, (2001). a.g.e., s. 67-71.

³²⁷ Cumhuriyet Ansiklopedisi (2003). Cilt 4, 1981-2000, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 68-69.

5.4.3. ANAP dönemi

Seçimlerden ANAP'ın galip ayrılması ve Turgut Özal'ın başbakanlığında hükümetin kurulmasıyla üç yıl süren askeri yönetim sona ermiş ve sivil yönetime geçilmiştir. Tek meclisli parlamenter düzende çoğunluğa sahip Anavatan Partisi, programını gerçekleştirecek uygun bir ortam bulmuştur. 1984'te bir yıl önceki genel seçimlere girmesi engellenen Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP), Doğru Yol Partisi (DYP) ve Refah Partisi (RP) gibi ciddi rakiplerin de katıldığı yerel seçimlerde de büyük başarı kazanarak iktidarını meşrulaştırmıştır. Öte yandan yeni siyasi düzenin başta örgütlenme özgürlüğü olmak üzere özgürlüklere ciddi kısıtlamalar getirmesi, askeri yönetimden sonra demokrasinin yerleşmesinde ciddi engel teşkil etmiştir. 15 Mayıs 1984'te yazar, öğretim üyesi ve sanatçılardan oluşan 1256 aydının imzaladığı "Türkiye'deki Demokratik Düzene İlişkin Gözlem ve İstekler" başlıklı "Aydınlar Dilekçesi" Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve TBMM Başkanı Necmettin Karaduman'a sunulmuştur. Aziz Nesin öncülüğünde hazırlanan dilekçe, 12 Eylül'den sonraki ilk toplu eylem olması bakımından kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştır. Ancak Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 21 Mayıs'ta dilekçeye yönelik soruşturma başlatarak Sıkıyönetim Kanunu'na aykırı davranmaktan 56 kişi hakkında dava açmış, 1,5 yıldan fazla süren dava tüm sanıkların beraat etmesiyle sonuçlanmıştır.³²⁸ Özal dönemi, ordunun da istediği biçimde darbenin sivil bir uzantısı şeklinde gelişmiştir. Özgürlükleri kısıtlayıcı hükümler açısından polis yasasında önemli değişiklikler yapmış ve yeni bir yasa olarak da basın üzerine önemli sınırlama ve kısıtlamalar getiren "Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu"nu çıkarmıştır. Böylece ülkedeki sadece siyasi yaşam değil, aynı zamanda, basın yaşamı da yeni sınırlama ve kısıtlamalara konu edilmiştir.³²⁹ Bu dönemde siyasi hayat yeniden canlanmaya başlamış, Erdal İnönü'nün SODEP'i ile Necdet Calp'ten sonra genel başkan seçilen Aydın Güven Gürkan'ın HP'si Eylül 1985'te birleşmiş ve Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) adını almıştır. İki ay sonra da Bülent Ecevit'in eşi Rahşan Ecevit başkanlığında Demokratik Sol Parti (DSP) kurulmuş, HP'den gelen dört milletvekilinin kurucular arasında yer almasıyla mecliste temsil edilme imkanı bulmuştur.

³²⁸ Cumhuriyetin 80 Yılı, a.g.e., s. 333.

³²⁹ Emre Kongar, (2004). a.g.e., s. 221.

1987’de Türkiye’deki hemen hemen bütün ilgili tarafların uygun görüşü ile Türk ekonomisinin dışa açılması, topluluğun güneye genişlemesi ve tam üyeliğin sağlayacağı faydalar da dikkate alınarak cumhuriyet tarihinin en önemli kararlarından biri alınmış ve Avrupa Topluluğu’na (AT) tam üyelik başvurusu yapılmıştır. AT Komisyonu yaklaşık iki yıl sonra hazırladığı raporda; işsizlik, enflasyon, Türkiye ile Topluluk arasındaki kalkınma düzeyi farklılıkları, ücretlerin düşük olması gibi nedenlerle Türkiye’nin AT’nin ekonomik ve sosyal politikalarının gereklerini yerine getirmekte sıkıntı çekeceğini belirterek Türkiye’nin tam üyelik başvurusunun işleme konulmayacağını bildirmiştir.³³⁰ Aslında bu netice pek şaşırtıcı olmamıştır. Çünkü Darbe’den sonra AT, insan hakları ve demokratikleşme konusunu gündeminden düşürmemiştir. Özal, tam üyelik için Avrupalı olmanın, demokrat olmanın ve gelişmiş bir liberal ekonomiye sahip olmanın yeterli olduğunu düşünse de sorunların farkındaydı ve tam üyelik başvurusunu, AT ile ilişkilerin süreklilik kazanması ve kurumsallaşması için önemli bir araç olarak görmüştü.³³¹ Tam üyelik başvurusundan kısa bir süre sonra başbakan Turgut Özal, 12 Eylül 1980 öncesinin siyasal parti lider ve yöneticileri üzerindeki siyasal yasakların kaldırılıp kaldırılmamasına ilişkin referandumun yapıldığı 6 Eylül 1987’de erken seçime gidileceğini duyurmuş bu şekilde yasakları kalkan Ecevit, Demirel, Türkeş ve Erbakan’ın seçime hazırlanmalarına fırsat vermemiştir. Arkasından ikinci bir baskın girişimiyle seçim yasasında değişiklikler hazırlamıştır. Yasada, çoğunluk partisini kayıran üst barajlar (kontenjan) öngörülmüş, ayrıca ön seçim yasağı ve propaganda kısıtlamaları getirilmiştir. Bunun üzerine muhalefette seçimleri boykot eğilimi belirmiş ancak kanun mecliste ANAP oylarıyla kabul edilmiştir.³³² 29 Kasım 1987’de yapılan seçim sonucunda Anavatan Partisi bir önceki seçime göre oy kaybetse de yine seçimden zaferle ayrılmış ve tek başına iktidar olmuştur. SHP ikinci, DYP üçüncü parti olarak mecliste yer alan diğer iki parti olmuşlardır. Ertesi yıl ise beklenmedik bir olay gerçekleşmiş ve ANAP II. Büyük Kongresi’nde açılış konuşması yapan Turgut Özal silahlı saldırıya uğramış, suikastçi Kartal Demirağ yaralı olarak ele geçirilmiştir. Demirağ, yapılan sorgulamasında ısrarla tek başına

³³⁰ S. Rıdvan Karluk, (2005). *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İstanbul: Beta Yayınları, s. 712-716.

³³¹ Sedat Laçiner, (2003). *Özal Dönemi Türk Dış Politikası*, 1980-2003 Türkiye’nin Dış, Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları, Ed. Turkut Göksu, vd. Ankara: Siyasal Kitabevi, s. 31.

³³² Bülent Tanör, (1997). *Siyasal Tarih (1980-1995)*, Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye 1980-1995, Ed. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi, s. 70.

hareket ettiğini söylemiştir. 1988'in son aylarında "türban krizi" ortaya çıkmıştır. Türbanı yükseköğretimde serbest bırakan yasa mecliste kabul edilmiş fakat Cumhurbaşkanı Evren tarafından veto edilmiştir. Yasa mecliste tekrar kabul edilince Evren, Mart 1989'da Anayasa Mahkemesi'ne başvurarak yasanın iptalini istemiş, mahkeme de bu yönde bir karar vermiştir. 1989'un Ekim'inde ise Başbakan Özal, görev süresi dolan Kenan Evren'in yerine ANAP'lı milletvekillerinin oylarıyla cumhurbaşkanı seçilmiş, başbakanlığa da Yıldırım Akbulut'u atamıştır. Akbulut, atandıktan bir hafta sonra ANAP Genel Başkanlığı'na seçilmiştir. Onun başbakanlığı sırasında uyum içinde yürüyen Hükümet-Çankaya ilişkileri Haziran 1991'de Mesut Yılmaz'ın ANAP Genel Başkanı seçilip başbakan olmasının ardından hükümetin daha kişilikli ve bağımsız bir politika izlemesiyle önemli ölçüde bozulmuştur.³³³ Bu arada Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle "Körfez Krizi" ortaya çıkmış, Özal, ABD'nin yanında Irak'a karşı savaşa girilmesi gerektiğini düşünmüş böylelikle savaştan sonra bölgede söz sahibi olunabileceğini öne sürmüştür. "Bir koyup üç almak" şeklinde özetlenen Özal'ın politikasına Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necip Torumtay görevinden istifa ederek tepki göstermiştir. Siyasal partilerin yanı sıra kimi sivil kuruluşlar, aydınlar ve sanatçılar da kriz boyunca resmi politikaları eleştiren etkinlikler gerçekleştirmişler, bu etkinliklerde "savaşa hayır" sloganıyla Türkiye'nin Kriz'e bulaşmaması savunulmuştur.³³⁴ Ülke bir yandan çok yakınında meydana gelen sıcak gelişmelerle uğraşırken bir yandan da Çetin Emeç, Bahriye Üçok, Muammer Aksoy ve Turan Dursun gibi gazeteci ve aydınların terör saldırıları sonucu öldürülmeleriyle sarsılmıştır. Atatürkçü ve laik olarak bilinen bu kişiler, din kökenli terör örgütleri tarafından öldürüldükleri iddia ya da tespit edilmiştir.³³⁵ Başta PKK olmak üzere artan terör örgütü faaliyetlerine karşı Terörle Mücadele Kanunu kabul edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı hedef alan yazılı ve sözlü propaganda ile toplantı, gösteri ve yürüyüş yapılması suç kapsamına alınmış, Türk Ceza Kanunu'nun örgütlenme ve düşünce suçunu düzenleyen 141. ve 142. maddeler ile dini konuları kapsayan 163. madde kaldırılmıştır. Aslında 141 ve 142, bir başka kanuna yerleştirilmiş ama bu kanunlardan mahkum olanların mahkumiyetleri sona ermiş ya da sürmekte olan

³³³ Emre Kongar, (2004). a.g.e., s. 224.

³³⁴ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Cilt 4, a.g.e., s. 300-301.

³³⁵ Emre Kongar, (2004). a.g.e., s. 225.

davalar düşmüştür. Ayrıca Kürtçe konuşmayı ve şarkı söylemeyi yasaklayan kanun da kaldırılmıştır.³³⁶

1983'te ANAP'ın iktidar olmasıyla birlikte 24 Ocak Kararları temelinde Türkiye bir kabuk değiştirme sürecine girmiştir. Karma ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçilmiş, devlet 1960'tan sonra çok önemli bir rol oynadığı üretim alanından çekilmeye ve ülkenin altyapısı, enerji ihtiyacı, karayolu, ulaştırma şebekesi ve barajları üzerinde yoğunlaşmaya karar vermiştir. Özel sektöre imalatta öncelikli rol verilmiştir. Ekonomi dünya pazarına açılmış, korunmuş iç pazara ve ithal ikameci sanayilere olan bağımlılığı kaldırılmıştır. Gelir dağılımı modeli, çoğu yoksulluğa itilen orta ve alt sınıflar pahasına zenginler lehine değiştirilmiştir. Türkiye'de yokluk dönemi sona ermiş ama bu sefer de yoksulluk ciddi bir sorun olarak ortaya çıkmıştır.³³⁷

5.4.4. 1991'den Sonraki gelişmeler

1991'in Ekim ayındaki erken genel seçimlerde Doğru Yol Partisi (DYP) tek başına iktidar olacak çoğunluğu elde edemese de birinci parti olmuş, ANAP ise 8 yıllık iktidarının ardından büyük bir oy kaybıyla ikinci parti olmuştur. ANAP'ın bu yenilgisi, 1989 yerel seçimlerinde aldığı yenilgiden sonra pek şaşırtıcı olmamıştır. ANAP'ı; SHP, Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ve İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP) ile ittifak yaparak büyük bir oy patlaması yapan Refah Partisi (RP) ve % 10 barajını kıl payı geçen DSP izleyerek meclise girmiştir. TBMM'de en çok temsilcisi bulunan DYP, SHP ile koalisyon hükümeti kurmuştur. Böylelikle 2002 yılına kadar sürecek olan koalisyon dönemi başlamıştır. Bu dönemde 12 Eylül darbesiyle kapatılan partiler açılmış, Cumhuriyet Halk Partisi'nin dışındakiler kendi doğal uzantıları olan partilere katılmışlardır. CHP ise varlığını sürdürmeye karar vermiş, 1995 yılında SHP ile birleşmiştir. Bu demokratik gelişmenin yanında İsmail Beşikçi, Fikret Başkaya, Haluk Gerger, Münir Ceylan (Petrol-İş Genel Başkanı) gibi düşünür, yazar ve sendikacı cezaevine gönderilmiş, dernek ve sendikalar üzerinde baskılar devam etmiştir. Yine 90'lı yılların ilk yarısında Türkiye Emekçi Partisi, Türkiye Birleşik Komünist Partisi, Sosyalist Parti, Halkın Emek Partisi ve Demokrasi Partisi'nin kapatılması demokrasi açısından yaşanan olumsuzluklar arasında

³³⁶ Ali Eşref Turan, a.g.e., s. 140.

³³⁷ Feroz Ahmad, a.g.e., s. 240.

yer almıştır.³³⁸ Ayrıca Uğur Mumcu'nun öldürülmesi ve Sivas'ta Pir Sultan Abdal Şenliği'ne katılan şair, yazar ve sanatçıların kaldığı Madımak Oteli'nin aşırı dinci gruplar tarafından ateşe verilmesi sonucu 37 aydının hayatını kaybetmesi terörist ve gerici faaliyetler olarak dikkat çekmiştir. Bu arada Turgut Özal'ın ani ölümüyle boşalan cumhurbaşkanlığına Süleyman Demirel seçilmiştir. DYP kurultayında Tansu Çiller genel başkanlığına seçilince Demirel hükümeti kurma görevini ona vermiştir. 1991 seçimlerinde kurduğu ittifakla meclise giren Refah Partisi, 1994 yerel seçimlerinde aralarında İstanbul ve Ankara'nın da olduğu birçok ilde belediye başkanlıklarını elde ederek büyük bir zafer kazanmıştır. 1995'in Mart ayında İstanbul Gaziosmanpaşa'da çoğunlukla Alevilerin gittiği dört kahvehane otomatik silahlarla taranmıştır. İstanbul'un değişik yerlerinden gelen aleviler Gazi mahallesinde toplanıp ilgisizlikle suçladıkları, taranan kahvehanenin yakınında bulunan karakola doğru yürüyüşe geçmişlerdir. Polisin olayları önleyememesi üzerine bölgeye asker sevk edilmiş, bölgede sokağa çıkma yasağı konulmuştur.

TBMM, 12 Eylül'den ilk sivil kapsamlı anayasa değişikliğini Temmuz 1995'te gerçekleştirmiştir. Dernek ve sendikaların siyaset yasağı kaldırılmış, kamu çalışanlarına sendika kurma hakkı tanınmış, seçmen ve partilere üye olma yaşı 18'e indirilmiş, milletvekillerinin parti değiştirme yasağı kaldırılmış ve milletvekili sayısı 550'ye çıkarılmıştır.³³⁹ RP'nin 1994 yerel seçimlerindeki başarısı 1995'in Aralık ayındaki genel seçimlerde birinci parti olacağına habercisi olmuştur. Refah Partisi koalisyon hükümeti için hiçbir partiyle uzlaşma sağlayamayınca Genel Başkan Necmettin Erbakan görevi cumhurbaşkanına iade etmiştir. Ardından hükümeti kurma görevi alan DYP Genel Başkanı Tansu Çiller, ANAP'la koalisyon hükümeti (Anayol Hükümeti) kurmuştur. Mecliste 257 kabul oyuyla güvenoyu alan hükümetin düşürülmesi için Refah Partisi, kabul oyunun Anayasa'nın öngördüğü çoğunluğun altında kaldığı gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'ne açmıştır. Mahkeme bu itirazı haklı bularak güven oylamasının iptaline karar vermiştir. Kararın Resmi Gazete'de yayımlanması üzerine Başbakan Mesut Yılmaz hükümetin istifasını Demirel'e sunmuştur. Ardından kurulan RP-DYP koalisyonu (Refahyol Hükümeti) döneminde, 3 Kasım 1996'da Balıkesir'in Susurluk ilçesi yakınlarında Mercedes marka otomobilin bir kamyona çarpmasıyla cumhuriyet tarihinin belki de üzerinde en çok

³³⁸ Tefik Çavdar, (2000). a.g.e., s. 336-337.

³³⁹ Cumhuriyetin 80 Yılı, a.g.e., s. 392.

konusulan skandalı ortaya çıkmıştır. Çünkü otomobilin içinde bir hukuk devletinde birbirleriyle uzaktan yakından ilişkisi olmaması gereken kişiler vardı. Bunlardan biri İstanbul'un eski emniyet müdürlerinden Hüseyin Kocadağ, ikincisi otomobilden tek sağ çıkan DYP Şanlıurfa milletvekili Sedat Bucak, diğeri ise 1978'de Ankara Bahçelievler'de 7 TİP'li öğrencinin katline ilişkin davanın sanıklarından, Uluslar arası Polis Örgütü Interpol'ün arananlar listesinde bulunan Abdullah Çatlı idi. Bu kişilerin nasıl ve hangi amaçla bir arada bulunduğu üzerinde en çok kafa yorulan sorulardan birisi olmuştur. Konuyla ilgili soruşturma derinleştikçe “derin devlet” kavramı da gözler önüne serilmeye başlanmış, kazanın ortaya çıkardığı ilişkilerin ve karanlıkta kalan olayların aydınlanmasını isteyenler her akşam saat 21:00'da ışık kapatma eylemi (Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık Eylemi) yapmışlardır. Böylece halk olaya tepkisini koymuş ama istenen “aydınlanma” gerçekleşmemiştir. Refahiyol hükümeti zamanında artan irticai faaliyetler; Başbakan Necmettin Erbakan'ın Libya gezisinde Kaddafi'nin Erbakan'ı uluslararası bir İslami örgütün lideri olarak tanıtmaması, Ramazan'da tarikat liderlerine Başbakanlık Konutu'nda iftar yemeği verilmesi, RP'li Kayseri Büyükşehir Belediye Başkanı Şükrü Karatepe'nin 10 Kasım törenleri için “resmi görevim gereği, içim kan ağlayarak da olsa gidiyorum” demesi, Sincan Belediyesi'nin düzenlediği İran Büyükelçisi'nin de katıldığı “Kudüs Gecesi”nde RP'li Belediye Başkanı'nın “Laiklere zorla şeriat enjekte edeceğiz” demesi ortamı gerginleştirmiştir. Ordu, ülkeye yönelik tehditte ilk sırayı iç tehdide vermiş, Genelkurmay bunu medya mensuplarına anlatmak için, brifingler düzenlemiştir. Ordu, hükümete karşı bir demokratik kitle örgütü gibi çalışıp RP'ye karşı kamuoyu oluşmasına yardımcı olmuştur.³⁴⁰ Milli Güvenlik Kurulu 28 Şubat 1997 tarihindeki toplantısında hükümete irticai eylemlerle ilgili önlemler alması için 18 maddeden oluşan adeta “muhtıra” niteliğindeki gibi kararları tavsiye etmiştir. Kararlarda; laiklik ilkesinin hassasiyetle korunması, ilköğretimin kesintisiz 8 yıla çıkarılması yani imam-hatip okullarının orta kısımlarının lağvedilmesi, Kur'an kurslarının tamamen Diyanet İşleri Başkanlığı'nın denetimine geçmesi, tarikatların faaliyetlerine son verilmesi, silahlı kuvvetlerle ilişkisi kesilen personelin başka kamu kurum ve kuruluşlarında istihdam edilmesinin önlenmesi, silahlı kuvvetlere aşırı dinci kesimden sızmaları önlemek için mevcut mevzuat

³⁴⁰ Ali Bayramoğlu, (2001). 28 Şubat: Bir Müdahalenin Güncesi, İstanbul: Birey Yayınları, s.189'dan Ali Eşref Turan, a.g.e., s. 163.

çerçevesinde alınan önlemlerin, üniversiteler başta olmak üzere diğer kamu kurum ve kuruluşlarında da uygulanması, kıyafetle ilgili kanunun ödünsüz olarak uygulanması, kurban derilerinin rejim aleyhtarı örgüt ve kuruluşlar tarafından toplanmasına izin verilmemesi, silah ruhsatları konusunun yeniden gözden geçirilmesi ve özellikle pompalı tüfeklere olan talebin dikkatle değerlendirilmesi, özel üniforma giymiş korumalarla bunun sorumluları hakkındaki yasal işlemlerin ivedilikle sonuçlandırılması, ülke sorunlarının çözümünü “millet” kavramı yerine “ümme” kavramı temelinde ele alarak sonuçlandırmayı amaçlayan girişimlerin yasal ve idari yollardan önlenmesini ve Atatürk aleyhine işlenen suçlar hakkındaki kanunun istismar edilmesine fırsat verilmemesi vurgulanmıştır.³⁴¹ Necmettin Erbakan, Haziran 1997’de başbakanlığı koalisyon ortağı Tansu Çiller’e devretmek üzere istifa etmiştir. Ne var ki Cumhurbaşkanı Demirel görevi ANAP lideri Mesut Yılmaz’a vermiştir. Mesut Yılmaz’ın başbakanlığında “Anasol-D” olarak anılan Anavatan Partisi, Demokratik Sol Parti ve Demokrat Türkiye Partisi’nden oluşan koalisyon hükümeti Kasım 1998’e kadar görev yapmış, hükümeti dışarıdan destekleyen CHP’nin desteğini çekmesiyle gensoruyla düşürülmüştür. II. Milliyetçi Cephe Hükümeti’nden sonra gensoruyla düşürülen ikinci hükümet olmuştur. Ocak 1999’da DSP azınlık hükümeti kurulmuş, 18 Nisan 1999 seçimlerine kadar görev yapmıştır. 1995 seçimlerinden sonraki dönemde; gözü altına alınan Evrensel gazetesi muhabiri Metin Göktepe bir parkta ölü bulunmuş, Genelkurmay karargahında tüm subay ve astsubayların doğal üyesi olduğu, amacı irticai faaliyetleri izlemek olan “Batı Çalışma Grubu” oluşturulmuş, Refah Partisi laiklik ilkesine aykırı eylemlerin odağı haline geldiği gerekçesiyle kapatılmış ve Necmettin Erbakan’a beş yıl siyaset yasağı getirilmiş, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan Siirt’te yaptığı konuşmada okuduğu şiirden ötürü hapis cezasına çarptırılmıştır. Bu dönemde Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği’nin (TÜSİAD) düzenlediği panelde kamuya ve ilgililere tanıtılan “Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri” başlıklı rapor, daha fazla demokrasi isteğini dile getirmesi açısından önemlidir. Raporda siyasal boyutlar açısından seçim ittifaklarının serbest bırakılması, seçimlerde ulusal barajın % 5’e indirilmesi, genel ve yerel seçimlerin dört yılda bir yapılması, seçilme yaşının 25’e indirilmesi, başkanlık ve yarı başkanlık rejimleri yerine parlamenter rejimin

³⁴¹ Cumhuriyet Ansiklopedisi, Cilt 4, a.g.e., s. 540-541.

yeniden düzenlenmesi, sivilleşme perspektifi içinde Genelkurmay Başkanlığı'nın Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanması ve Milli Güvenlik Kurulu'nun anayasal kurum olmaktan çıkarılması gibi görüşlere yer verilmiştir. Ayrıca düşünce suçları, yayımın durdurulması, dağıtımın engellenmesi, zorunlu din derslerine son verilmesi, kamu görevlilerine grev hakkı, Kürt sorununun çözümüne yardımcı olmak üzere ifade özgürlüğü ile partileşme haklarının pekiştirilmesi, kültürel hakların genişletilmesi gibi hususlar üzerinde durulmuştur. Rapora milliyetçi ve radikal dinci kesimler sert tepki göstermiştir.³⁴² Seçimlerin yaklaştığı bir dönemde bölücü terör örgütü PKK'nın lideri Abdullah Öcalan yakalanmıştır. Ülkede büyük sevince yol açan haberi kamuoyuna duyuran Başbakan Bülent Ecevit, bunun ödülünü seçimlerde almıştır.

18 Nisan 1999'da yapılan genel seçimlerden DSP birinci parti olarak çıkmış, onu MHP, Refah Partisi'nin devamı niteliğinde kurulan Fazilet Partisi (FP), ANAP ve DYP izlemiştir. CHP ise % 10 barajının altında kalarak meclise girememiştir. Meclis, yemin töreninin yapılacağı günde Merve Kavakçı'nın törene türbanlı olarak gelmesiyle bir kriz yaşamış, DSP'li milletvekillerinin yoğun protestosu altında oturuma ara verilmiştir. ABD vatandaşı olduğu öğrenilen Kavakçı bir daha meclis salonuna girmemiş ayrıca Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığından çıkarılmıştır. Din kökenli terör tıpkı Çetin Emeç, Bahriye Üçok, Turan Dursun ve Muammer Aksoy'u olduğu gibi öğretim üyesi, siyaset adamı ve gazeteci Ahmet Taner Kışlalı'yı da vahşi bir saldırı sonucu katletmiştir.

2000 yılında cumhurbaşkanlığı makamında bir devir-teslim töreni yaşanmıştır. Görev süresi dolan Süleyman Demirel'in yerine Başbakan Ecevit'in önerisi ve koalisyon partilerinin üzerinde uzlaştığı bir isim olarak Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer seçilmiştir. Sezer'in cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra Çankaya ile hükümet arasında sıkça görülen krizlerin en büyüğü 19 Şubat 2001'deki MGK toplantısında yaşanmıştır. Cumhurbaşkanı Sezer, yolsuzlukların üzerine yeterince gidilmediğiyle ilgili olarak ve konuyla ilgili Devlet Denetleme Kurulu'nun devreye girmesinden rahatsız olan Ecevit'i eleştirerek Anayasa'yı üzerine fırlatmıştır. Bunun üzerine Ecevit sinirli bir şekilde toplantıyı terk etmiştir. Bu tartışma piyasalarda deprem etkisi yaratmış, birkaç saat içinde

³⁴² Cumhuriyet Ansiklopedisi, Cilt 4, a.g.e., s. 550-551.

Merkez Bankası'ndan 5 milyar dolar çekilmiş, borsa çökmüş, ülke büyük bir ekonomik krize girmiştir.³⁴³ Aynı yıl içinde Diyarbakır Emniyet Müdürü Gaffar Okkan'ın terör saldırısı sonucu öldürülmesi ve Fazilet Partisi bilinen gerekçeyle kapatılıp, yine onun devamı niteliğindeki Saadet Partisi'nin kurulması dönemin kayda değer gelişmeleridir. Hükümetin görev süresi içerisinde yaptığı en önemli icraat Ağustos 2002'de çıkarılan Avrupa Birliği (AB) uyum yasaları olmuştur. Koalisyon ortağı MHP'nin red oyuna rağmen savaş halleri dışında idam cezası kaldırılmış, Kürtçe de dahil olmak üzere anadilde öğrenim ve yayın serbest bırakılmıştır. Ayrıca azınlık vakıflarına gayrimenkul edinme ve kendi taşınmazları üzerinde tasarrufta bulunma hakkı tanınmıştır.³⁴⁴ Bir yıl önce kapatılan Fazilet Partisi kadrolarında bölünme yaşanmış, "gelenekçi" kanadı oluşturan grup Recai Kutun başkanlığında Saadet Partisi'ni (SP) kurmuştur. "Yenilikçi" kanadı oluşturan Recep Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül'ün başını çektiği grup ise Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AK Parti) kurmuştur. MHP lideri Devlet Bahçeli'nin önerisiyle 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan erken genel seçimlerde parti, büyük bir başarı sağlayarak tek başına iktidar olmuştur. CHP ikinci parti olmuş, DSP, ANAP, MHP, DYP gibi partiler barajı aşamayıp meclise girememişlerdir. Partinin asıl lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın siyasi yasağı kalkana kadar başbakanlık görevini Abdullah Gül yürütmüştür. Çiçeği burnunda AK Parti hükümeti göreve geldikten sonra kendini bir anda 12-13 Aralık 2002'de AB Kopenhag Zirvesi'nde tam üyelik yolunda müzakere tarihi alma mücadelesi içinde bulmuştur. AB Konseyi özellikle Katılım Ortaklığı Belgesi'nde belirtilen birçok öncelikli alanı kapsayan yasa paketleriyle gerçekleştirilen uygulamalara yönelik önlemler olmak üzere Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini karşılama yönünde attığı adımları memnuniyetle karşılamıştır. Fakat sonuç itibarıyla müzakere tarihi verilmemiştir.³⁴⁵ Türkiye, 1959'da başladığı AB yolculuğunda en somut neticeyi 16-17 Aralık 2004 tarihlerinde Brüksel'de gerçekleştirilen AB Zirvesi'nde elde etmiş, Zirve'den 3 Ekim 2005 tarihinde müzakerelere başlanması kararı çıkmıştır.³⁴⁶

³⁴³ Cumhuriyetin 80 Yılı, a.g.e., s. 422.

³⁴⁴ Cumhuriyetin 80 Yılı, a.g.e., s. 427.

³⁴⁵ S. Rıdvan Karluk, a.g.e., s. 957.

³⁴⁶ S. Rıdvan Karluk, a.g.e., s. 982.

AK Parti hükümetiyle; 1991’de başlayan koalisyonlar dönemi sona ermiş, ülke siyasi ve ekonomik olarak nispeten istikrarlı bir döneme girmiştir.

ALTINCI BÖLÜM

DÖNEMLERİN DEĞERLENDİRMESİ VE DEMOKRASİ

KURAMLARI AÇISINDAN İNCELENMESİ

6.1. Cumhuriyet Halk Partisi Dönemi

Cumhuriyet Halk Partisi Dönemi, 1923'te Cumhuriyetin ilanı ile 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelişi arasındaki zaman dilimini kapsamaktadır. Fakat dönemin başlangıcı, "ulusun bağımsızlığını yine ulusun azmi ve kararı kurtaracaktır" kararının da alındığı bir ihtilal beyannamesi niteliğindeki 22 Haziran 1919 Amasya Genelgesi'ne götürülebileceği gibi, ulusal direnişlerin birleştirildiği ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin kadrosuna temel teşkil eden Anadolu ve Rumeli Müdaafa-i Hukuk Cemiyeti'nin oluşturulduğu 4-11 Eylül 1919 tarihlerinde toplanan Sivas Kongresi'ne de götürülebilir. Bununla birlikte daha somut bir gelişme olarak, milli iradenin millet adına tek temsilcisinin TBMM olduğunun belirtildiği ve bir nevi başkansız bir cumhuriyet kuran 20 Ocak 1921 Anayasası'nın bu dönemin başlangıcı olarak kabul edilmesi de pek yanlış olmaz. Zira Cumhuriyetin ilanından sonra ülkeyi yöneten kadro ile cumhuriyetin ilanından önce ulusal kurtuluş mücadelesini yapan ve yöneten kadro aynıdır. Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte yeni kurulan devletin rejimi resmîyet ve kesinlik kazanmıştır. Böylece hukuk sistemi ve devlet anlayışı açısından Osmanlı dönemi ile kesin bir kopuş gerçekleştirilerek ulus-devlet oluşturulmuştur. Kuşkusuz altı yüzyılı aşkın bir süre tek bir hanedan tarafından yönetilen ve yönetimin babadan oğula veya hanedanın bir erkek üyesine geçtiği bir ülke için bu yeni gelişme hiç de alışık olunan bir durum değildi. Kaldı ki tam bağımsızlık konusunda görüş birliği içinde olan meclis üyelerinin içinde bile yönetim şekli konusunda farklı düşünenler söz konusu idi. 1921 Anayasası'nda saltanat ve hilafet konusuna hiç değinilmezken milli irade ve millet egemenliğinden bahsedilmiş, hakimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu vurgulanmıştı. 1922'de saltanatın 1924'te de hilafetin kaldırılmasıyla milli iradenin önündeki engeller tek tek ve deyim yerindeyse alıştırma alıştırma ortadan kaldırılmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra kabul edilen 1924 Anayasası'nın dayandığı temeller, 1921 Anayasası'nın temelleriyle örtüşmektedir. Temel farklı nokta, yürütme ve yasama güçlerinin ayrılığının kabulü

olmuştur. 1921 Anayasası'nın takipçisi olarak yasama yetkisi ile yürütme erkinin Büyük Millet Meclisi'nde belireceği ve bu Meclis'te toplanacağı ifade edilmiştir. Ancak, Meclis yasama yetkisini doğrudan doğruya kullanmakla birlikte, yürütme yetkisini kendi seçtiği Cumhurbaşkanı ve atayacağı Bakanlar Kurulu eliyle kullanacağı belirtilmiştir. Daha sonra Anayasa'dan devletin dininin İslam olduğu ibaresi çıkarılmış, 1937'ye kadar da Anayasa'da çeşitli değişiklikler yapılarak süreç "laiklik" ilkesinin Anayasa'ya girmesiyle sonuçlanmıştır. Bu şekilde Osmanlı Devleti'nin teokratik yapısından, laik ulus-devlete kademe kademe geçiş sağlanmıştır. Ekonomik ve toplumsal haklardan hiç söz etmeyen Anayasa, klasik hakları ve özgürlükleri; yasa önünde eşitlik, kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayım, yolculuk, akit, çalışma, mülk edinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma hakları ve özgürlükleri şeklinde Osmanlı Kanun-u Esasi'sinde olduğu gibi, kısa bir maddeyle sıralamıştır. Anayasa siyasi partilerin sözünü bile etmemekle beraber tek partililiği resmi bir doktrin haline getiren hükümlere de sahip değildir. İlk çok partili hayat denemesi 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla gerçekleşmiş fakat parti devrim karşıtlarının toplandığı bir yer halini almasından dolayı kapatılmış ve bu ilk deneme başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Çağdaş Batı dünyasına uyum sağlama ve modernleşme amacıyla sosyal ve kültürel hayatı düzenleyen birçok inkılap yapılmış, bunlar yapılırken halkın talepleri dikkate alınmamış daha doğru bir ifadeyle bu yenilikler halkın istediği, yaygın bir şekilde destek verdiği yenilikler olmayıp, siyasal iktidarın halk için uygun gördüğü yenilikler olmuştur. Bir bakıma "halka rağmen halk için" durumu söz konusu olmuştur. Cumhuriyetin ve yeniliklerin temelinde egemen bir sınıfın olmadığından asker-sivil bürokratik güçler ön plana çıkmış tıpkı Kurtuluş Savaşı'nda olduğu gibi halka önderlik etmişlerdir. Halkın tutucu karakterinin bu hızlı değişimleri benimsemekte zorluk çekmesi, siyasal iktidar engellemeye çalıştıysa da bir muhalefet ortamı doğurmuştur. 1930'lara gelindiğinde çok partili hayat için çok uygun bir zaman olarak düşünülmesi de muhalefetin deyim yerindeyse infilak etmesinden çekinilerek, rejimin ve ayrılmaz parçası inkılapların korunması gerektiği amacıyla güdümlü bir muhalefet partisi olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Fakat bu partinin de sonu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan farklı

olmamıştır. Kurulan her partinin rejim için tehlike oluşturması ve birbiri ardına gelen rejim karşıtı gerici faaliyetler, inkıpların halka yeterince anlatılamadığı, dolayısıyla da benimsetilemediği düşüncesini doğurmuştur. Bu çerçevede devrimin ideolojisini belirlemek, milli birliği sağlamak ve inkıpların bilincine varmış aydın cumhuriyet insanları yetiştirmek amacıyla Kadro adında bir dergi çıkarılmış ve Halkevleri kurulmuştur. Anayasa'da parti ile devlet arasında kopmaz bir bağıntı kuran hükümler bulunmasa da II.Dünya Savaşı'ndan önce parti ile devlet bütünleşmesi sağlanmıştır. Buna göre, İçişleri Bakanı olan kişi aynı zamanda CHP Genel Sekreteri, illerdeki valiler de CHP İl Başkanları olmuştur. Daha sonra da CHP'nin altı ilkesi (Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, İnkılapçılık, Devletçilik, Halkçılık, Laiklik) Anayasa'ya girmiş ve böylece parti ilkeleri aynı zamanda devletin temel ilkeleri haline gelmiştir. Ağır baskı dönemindeki en demokratik gelişme kadınlara siyasal hakların verilmesi ve 18 kadın milletvekilinin mecliste sandalye elde etmesi olmuştur. Savaş döneminde ise devletin hem basın hem de ekonomik ve sosyal hayat üzerindeki baskısı artarak devam etmiştir. Savaştan parti-devlet bütünlüğü içindeki ülkelerin (Almanya, İtalya) yenik ayrılıp demokrasi cephesinin galip gelmesi Türkiye'yi kaçınılmaz bir şekilde etkilemiştir. Anti-demokratik bir rejime sahip olduğu gerekçesiyle dış dünyadan da eleştiri alan Türkiye, Birleşmiş Milletler Anayasası'nın onaylandığı San Fransisco'daki konferansta dünyaya demokratik rejime geçileceğinin haberini vermiştir. 1946'da Demokrat Parti'nin kurulmasıyla da cumhuriyetin ilanından 23 yıl sonra dış gelişmelerin etkisiyle Batılı Devletler arasında yer edinmek en azından dışlanmamak amacıyla çok partili hayata "merhaba" demiştir. Aynı yıl yapılan ve çok tartışmalı geçen ilk çok partili seçimlerden CHP galip ayrılmıştır. 1950'deki DP iktidarına kadar geçen dönemde iki parti birbirlerinin varlığından rahatsız bir şekilde hep sürtüşme içinde bulunmuştur. 1923-1950 yılları arasındaki CHP döneminde; imparatorluktan ulus-devlet anlayışına geçmiş, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, gerçekleştirdiği devrimin gerekli kıldığı yenilikleri, kurumları ve zihniyeti yerleştirme mücadelesinden demokrasiyi hayata geçirmeye fırsat bulamamıştır. Demokrasinin gerekleri arasında yer alan temsilcilerin halk adına karar alması sağlanmış fakat düşünce ve inanışlar açıkça ortaya konamamış, muhalefete baskı yapılmış savaş dönemi koşullarının da etkisiyle Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi gibi uygulamalarla eşitlik, temel hak ve

özgürlükler konularında kısıtlamalar getirilmiş, anayasal devlet anlayışına aykırı bir şekilde parti-devlet bütünleşmesi sağlanmıştır. Bununla birlikte dönemin sonuna doğru siyasi partiler kurularak demokratik çok partili hayata nihayet geçilmiştir. Demokrasiyle bağdaştırılması güç olan birçok gelişme görüldüyse de bunların rejimi ve inkılapları koruma amaçlı ve dünyanın içinde bulunduğu savaş ortamından kaynaklandığı açıktır. Demokrasi düşüncesinden uzaklaşmak amaçlı değil aksine demokrasiyi daha sağlam yerleştirmek düşüncesiyle uygun ortamı beklemek amaçlıdır. Zira Türkiye Cumhuriyeti, Avrupa'nın laik, birey hak ve özgürlüklerine dayanan ulus-devlet anlayışını kendisine model olarak almış, demokratik değerlere bağlılığını ve nihai hedef olarak siyasi sistemin tam demokratikleşmesini hiç bir zaman terk etmemiştir.

1920'lerin 30'ların genç Türkiye Cumhuriyeti'nde Kurtuluş Savaşı'ndan çıkmış halkın büyük çoğunluğunun yoksul olması ve emeğiyle geçimini sağlaması (özellikle çiftçilik) itibariyle kalkınma, kaçınılmaz bir şekilde devlet eliyle ve planlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Devletçilik politikası ile devlet ekonomi ve sanayide temel belirleyici konumuna gelmiştir. Yabancı sermayeye ülkenin hassas durumundan dolayı güvenilmemiş ve Dünya Ekonomik Buhranı'nın olumsuz etkileri (1929) devletin ekonomi ve sanayide tek aktör olması gerektiği düşüncesi hakim olmuştur. Hatta bu çerçevede planlı kalkınmaya geçilirken Sovyetler Birliği'nin tecrübelerinden faydalanılmıştır. Devletin ekonomik hayattaki etkinliğinde ulusal çıkar ve geniş halk kesimlerinin yararı öncelikli gözetilmiştir. Özel mülkiyet yasaklanmamış fakat tekelciliğe, özel sermayenin toplum üzerinde baskı kurmasına özellikle de özel sermayenin yabancı sermaye ile işbirliği halinde ülke insanını sömürmesine kesinlikle izin verilmemiştir. Devlet ayrıca eğitim, sağlık, kültür gibi faaliyetleri üstlendiği gibi bunları devletin temel görevleri olarak değerlendirmiş, özellikle Millet Mektepleri, Halkevleri ve Köy Enstitüleri vasıtasıyla halkın bir cumhuriyet insanı olarak yetiştirilmesine büyük önem vermiştir. Siyasal iktidar ideoloji olarak -ki bu ideoloji "Kemalizm" olarak adlandırılır- bireyciliğe karşı topluma öncelik vermiş, sınıf egemenliği ve sömürgeciliğe karşı çıkmış ve demokrasiye inanmıştır. Kadının hukuksal ve siyasi eşitliği birçok batılı ülkeden önce sağlanmış, işçiler seçme, seçilme ve sendikal haklar için Avrupa'da olduğu gibi kanlı bir çatışmaya girmek zorunda kalmamış, Türk insanı sosyal haklara pek fazla

mücadele etmek zorunda kalmadan sahip olmuştur. Önce cumhuriyeti kuran partinin ardından da devletin ideolojisi haline gelen altı ilkeyi incelediğimizde; cumhuriyetçilik, milliyetçilik, laiklik ilkelerinin “liberalizm”den; devletçilik, inkılapçılık ve halkçılık ilkelerinin “sosyalizm”den esinlendiğini görürüz. Sosyal Demokrasi Kuramı da liberalizm ve sosyalizmin bir sentezi olarak ortaya çıktığına ve bu dönemdeki bahsettiğimiz ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmeler dikkate alındığında Cumhuriyet Halk Partisi döneminin Sosyal Demokrasi kuramıyla örtüştüğünün söylenmesi pek de yanlış bir ifade sayılmaz.

6.2. Demokrat Parti Dönemi

Demokrat Parti, II. Dünya Savaşı’ndan sonra dünyada görülen liberalleşme ve demokratikleşme eğilimlerinin Birleşmiş Milletler Anayasası’nda somut bir şekilde Türkiye’nin önüne konulmasıyla kurulmuş gibi görünse de partinin temelinde savaş sırasında zenginleşen kesimlerin oluşturduğu ulusal burjuvazi vardır. Yani güdümlü ya da demokratik çok partili hayata göstermelik olarak geçiş amaçlı değil sosyo-ekonomik temele dayanan bir partidir. Türkiye, topraksız ya da az topraklı köylülerin, ağaların topraklarında her türlü haklardan yoksun olarak çalıştığı bir ülkeydi. Savaştan sonra çiftçiyi topraklandırma kanunu kabul edilmiş ve çiftçiye toprak dağıtılmıştır. Kanunun mecliste görüşülmesi sırasında bir grup toprak ağalarının desteği ile ağır eleştiriler getirmiştir. Bu görüş ayrılığının ve Dörtlülük Takrir’in, CHP tarafından reddedilmesi sonucunda Demokrat Parti kurulmuştur.

Zamanın moda akımı olan liberalizmi savunduğunu dile getiren DP, 1950 seçimlerini ezici bir üstünlükle kazanmış ve tek başına iktidara gelmiştir. Bunda halkın; CHP’nin biraz da dünyadaki siyasal ve ekonomik konjonktürün de etkisiyle kemer sıkma, siyasi baskı ve bürokratik devlet anlayışından sıkılmasının etkisi büyük olmuştur. DP; iktidara halkın oyuyla geldiğinden yola çıkarak oy toplamak ve halkın gözünde şirin görünmek uğruna popülist politikalar uygulamıştır. Halk devamlı yüceltilmiş, devrimlerin gerçek koruyucusunun Türk Milleti olduğu ifade edilmiştir. Ezan yeniden Arapça okunmaya başlanmış, öz Türkçe’ye çevrilen Anayasa yeniden eski haline getirilmiştir. Bu ortamda Atatürk’ün manevi kişiliğine yöneltilen saldırıları önlemek amacıyla yasa çıkarılmıştır. Kuzey Atlantik Paktı’na (NATO) girebilmek için meclise danışılmadan Bakanlar Kurulu kararıyla Kore’ye asker gönderilmiştir. İki kutuplu hale gelen dünyada Türkiye, ABD’nin başını çektiği Batı

Bloku içinde yer almış bu bağlamda komünizme karşı savaş açılmış ve Türkiye Komünist Partili birçok kişi gözaltına alınmıştır. Batı'ya yönelik bir eleştiri, solculukla eşdeğer kılınmıştır. Türk Devrimi'nde önemli yeri olan ve CHP'nin organı olarak görülen Halkevleri kapatılmış, yargı kararı olmaksızın kapatılan Millet Partisi'ne destek olan CHP'nin mallarına el konmuş ardından Köy Enstitüleri de komünizm propagandası yapıldığı gerekçesiyle kapatılmıştır. Devletin itibarını sarsacak bir şekilde yalan habere ceza getirilmiş bununla birlikte gazeteciye iddiasını ispat hakkı verilmemiştir. 1954 seçimlerinden de zaferle ayrılan DP, demokrasiyle uzaktan yakından ilgisi olmayan bir kararla kendisine oy vermediği gerekçesiyle Kırşehir ilini ilçe durumuna indirmiş, Malatya'yı da bölerek Adıyaman ilini ortaya çıkarmıştır. Çıkarılan yasalarda hep iktidar partisi lehine, muhalefeti kısıtlayıcı hükümler yer almıştır. Muhalefet partilerin radyodan yararlanabilmeleri engellenmiş, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası'nda önemli kısıtlamalar getirilmiş bu yasa çerçevesinde CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek Rize'de bazı dükkan sahiplerinin elini sıktığı gerekçesiyle hapse mahkum edilmiş, Halk Partililerin İnönü'nün şerefine verecekleri ziyafet, Hürriyet Partisi il başkanlarının Ankara'daki toplantıları yasaklanmış ve Kırşehir'i ziyaret eden Cumhuriyetçi Millet Partisi lideri Osman Bölükbaşı'yı karşılamaya giden halk coplarla dağıtılmıştır. Böylece iktidar-muhalefet ilişkileri iyice gerginleşmiştir. DP, muhalefete karşı partiye katılımları yükseltmek amaçlı Vatan Cephesi'ni kurarak varolan gerginliği daha da artırmış toplumda ayrımcılığa ve kutuplaşmaya sebep olmuştur. Anayasa ve güçler ayrılığına aykırı bir şekilde Tahkikat Komisyonu'nun kurulması ve mahkemelerden bile daha güçlü bir konumdaki komisyonun yayın yasağı uygulama, yayınları toplatma, matbaaları kapatma, belgelere el koyabilme şeklinde sıralanan yetkileri 27 Mayıs askeri darbesine giden süreçte bardağı taşıran son damla olmuştur.

İktidara gelmeden önce CHP'nin politikasını "kulis politikası" olarak görüp eleştiren, olayların halkın önünde tartışılıp bir sonuca bağlanması gerektiğini savunarak güçlü veya katılımcı bir demokrasiyi savunduğunu ima eden Demokrat Parti iktidara gelmesiyle birlikte muhalefetteyken savunduğu düşüncelerden farklı uygulamalarda bulunmuştur. Demokrasiyi cumhuriyetin tamamlanması ve milletin egemenliği olarak değil, biçimsel ve oy açısından ele almıştır. Aldığı oyların fazla olmasına da güvenerek milli irade kavramını meclise indirgemiş, seçme hakkına

sahip olan halka yönetme hakkı tanımamış, eski yönetici kadrosuna ve cumhuriyet sonrasında bürokrasisine yer vermemiştir. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Yasası'ndaki hükümlerle açık hava mitinglerine getirilen kısıtlamalar halkın siyasete katılımının en doğal yolunu engellemiş, muhalefet açık olan mekanizmaları daraltarak kendine uygun yöntemlere izin vermiştir. Bu şekilde milli irade hükümetle eşdeğer görülmüştür. İzlenen popülist ve enflasyonist ekonomi politikalarına, yabancı sermaye girişi ve borçlanma politikası da eklenince, toplum hayatında gözle görülür bir sosyo-ekonomik canlanma ortaya çıkmış bununla birlikte dışa bağımlı bir ekonomi ve dış politika bağımsız cumhuriyet anlayışını yaralamıştır. Sona yaklaştıkça muhalefete karşı sert önlemler artarak devam etmiş, basın, gençlik ve üniversite susturulmaya çalışılmıştır.

Demokrat Parti döneminin hangi demokrasi kuramıyla örtüştüğü sorusuna gelince; partinin liberal düşünceyi savunarak iktidara gelmesi, özel sektöre öncelik vermesi, liberal demokrasiyi savunan ABD önderliğindeki Batı yanlısı bir politika izlemesi, bu politikanın getirileri olarak iç kaynaklarla değil de dış kaynaklarla kalkınmayı tercih etmesi ve sosyalist ya da sosyal demokrat anlayış içerisinde görülen demiryollarının bir kenara bırakılıp karayolu yapımına öncelik verilmesi, ilk bakışta liberal demokrasi kuramının geçerli olduğu izlenimini yaratsa da yukarıda bahsedilen olaylar incelendiğinde dönem içerisinde liberal bir düzende olmaması gereken bir çok şeyin yaşandığı görülebilir. Liberal ideoloji, bir görüşün salt gerçek, diğerlerinin salt yanlış olduğunu kabul etmez. Çoğulculuk bu bakımdan ideolojik dogmatizme karşıdır. Bir tek gerçek kabul eden otoriter hükümet sistemi, ideolojik alanda dogmatizme ve tekilciliğe dayanır. Demokrat Parti gibi yalnız kendi görüşünün doğru olduğunu savunan, kendisi dışındaki görüşlere tahammül ve saygı göstermeyen, onlara karşı cephe alan ve vatan hainliğiyle suçlayan bir siyasal parti, liberal demokrasi ideolojisine ters düşer.

1924 Anayasası, belli bir zaman dilimindeki hakim aritmetik anlamdaki çoğunluğun mutlak ve sınırsız olmasını ifade eden "çoğunlukçu demokrasi"yi benimsemiştir. Buna göre sayısal çoğunluğun iradesini sınırlayacak, azınlık haklarını koruyacak ve iktidar-muhalefet ilişkilerini düzenleyecek herhangi bir mekanizma yoktur. Mecliste ezici bir çoğunluğa sahip Demokrat Parti bu durumdan yararlanarak bir tahakküm kurmuştur. Çoğunluğun her şeye muktedir olabileceği düşüncesinden

dolayı azınlık küçük görülmüş, halk oyunu meydana getiren ve açıklayan kurumların işleyişine engel olunarak hak ve hürriyetlere ağır darbeler vurulmuş, muhalefet inkar edilmiş, siyasi partilerin teşkilatlanma ve çalışmaları engellenmiş, basın ve temel haklar kısıtlanmış, ekonomik ve sosyal hayatın her alanına partizanlık hakim olmuş, halkın işlevi seçimlerde oy kullanmaktan öteye gitmemiştir. Dönem, bütün bu özellikleri itibariyle Çoğunlukçu Demokrasi kuramının Türkiye’de tezahür ettiği bir dönemdir. Bununla birlikte demokrasinin, kamusal iradenin oluşmasının kurumlarına ilişkin özellikle siyasal yönetim konularının seçimle elde edilmesini ve seçimle terk edilmesini sağlayan belli bir düzen olduğunu, halk iradesi ve halkın gerçek iradesi gibi inşaların “kuruntu”dan başka birşey olmadığını, bir elitin bütün ulusu temsilen konuşmasının daha uygun düşeceğini öne süren fakat egemenliğin frenlenmesi bakımından eksikliğe sahip, iktidarı kazanan önder tabakanın, iktidarı geniş ölçüde engelsiz olarak kullanabileceği tehlikesini de içinde barındıran Max Weber’in seçkin demokrasi kuramının da izlerini taşımaktadır.

6.3. Hürriyetçi Anayasa Dönemi (1960-1980)

Demokrat Parti’nin 10 yıllık iktidarı döneminde takındığı agresif tavır ve izlediği baskıcı politikalar, partinin ve dönemin sonunu getirmiştir. Kansıız bir şekilde “Beyaz Devrim”le iktidara gelen parti askeri darbeye iktidardan indirilmiş ve kapatılmıştır. Ülkenin gidişatından kaygı duyan, cumhuriyetin ve Atatürk’ün çizdiği yoldan sapıldığı inancını taşıyan asker-sivil bürokrat kesim bu müdahaleyi gerçekleştirmiştir. Böylelikle yeni bir dönem başlamış ve bu yeni dönemin en önemli ihtiyacı olarak yeni bir anayasa hazırlanmıştır. 1961 Anayasası olarak bilinen bu anayasa, Türkiye’de ilk defa birey hak ve hürriyetleri konusunda siyasal iktidarı sınırlayan, kişinin siyasal, sosyal ve iktisadi bütün haklarını garanti altına alan ve bunları koruyucu kurumları kuran modern bir anayasadır. Demokrat Parti dönemine karşılık bir tepki anayasasıdır. Durum böyleyken Anayasa için 9 Temmuz 1961’de yapılan halkoylamasında sadece % 61,5 oranında kabul görmesi bir tezat oluşturmaktadır. Anayasa’nın yapılışına kapatılan DP’nin yanı sıra seçmen kitlesinin de iştirak etmemesi bu durumun sebebi olarak görülebilir.

1961 Anayasası Türk demokrasisine “çoğulcu” anlayışı, yasama yürütme ve yargı organlarının ayrı ayrı Anayasa’ya bağlı olmasını yani Anayasa’nın üstün olduğu bir kuvvetler ayrılığı sistemini ve devlet iktidarının paylaşılmasını, toplumsal barışı ve

adaleti sağlamak amacıyla ekonomik ve toplumsal yaşama müdahalesini ifade eden sosyal devlet ilkesi, temel hakların mümkün olan genişlikte sağlanmasını, mahkemelerin bağımsızlığını, yasaların Anayasa'ya aykırı olup olmadığını tespit amaçlı Anayasa Mahkemesini, Millet Meclisi ve Anayasaya aykırı kanunların yürürlüğe girmesini engelleyecek bir ön mekanizma niteliğindeki Cumhuriyet Senatosu'ndan oluşan çift meclisli parlamentoyu getirmiştir.

Askeri rejimin ardından 1961 seçimleriyle demokrasiye geri dönüş yapılmıştır. seçimler sonucunda hiçbir parti tek başına iktidar olacak oy çoğunluğun erişememiş ve Türkiye ilk kez koalisyon hükümetiyle tanışmıştır. Bunda seçimlerde çoğunluk sisteminin terk edilerek nispi temsil sistemine geçilmesinin etkisi olduğu kadar DP'nin yerine onun devamı niteliğinde birden fazla partinin (AP-YTP-CKMP) kurulmasının da etkisi vardır. Nitekim bu partilerin aldıkları oy oranı % 60'ı geçmektedir. Bu oy oranından DP'nin popülist politikalarının halk üzerindeki etkisinin hala devam ettiğini sonucunu çıkarmak mümkün olabilir. Yeni Anayasa'nın mümkün kıldığı hukuki ortamda sol görüş de toplumsal ve siyasi alanda yer almaya başlamış ve sosyalist bir parti olarak Türkiye İşçi Partisi kurulmuştur. Bu partinin de desteğiyle doğu illerinde Kürt etnik varlığını öne çıkaran mitingler yapılmış buna tepki niteliğinde Erzurum'da milliyetçilik temelinde miting gerçekleştirilmiştir. Hatta TİP, 1965 ve ardından 1969 seçimleri sonucunda meclise girmeyi başarmıştır. Böylelikle cumhuriyet Türkiye'sinde daha önce pek temsil imkanı bulamayan görüşler toplumsal ve siyasi sahnede yer almaya başlamıştır. Ancak TİP milletvekili Çetin Altan'ın cumhurbaşkanı ve başbakanı hakaret ettiği gerekçesiyle dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Anayasa'nın getirdiği özgürlükçü havaya yakışmayan bu karar Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. Anayasa'nın yapımına iştirak etmeyen DP'nin mirasçısı sayılan ve 1965'teki seçimlerde tek başına iktidar olan Adalet Partisi, Anayasa'yı kamu düzenini bozduğu ve yürütme yetkisinin işlemlerini engelleyip zayıf düşürdüğü konusunda sık sık eleştirmiştir. Artan şiddet olaylarının sebebinin Anayasa olduğunu ileri sürmüştür. Şiddetin günden güne artması sonucu askeri güçler yayınladıkları bir muhtıra ile hükümetin istifa etmesini sağlamıştır. Tüm meclisten seçilen ve parti farkı gözetmeden seçilen ve bunun yanında meclis dışından da yöneticiler alınan Nihat Erim'in başbakanlığında partiler üstü bir hükümet kurulmuştur. Yarı askeri bir yönetim söz konusuydu. Ne meclis feshedilmiş, ne de yöneticiler yargılanmıştır.

Tüm mekanizmalar darbe tehdidi altında normal bir şekilde işlemiştir. Ordu, yargının sınırlarının artırılması, temel hak ve hürriyetlerin kısıtlanması bunların sonucu olarak da kamu huzur ve güvenliğinin korunması için Anayasa’da istediği değişiklikleri yaptırabilmek amacındaydı. Bu bağlamda Bakanlar Kurulu’na kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verilerek yürütmenin otoritesi güçlendirilmiş, üniversitelerin özerkliği zayıflatılmış, TRT’ninki kaldırılmış, bütün idari işlemlerin yargı denetimini yapan Danıştay’ın yanında askerlikle ilgili olanların eylem ve işlemlerini yürütecek Askeri Yüksek Mahkemeleri kurulmuştur. Anayasa’nın laiklikle ilgili maddelerini ihlal ettiği gerekçesiyle Milli Nizam Partisi ve son kongresinde “Türkiye’nin doğusunda Kürt halkının yaşadığı”na dair bir karar alması nedeniyle Türkiye İşçi Partisi kapatılmıştır. 1970’li yıllar koalisyon hükümetlerinin sıkça kurulup uzun süre görev yapamadan bozulduğu bir dönem olmuştur. Deyim yerindeyse “istikrarsızlık” istikrar haline gelmiştir. İktidarların dünyanın en ileri hukuksal belgelerinden biri olan 61 Anayasası’na savaş açmaları ve “Milliyetçi Cephe” adı altında kurulan hükümetler toplumda zaten varolan gerilimi ve kutuplaşmayı iyice artırmıştır. Seçim sisteminin de etkisiyle parlamentoda oluşan çok seslilik, parlamento dışında siyasi mücadelelere ve kavgalara dönüşmüştür. Siyasi terörizm, günlük hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Fakat, Ahmad’ın da vurguladığı gibi, Türkiye’de 1970’li yılların başlarında tanık olunan terör eylemleri ideolojik açıdan sol ağırlıklı; emperyalizme, kapitalizme ve Batı etkisine karşı yapılırken, 1970’li yılların sonlarında yaşanan terör eylemlerinde hem sağ hem de sol ideolojik gruplar aktif yer almışlardır. Olaylar sağ ve sol ideolojik grupların birbirleriyle savaşımına dönüşmüş, toplumda kaos ve huzursuzluk ortamı yaratıp birbirlerinin toplumsal ve siyasi güçlerini kırmak amacına yönelmiştir. Bütün bunlara artan işsizlik, yükselen enflasyon, eriyen ücretler de eklenince ülke bir ateş çemberi içinde kalmıştır.³⁴⁷ Darbenin habercisi niteliğindeki 1979’un son günlerinde Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’e sunulan, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin endişelerini ve gerekli tedbirlerin alınması isteğini içeren “Uyarı Mektubu”nda siyasi partiler ülkenin siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlarına bir çözüm getiremeyen, anarşi ve bölücülüğün ülke bütünlüğünü tehdit eden boyutlara varmasını önleyemedikleri, bölücü ve yıkıcı

---

³⁴⁷ Feroz Ahmad, a.g.e., s. 194.

gruplara tavizler verdikleri ve kısır siyasi çekişmeler nedeni ile uzlaşmaz tutumlarını sürdürdükleri gerekçesiyle uyarılmış, ülkenin bu duruma gelmesinde Anayasa'nın hürriyetlere geniş yer vermesinin büyük payı olduğu vurgulanmıştır. Nihayetinde de 12 Eylül 1980 sabahı ordu yönetime el koymuş demokrasiye yine ara verilmiştir.

Netice itibariyle 27 Mayıs'ın ardından kurulan yeni düzende demokrasi, mutlak ve sınırsız çoğunluk yönetimi olarak kabul edilmemiş, kaybedenin iktidardan uzaklaştırılması reddedilmiştir. Yürütme gücünün geniş bir koalisyon dahilinde paylaşılmasını ve kesin bir kuvvetler ayrılığını öngörmesi, çift meclisli yapısı ve mecliste adil bir temsili hedefleyen nispi temsil sisteminin yürürlükte olması bakımından değerlendirildiğinde haklar ve hürriyetlerin geniş bir şekilde ayrımcılık yapılmadan her vatandaş için düzenlendiği bu dönemde Arend Lijphart'ın Oydaşmacı Demokrasi kuramının uygulama alanı bulunduğu söylenebilir.

6.4. Yasakçı Anayasa Dönemi (1980'den Günümüze)

12 Eylül 1980'deki askeri darbeye Demokrat Parti iktidarından itibaren yaklaşık on yılda bir yapılan müdahalenin üçüncüsü gerçekleştirilmiş ve demokrasiye bir kez daha ara verilmiştir. İşleyemez hale gelen parlamento dağıtılmış, ardından siyasi partiler kapatılıp, liderleri hapsedilmiştir. Profesyonel meslek örgütlerinin ve işçi sendikaları konfederasyonlarının liderlerine de görevden el çektirilmiş, bununla birlikte 24 Ocak 1980'de uygulamaya konulan yeni ekonomik program, yürürlükte kalmaya devam etmiş, sosyal ve iktisadi hayatta önemli değişiklikler getirmiştir. Üç yıllık askeri rejim döneminde yeni bir anayasa hazırlanarak demokrasiye geçildikten sonraki düzenin kuralları belirlenmiştir. 1983 seçimlerinden önce, 1980 öncesi dönemin sıkıntıları da dikkate alınarak seçime katılacak partilerin sayıları ve yeni düzene uyumu konusunda titizlik gösterilmiştir. Seçim sistemine getirilen % 10 barajı ile de küçük ve güçsüz partiler saf dışı bırakılarak rekabetin makul sayıda parti arasında yaşanması sağlanmıştır. Bir başka deyişle siyasi partilerin mecliste temsilinin adil olması bir kenara bırakılarak "istikrar" unsuru üzerinde durulmuştur.

Anavatan Partisi'nin iktidarıyla başlayan yeni demokrasi döneminde Türkiye'de ideolojiler arası kavganın yerini hoşgörü ve uzlaşma almıştır. Halkın, özellikle gençlerin politikadan uzak tutulmaya çalışıldığı bu dönemde pragmatik değerler öne çıkmaya başlamıştır. Sanayileşmeye ve ekonomide liberalleşmeye

dönük politikalarla ekonomi toplumun tek amacı haline getirilmiştir. Ekonominin tek amaç olması kapitalist politika anlayışının bir ürünüdür. Bu şekilde insanların ekonomik davranmayı ve kendi çıkarlarını maksimize etmeyi düşünen bencil varlıklar olduğu düşüncesi egemen olmuştur. “Köşe dönmeçilik”, “iş bitiricilik” anlayışlarının hakim değer olmaya başladığı bu dönemde iltimas, rüşvet ve yolsuzluk ekonomik işleyişin bir parçası haline gelmiştir. Başbakanın “benim memurum işini bilir!..” şeklindeki ifadesi bütün bu olumsuzlukları destekler nitelikte olmuştur. Yükselen enflasyonla halkın alım gücü düşmüş, gelir dağılımında büyük uçurumlar söz konusu olmuştur. Zenginler daha da zenginleşirken, orta ve alt sınıfın geçim sıkıntısı iyice artmıştır. Darbe öncesinin siyasetleri Demirel, Ecevit, Erbakan ve Türkeş’in siyasi yasaklarının kalkması ile ilgili yapılan referandumda halkın bu politikacılara “evet” demesi, halkın yeni iktidardan çok da mutlu olmadığını bir ifadesi şeklinde değerlendirilebilir. Zaten ANAP’ın oyları hem 1987 genel seçimlerinde hem de 1989 yerel seçimlerinde giderek azalmış ve en sonunda 1991’deki genel seçimlerde başarısız olarak iktidardan inmiştir. Bu seçimlerin sonunda hiçbir parti tek başına iktidar olacak çoğunluğu sağlayamadığından Türkiye’yi yine koalisyon hükümetleri yönetmeye başlamıştır. Özal’ın başlattığı liberal ekonomik politikalar koalisyon hükümetleri tarafından da devam ettirilmiştir. Özellikle Sovyetler Birliği’nin ve ona uydu Doğu Bloku ülkelerin parçalanması sonucu sosyalist ideolojinin çökmesi, bunun karşısında yeralan serbest piyasa ekonomisini rakipsiz bırakmıştır. 2002’de Ak Parti’nin tek başına iktidar oluşuna kadar geçen süreçte siyasi krizler sonucu sık sık hükümetler değişmiş, ekonomik krizler yaşanmış, gerek PKK terörü gerekse gazeteci ve aydınlara yönelik terör, devlet kademelerinde yaşanan rüşvet ve yolsuzluklar, mafya-devlet-polis bağlantısı, irtica tehdidi sonucunda tehdit unsuru olarak görülen partilerin kapatılması gibi konular ülke gündeminden düşmemiştir. Politikacıların bu başarısızlığı karşısında halk da ülkeyi bu kötü durumdan kurtaracak siyasi ve ekonomik istikrara götürecek bir lider ve parti konusunda kararsız kalmış, % 10’luk seçim barajına rağmen mecliste çok sayıda parti yer almış, bu çeşitlilik anlaşmazlıkları, çekişmeleri, tahammülsüzlükleri getirince hükümetin ve meclisin işleyişi yavaşlamıştır. Nihayetinde ise yeni kurulan bir parti olarak denenmemiş bir lidere sahip Adalet ve

Kalkınma Partisi, halkın önceki parti ve siyasilere bir tepkisi sonucunda oyları toplayarak 2002’de tek başına iktidar olmuştur.

1990’lı yıllarda sosyal ve kültürel açıdan da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Anayasa delinerek özel kanallar yayına başlamış, kanun daha sonra mevcut duruma uydurulmuştur. Giderek artan özel kanallarla medyanın siyasi, toplumsal ve ekonomik hayatta etkisi ve egemenliği üst boyutlara ulaşmıştır. İletişim alanındaki yeni buluşlar (özellikle cep telefonu ve internet) dünyanın küçülmesini, olayları eş zamanlı olarak ülkeler ve bölgeler arası izleme ve değerlendirme imkanını sağlamıştır.

1961 Anayasası’nın sağladığı geniş özgürlüklerin terör olaylarına ve sağ-sol çatışmasına neden olduğu, fazla demokrasinin Türkiye’ye yaramadığı düşüncesi 1982 Anayasası’nın içeriğini önemli ölçüde etkilemiş ve haklar ve özgürlükler alanına ciddi sınırlamalar getirmiştir. Hatta Anayasa hakkında bile olumlu görüş bildirmek serbestken, olumsuz görüş bildirmek suç sayılmıştı. 1983’te geçilen sivil rejim aslında askeri rejimin bir uzantısı görünümünde olmuştur. 1984’teki Aziz Nesin öncülüğünde Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve TBMM Başkanı Necmettin Karaduman’a sunulan ve 1256 aydının demokrasi isteklerini içeren Aydınlar Dilekçesi’ne cevap soruşturma ve dava şeklinde olmuştur. Avrupa Birliği’ne üyelik konusunda da engel teşkil eden insan hakları ve demokratikleşme alanında son derece zayıf kalan yasağcı hükümlere sahip Anayasa’da ilk değişiklik –pek yeterli olmasa da- 1995’te dernek ve sendikaların siyaset yasağı kaldırılması, kamu çalışanlarına sendika kurma hakkı tanınması, seçmen ve partilere üye olma yaşının 18’e indirilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Türkiye’de siyasal iktidara yönelik en önemli baskı grubu olan Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği’nin (TÜSİAD) hazırladığı seçim ittifaklarının serbest bırakılması, seçimlerde ulusal barajın % 5’e indirilmesi, genel ve yerel seçimlerin dört yılda bir yapılması, seçilme yaşının 25’e indirilmesi, ordunun siyasal iktidar üzerindeki baskısını azaltmak amaçlı Genelkurmay Başkanlığı’nın Milli Savunma Bakanlığı’na bağlanması ve Milli Güvenlik Kurulu’nun anayasal kurum olmaktan çıkarılması, düşünce suçları, yayımın durdurulması, dağıtımın engellenmesi, zorunlu din derslerine son verilmesi, kamu görevlilerine grev hakkı, Kürt sorununun çözümüne yardımcı olmak üzere ifade özgürlüğü ile partileşme haklarının pekiştirilmesi, kültürel hakların genişletilmesi

gibi Anayasa'da düzenlenmesi gelişmiş bir siyasal kültür ve geniş ölçüde uzlaşma gerektiren hususlar üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte Avrupa Birliği'ne uyum yasaları çerçevesinde idam cezası kaldırılarak, Kürtçe de dahil olmak üzere anadilde öğrenim ve yayın serbest bırakılarak çok önemli reformlar yapılmıştır.

Türkiye'de iki kutuplu siyasal kamplaşma içerisinde bir nevi “düşük yoğunluklu çatışma” yaşanırken 12 Eylül 1980'de ordunun yönetime el koymasıyla üç yıl askeri rejime geçilmesi, ardından ABD yanlısı, liberal ekonomik politikaların uygulayıcısı sivil rejime geçilmesi, ABD'nin de doğal olarak bu durumu desteklemesi, aydın ve sol kesimin yeni düzene adapte edilip insan hakları ve demokrasinin bir ideoloji olarak sunulması, yasadışı hükümlere sahip 1982 Anayasası'yla toplumsal kontrolün sağlanmasının amaçlanması, toplum denetiminin azalması ve yerleşik çıkarların tehlikeye düşmesinden hep kuşkulanan ordunun, Demokles'in kılıcı gibi siyasilerin üzerinde bir baskı unsuru olması, sivil muhafazakar hükümetin ordu ve iş dünyasının elitleriyle yakın ilişki içerisinde olması, liberal ekonomik politikalarla ekonomik büyümenin hedeflenmesi, bu durumun iş dünyasının elitlerini devlet karşısında ayrıcalıklı kılarak, alt sınıfın ekonomik sıkıntılarını artırması, ilk başlarda siyasi gerilimi azaltması fakat 90'lı yıllarla birlikte ekonomik ve siyasi sorunlar, insan hakları ve demokrasi istekleri karşısında bocalaması gibi durumlar ve gelişmeler dikkate alındığında Türkiye'de 1980 askeri darbesi ve ardından ANAP iktidarıyla birlikte Düşük Yoğunluklu Demokrasi kuramının hayata geçtiği söylenebilir.

SONUÇ

Türkiye’de demokratikleşme hareketleri 19. yüzyılda başlamıştır. Fakat “demokratikleşme” adı verilen bütün yenilikler, gelişmeler ve anayasal hareketler; parçalanma sürecine giren ülkenin dağılmasını önlemek amaçlı yapılmış reformlar çerçevesinde ve pek tabii Avrupalı devletlerin baskılarıyla yapılmıştır.

Batı’da demokrasi hareketleri, -öncesinde demokrasi hareketi çerçevesinde değerlendirilebilecek gelişmeler olmakla birlikte- özellikle sanayi devriminden sonra ortaya çıkan işçi sınıfının hak, eşitlik, adalet istekleri doğrultusunda harekete geçmesi neticesinde gerçekleşirken, 1920’lerde Osmanlı Devleti’nin mirasını devralan Türkiye’nin feodal toplum yapısına sahip olup Batı’daki gibi kapitalist toplumu oluşturacak sanayileşme hareketlerini yapamaması, demokrasi yanlısı işçi sınıfının Türk tarihinde ortaya çıkışını geciktirmiştir. Bu durum halkın “demokrasi” ideolojisine yabancı kalmasına ve dolayısıyla yabancı olduğu bu ideolojiye gereksinim duymamasına neden olmuştur. Hal böyle olunca demokrasiyi Türkiye’ye getirme çalışmaları cumhuriyeti kuran ve ülkeyi yöneten kadrolar tarafından yürütülmüştür. Fakat yeni kurulan cumhuriyet rejimini ve yapılan inkılapları halka benimsetmede çekilen güçlükler demokrasinin de istenildiği şekilde uygulanmasını engellemiş, dahası dünyanın savaşa doğru sürüklendiği bir dönemde tek parti iktidarı ağır baskı ve yasaklar getirmiş, muhalif bir sese bile kesinlikle izin verilmemiştir.

Demokrat Parti’nin kurulup çok partili hayata geçilmesiyle birlikte Türk Siyasi Hayatı cumhuriyeti kuran kadrolarla (devletçi-seçkin) Demokrat Parti ve onun siyasi görüşünü, zihniyetini taşıyan partilerin (gelenekçi-liberal) mücadelesi ve çekişmesi şeklinde geçmiştir.

Netice itibarıyla CHP döneminde halkın siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan cumhuriyet toplumu oluşturmak amaçlı yetiştirilme ve geliştirilme faaliyetleri, Anayasa’daki altı ilkenin sosyalizm ve liberalizmin bir sentezi olarak sosyal demokrasiyi öne çıkarması ve ilgili bölümde diğer bahsedilen sebeplerden ötürü CHP iktidarı döneminde sosyal demokrasi kuramı uygulama alanı bulmuştur.

Demokrat Parti dönemini ise mecliste ezici bir çoğunluğa sahip Parti’nin bu durumdan yararlanarak bir tahakküm kurması, çoğunluğun her şeye muktedir olabileceği düşüncesinden dolayı azınlık küçük görülmesi, halk oyunu meydana

getiren ve açıklayan kurumların işleyişine engel olunarak hak ve hürriyetlere ağır darbeler vurulması, başta CHP olmak üzere her türlü muhalefetten kurtulma politikalarıyla, siyasi partilerin teşkilatlanma ve çalışmaları engellenmesi, basın ve temel haklar kısıtlanması, ekonomik ve sosyal hayatın her alanına partizanlık hakim olması ve halkın işlevinin seçimlerde oy kullanmaktan öteye gitmemesi gibi durumlardan ötürü çoğunlukçu demokrasi kuramıyla bağdaştırmak mümkündür.

1960-1980 yılları arasını kapsayan Hürriyetçi Anayasa Dönemi; mutlak ve sınırsız çoğunluk yönetiminin terkedilmesi, yürütme gücünün geniş bir koalisyon dahilinde paylaşılması ve kesin bir kuvvetler ayrılığını öngörmesi, çift meclisli yapısı ve mecliste adil bir temsili hedefleyen nispi temsil sisteminin yürürlükte olması, haklar ve hürriyetlerin geniş bir şekilde ayrımcılık yapılmadan her vatandaş için düzenlenmesi gibi gelişmeler dikkate alındığında oydaşmacı demokrasi kuramıyla örtüşmektedir.

1980'den günümüze uzanan Yasakçı Anayasa Dönemi; ülkedeki iç çatışmanın askeri darbe ve rejimle son bulması, ardından ABD'nin de desteklediği ordunun güdümünde liberal ekonomik politikalar uygulayan sivil hükümete geçilmesi, iş dünyasının ayrıcalıklı elitlerini ve ekonomik sıkıntı içerisindeki alt sınıfı içinde barındırması, kısa vadede ülkedeki gerilimi azaltması fakat 90'lı yıllarda değişen konjonktürle birlikte ekonomik ve siyasi sorunlar, insan hakları ve demokrasi istekleri karşısında kırılğan olması itibariyle düşük yoğunluklu demokrasi kuramına sahne olmuştur.

Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Hürriyetçi Anayasa ve Yasakçı Anayasa olarak dört dönemde incelenen Türk Demokrasi Tarihi'nde her dönem, bir önceki döneme duyulan tepkinin bir ürünü olmuş, önceki dönemde gözlenen eksikler yanlışlar, ülkeyi olumsuzluğa götüren düzenlemeler, bir sonraki dönemde gözden geçirilip düzeltilmeye çalışılmıştır.

Batı toplumlarındaki demokratikleşme hareketlerinin kökenleri, geçirdikleri evreler ve ulaştıkları noktaya bakıldığında 80. yılını henüz geride bırakan genç Türkiye Cumhuriyeti'nin, demokrasinin toplumda tam olarak özümsemesi için biraz daha zamana ihtiyacı vardır. Kurulduğundan beri yüzünü Batı'ya çeviren Türkiye, Avrupa Birliği'nden müzakere tarihi almış, üyelik için siyasi ve ekonomik kalkınma çalışmalarının yanında demokrasi yolunda ilerlemekle meşguldür.

Cumhuriyetin ilanından bu yana Türk demokrasisinin geçirdiği tecrübelerin demokrasi kuramları açısından incelenip değerlendirildiği bu çalışmanın, Türk demokrasi hayatı ile ilgili yapılabilecek benzer çalışmalar için yol gösterici ve aydınlatıcı bir kaynak olacağı düşünölmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Feroz (2002). Modern Türkiye'nin Oluşumu, Çev: Yavuz Alogan, İstanbul: Kaynak Yayınları
- Akşin, Sina (1998). İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Cilt I, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Akşin, Sina (1998). İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Cilt II, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Akşin, Sina (2000). *Siyasal Tarih (1789-1908)*, Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908, Ed. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi
- Akşin, Sina (2002). *Siyasal Tarih (1908-1923)*, Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980, Ed. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi
- Akşin, Sina (2002). *Siyasal Tarih (1950-1960)*, Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980, Ed. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi
- Aktan, Coşkun Can (1999 Ocak-Şubat). Demokrasi, Liberalizm ve Sınırlı Devlet, Yeni Türkiye Dergisi, Yıl 5, Sayı 25, s. 142-145.
- Aliefendioğlu, Yılmaz İnsan Hakları ve Sivil Toplum Örgütleri, <http://www.tihak.org.tr/yalief1.html>, 20. 08. 2004
- Ana Britannica, Cilt XIV, İstanbul 1992
- Armaoğlu, Fahir (1996). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (cilt 1-2: 1914-1995), İstanbul: Alkım Yayınevi
- Ateş, Toktamış (1994). Demokrasi, Ankara: Ümit Yayıncılık
- Aydemir, Şevket Süreyya (2000). İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali, Ankara: Remzi Kitabevi
- Aydemir, Şevket Süreyya (2000). Menderes'in Dramı, Ankara: Remzi Kitabevi
- Barber, Benjamin (1995). Güçlü Demokrasi; Yeni bir Çağ İçin Katılımcı Siyaset, Çev: Mehmet Beşikçi, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Beetham D., Boyle K., (1998). Demokrasinin Temelleri, Çev: Vahit Bıçak, Ankara: Liberte Yayınları
- Berkes, Niyazi (1973). Türkiye'de Çağdaşlaşma, Ankara: Bilgi Yayınevi
- Büyükkaragöz, S., Kesici Ş., (1998). Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitimi, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayını
- Cumhuriyet Ansiklopedisi, (2003). Cilt 4, 1981-2000, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Cumhuriyet Ansiklopedisi, (2003). Cilt 1, 1923-1940, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

- Cumhuriyet Ansiklopedisi, (2003). Cilt 2, 1941-1960, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Cumhuriyet Ansiklopedisi, (2003). Cilt 3, 1961-1980, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Cumhuriyetin 80 Yılı, (2003). İstanbul: Cumhuriyet Vakfı Yayını
- Çam, Esat (1995). Siyaset Bilimine Giriş, Ankara: Der Yayınları
- Çavdar, Tevfik (1999). Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950, Ankara: İmge Kitabevi
- Çavdar, Tevfik (2000). Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995, Ankara: İmge Kitabevi
- Çay, Abdulhaluk (1994). Her Yönüyle Kürt Dosyası, İstanbul: Turan Kültür Vakfı Yayını
- Çeçen, Anıl (1994). Atatürk ve Cumhuriyet, Ankara: İmge Kitabevi
- Dahl, Robert A. (1993). Demokrasi ve Eleştirileri, Çev: Levent Köker, Ankara: Türk Siyasal İlimler Derneği TDV Yayını
- Duverger, Maurice (1993). Siyasal Partiler, Çev: Ergun Özbudun, Ankara: Bilgi Yayınevi
- Ebenstein, William (2001). Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri, İstanbul: Şule Yayınları
- Ekinci, Necdet (1997). Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları
- Erdoğan, Mustafa (1996). Anayasal Demokrasi, Ankara: Siyasal Kitabevi
- Erdoğan, Mustafa (1998). Liberal Toplum Liberal Siyaset, Ankara: Siyasal Kitabevi
- Eroğul, Cem (1990). Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, Ankara: İmge Kitabevi
- Eroğul, Cem (2000). Anütüze Giriş, Ankara: İmaj Yayınevi
- Gills B., Rocamora J., Wilson R., (1995). *Düşük Yoğunluklu Demokrasi*, Düşük Yoğunluklu Demokrasi: Yeni Dünya Düzeni ve Yeni Politik Güçler, Ed. Samir Amin vd, Çev: Ahmet Fethi, İstanbul: Alan Yayınları
- Göze, Ayferi (1987). Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, İstanbul: Beta Yayınları
- Gözler, Kemal (1999). Türk Anayasaları, Bursa: Ekin Kitabevi
- Gözler, Kemal (2000). Türk Anayasa Hukuku, Bursa: Ekin Kitabevi
- Gözler, Kemal (2002). Anayasa Hukukuna Giriş, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları
- Gözübüyük, Şeref (1997). Anayasa Hukuku, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları
- Gül, Muhittin (1997). Türk İnkılap Tarihi, Ankara: 72TDFO ltd. şti.
- Gürbüz, Yaşar (1980). Siyasal Sistemler, İstanbul: May Yayınları
- Hayat Küçük Ansiklopedi, (1982). İstanbul: Hayat Yayınları

- Hazır, Hayati (1991). Anayasa Hukuku, Konya: Literatür Ltd. Şti. Yayınları
- Heredotus, (1973). Heredot Tarihi, Çev: Müntekim Ökmen, Yunanca Aslıyla Karşılaştıran ve Sunan: Azra Erhat, İstanbul: Remzi Kitabevi
- Hirst, Paul (1994). Associative Democracy, Cambridge: Polity
- İnalçık, Halil (1996). Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Humayunu, Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları İncelemeler, İstanbul: Eren Yayınları
- İncioğlu, Nihal Kara (1992). *Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları*, Tarih ve Demokrasi, (der.) Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği, İstanbul: Cem Yayınevi,
- Kapani, Münci (2000). Politika Bilimine Giriş, Ankara: Bilgi Yayınevi
- Karaömerlioğlu, M. Asım (1998, Mart). Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiye Topraklandırma Kanunu'nun Hikayesi, Birikim Dergisi, No: 107,
- Karluk, S. Rıdvan (2005). Avrupa Birliği ve Türkiye, İstanbul: Beta Yayınları,
- Karpat, Kemal H. (1996). Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul: Afa Yayınları
- Kışlalı, Ahmet Taner (1994). Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi, Ankara: İmge Kitabevi
- Kışlalı, Ahmet Taner (2003). Siyasal Sistemler, Siyasal Çatışma ve Uzlaşma, Ankara: İmge Kitabevi,
- Koçak, Cemil (2002). *Siyasal Tarih (1923-1950)*, Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980, Ed. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi
- Koçak, Cemil (1986). Türkiye’de Milli Şef Dönemi 1938-1945, Ankara: Yurt Yayınları
- Kongar, Emre (1992). Demokrasi ve Kültür, Ankara: Remzi Kitabevi
- Kongar, Emre (2004). 21. Yüzyılda Türkiye, Ankara: Remzi Kitabevi
- Kuçuradi, İonna (1996). İnsan Haklarının Felsefi Temelleri, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları
- Laclau E., Mouffe C., (1992). Hegemonya ve Sosyalist Strateji, Çev: Ahmet Kardam-Doğan Şahiner, İstanbul: Birikim Yayınları
- Laçiner, Sedat (2003). *Özal Dönemi Türk Dış Politikası, 1980-2003* Türkiye’nin Dış, Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları, Ed. Turkut Göksu, vd. Ankara: Siyasal Kitabevi
- Lewis, Bernard (1993). Modern Türkiye’nin Doğuşu, Çev: Metin Kıratlı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Lipset, Seymour Martin (1986). Siyasal İnsan, Çev: Mete Tunçay, Ankara: Teori Yayınları
- Lipson, Leslie (1986). Politika Biliminin Temel Sorunları, Çev: Tuncer Karamustafaoğlu, Ankara: Birlik Yayınları

- Macpherson, Crawford Brough (1984). *Demokrasinin Gerçek Dünyası*, Çev: Levent Köker, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları
- Mantran, Robert (2002). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II*, Çev: Server Tanilli, İstanbul: Adam Yayınları
- Mayo, Henry B. (1964). *Demokratik Teoriye Giriş*, Çev: Emre Kongar, Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları
- Mercer, Claire (2002). *NGOs, Civil Society and Democratization: A Critical Review of the Literature*, *Progress in Development Studies*, 2, 1. s. 5-22.
- Meydan Larousse, (1987). İstanbul: Meydan gazetecilik ve neşriyat ltd. şti., cilt 3,
- Mouffe, Chantal (1994). *Radikal Demokrasi: Modern mi, Post-Modern mi?*, (Der. M. Küçük), Ankara: Vadi Yayınları
- Mumcu, Ahmet (1992). *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi-II*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları
- Mumcu, Ahmet (1993). *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları
- Musulın, Janko (1983). *Hürriyet Bildirgeleri-Magna Carta'dan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne*, Çev: Necmi Zeka, İstanbul: Belge Yayınları
- Ortaylı, İlber (1979). *Türkiye İdare Tarihi*, Ankara: Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları no:180
- Ortaylı, İlber (2002). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: İletişim Yayınları
- Özbudun, Ergun (2004). *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara: Yetkin Yayınları
- Özdemir, Hikmet (2002). *Siyasal Tarih (1960-1980)*, *Türkiye Tarihi* 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980, Ed. Sina Akşın, İstanbul: Cem Yayınevi
- Özer, İnan (1996, Temmuz). *Siyasal Kültür, Demokrasi ve Demokratik Değerler*, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, cilt 14, sayı 1, s. 71-86.
- Özsağır, Arif (2000). *İnsan Hakları ve Demokrasi*, Demokrasi Dosyası, Haz. K. B. Raif, B. J. Mollaoğlu, Ankara: TDV/DİHEP Yayını
- Öztekin, Ali (2003). *Siyaset Bilimine Giriş*, Ankara: Siyasal Kitabevi
- Powell J.R., Bingham G., (1990). *Çağdaş Demokrasiler-Katılma, İstikrar ve Şiddet*, Çev: Mehmet Turhan, Ankara: S Yayınları
- Sander, Oral (1995). *Siyasi Tarih-İlkçağlardan 1918'e*, Ankara: İmge Kitabevi
- Sarıbay, Ali Yaşar (2000). *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji*, İstanbul: Alfa Yayınları
- Sarıbay, Ali Yaşar (2001). *Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler*, İstanbul: Alfa Yayınları
- Sartori, Giovanni (1996). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, Çev: T.Karamustafaoğlu, M.Turhan, Ankara: Yetkin Yayınları

- Schmidt, Manfred G. (2001). *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, Çev: M.Emin Köktaş, Ankara: Vadi Yayınları
- Sezen, Saim (1994). *Seçim ve Demokrasi*, Ankara: Gündoğan Yayınları
- Soysal, Mümtaz (1987). *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, İstanbul: Gerçek Yayınevi
- Şaylan, Gencay (1994). *Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, Ankara: İmge Kitabevi
- Şenel, Alaeddin (1968). *Eski Yunanda Siyasal Düşünüş*, Ankara: AÜ. SBF Yayınları No:258
- Tanilli, Server (1992). *Uygarlık Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları
- Tanilli, Server (2003). *Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz?*, İstanbul: Adam Yayınları
- Tanör, Bülent (1997). *Siyasal Tarih (1980-1995)*, Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye 1980-1995, Ed. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi
- Tekeli, İlhan (2001). *Modernite Aşılırken Kent Planlaması*, Ankara: İmge Kitabevi
- Timuçin, Afşar (1992). *Düşünce Tarihi*, 1.kitap, İstanbul: BDS Yayınları
- Timur, Taner (1994). *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara: İmge Kitabevi
- Toker, Metin (1991). *DP Yokuş Aşağı 1954-1957*, Ankara: Bilgi Yayınları
- Toker, Metin (1991). *DP'nin Altın Yılları 1950-1954*, Ankara: Bilgi Yayınları
- Touraine, Alain (2002). *Demokrasi Nedir?*, Çev: Olcay Kunal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Tuncay, Mete (1986). *Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi-2*, Yeni Çağ Seçilmiş Yazılar, Ankara: Teori Yayınları
- Turan, Ali Eşref (2004). *Türkiye'de Seçmen Davranışı Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Turgut, Hulusi (der.) (2005). *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Türk Demokrasi Vakfı (1992). *Demokrasi Nedir?*, TDV Yayınları
- Türköne, Mümtaz'er vd, (ed.) *Siyaset*, (2003). İstanbul: Lotus Yayınevi
- Wood, Ellen Meiksins (1992). *Sınıftan Kaçış*, Çev: Şükrü Alpagut, İstanbul: Akış&Dönem Yayınları
- Yayla, Atilla (1999). *Liberalizm*, Ankara: Liberte Yayınları
- Yetkin, Çetin (1997). *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları
- Yılmaz, Aytekin (2000). *Modern Demokrasi: Gelişimi ve Sorunları*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 7
- Yılmaz, Aytekin (2003). *Çağdaş Siyasal Akımlar*, Ankara: Vadi Yayınları

- Young, Iris Marion (2000). Inclusion and Democracy, Oxford: Oxford University Press
- “...” 1961 Anayasası”, <http://www.tbmm.gov.tr/tarihce/kb11.htm>, 07.02.2005.
- “...” 20 Nisan 1924 Anayasası”, <http://www.ataturk.net/cumhuriyet/?sayfa=hdanayasa>, 13.01.2005.
- “...” 20 Ocak 1921 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu), <http://www.ataturk.net/mmuc/?sayfa=tianayasa>, 10.01.2005.
- “...” Cumhuriyet Halk Fırkası, <http://www.ataturk.net/cumhuriyet/?sayfa=oochp>, 11.01.2005.
- “...” Demokrasi, <http://www.canaktan.org/yeni-trendler/global-gercek/demokrasi.htm>, 28.06.2004
- “...” Fransız İhtilali (1789-1804), http://www.tarihdersi.com/Osmanlitarihi/fransiz_ihtilali.htm 04.08.2004
- “...” Halkevleri, <http://www.ataturk.net/cumhuriyet/?sayfa=kdhalkevleri>, 17.01.2005.
- “...” <http://www.anayasa.gen.tr/1921tek.htm>, 10.01.2005.
- “...” <http://www.anayasa.gen.tr/1924tek.htm>, 13.01.2005.
- “...” <http://www.anayasa.gen.tr/1961ay.htm>, 07.02.2005.
- “...” <http://www.belgenet.com/arsiv/varlikvergisi.html>, 28.01.2005.
- “...” <http://www.hukuki.net/kanun/3780.13.text.asp#link0>, 27.01.2005.
- “...” <http://www.idealhukuk.com/mevzuat/kanun/k68.htm>, 27.01.2005.
- “...” <http://www.tdk.gov.tr>, 23.12.2004.
- “...” <http://www.un.org/Overview/rights.html>
- “...” Kütüphane-Uluslar arası İlişkiler Sözlüğü, Siyasi Tarih, (A-K)-Dördüncü Bölüm” <http://www.mfa.gov.tr/turkce/gruph/ha/ha01htm/01.htm>
- “...” Nutuk, http://www.ataturk.net/nutuk/bolum15/?sayfa=bolum15_02, 11.01.2005.
- “...” Nutuk, http://www.ataturk.net/nutuk/bolum15/?sayfa=bolum15_09, 11.01.2005.
- “...” Nutuk, http://www.ataturk.net/nutuk/bolum16/?sayfa=bolum16_07, 12.01.2005.
- “...” Nutuk, http://www.ataturk.net/nutuk/bolum2/?sayfa=bolum2_05, 07.01.2005.
- “...” Nutuk, http://www.ataturk.net/nutuk/bolum6/?sayfa=bolum6_02, 10.01.2005.
- “...” Şeyh Sait Ayaklanması, <http://www.ataturk.net/cumhuriyet/?sayfa=ooseyhsait>, 13.01.2005.

“...” Takrir-i Sükun Kanunu,
<http://www.ataturk.net/cumhuriyet/?sayfa=ootahrir>, 14.01.2005.

ÖZGEÇMİŞ

- Adı Soyadı:** Umut BEKCAN
- Doğum Yeri:** Denizli
- Doğum Tarihi:** 26/03/1979
- Lisans Eğitimi:** Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü
(1997-2002)
- Yüksek Lisans Eğitimi:** Pamukkale Üniversitesi SBE Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
- Çalıştığı Yer:** Türk Dış Ticaret Bankası (Dışbank) Denizli Şb.
Girişimci Bankacılık Yönetici Yardımcısı, (Ağustos-
Aralık 2003)
- Pamukkale Üniversitesi İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi Bölümü (Siyaset ve Sosyal Bilimler) Araştırma Görevlisi 2004-